

vr 65

621
ՊԸ ՏՄ ՌԻԹԻԻՆ

ԿԵՆԴԼՆԵԱՅ

Ի չորս կարգի բաժանեալ. Ի Յամաքային,
Ի Զրային. յերկակենցաղ. և յՕդային:

Յիւրաքանչիւրոյ ղերեւել իսն միայն սպորագրեալ,
այլ ամ կարկառոր ծանօթո՞ւմ ճոխացողեալ.
Հանդերձ պապիւրաւ, աշխարհիկ լեզուաւ
Ի դիւրութիւն համբալաց:

ԿԸ ՐԳ ԸՌԸՋԻՆ

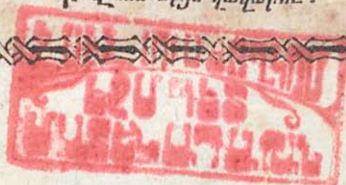
ԿԵՆԴԱՆԻՔ ԳԱՄԱՔԱՅԻՆՔ

1801

Ի ՎԼՆԵՆՏԻՆ

Ի վանս սոյն զազարու:

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

1844

u 398

222. 24

to 0740

Յ Լ Ռ Լ Զ Լ Բ Լ Ն Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն :

Ըրարածք այ հայելի են այ կատարելութեք .
Թէ որ մարդ քննելով նայի արարածոց վրայ ,
այ խնայտուիլը , գեղեցիկուիլը , մեծուիլը ևն՝ յայտնի
կրտսնայ անոնց վրայ , ինչպէս կրկնայէ պողոս ա-
ռաքեալը : Եւ այս չէ թէ սալթ ամմէն արարածք
մէկ տեղ նայելով , այլ նաև մէկ սոյ մէկ տեսակ
արարածոց վր նայիս քննեննէ , կիմանաա անձային
ամմէն բարուիլը , և կզմայլիս :

Ի մէջ այսչափ տեսակայ արարածոց այ՝ մէկնալ
կենդանիներենն , որ մեծապէս կզմայլեցնեն երբոր
նայիս բոլոր տեսակներու վրայ միանգամայն . որ
կրբնակին իրէք թիւուիւ գաւառի մէջ . ք սդու
(հաւայի) մէջ , ջրի մէջ , և ցամաքի վրայ . ասոնցմէ
երբոր նայիս սալթ մէկ գաւառի բնակողներուն վր ,
ինչպէս ըսենք սալթ ցամաքի վր եղողներուն , անդը
տար զարմանալու և քննելու բան կրգտնաս , որ
ատեն չես ունենար մէկալ գաւառներու կենդանի-
ները քննելու : Ասկէց խնայիլ որ ՚ի սկզբանէ ինչ
վան հիմա 5 , 6 , հաղար տարվան մէջ՝ վիլիստիա-
ները կըքննեն կընային , տահա սալթ ցամաքի վր
եղող ամմէն կենդանիին չեն կրցած խմանալ . տահա
տեսակներուն համրանքնալ կատարեալ յայտնի չէ
եղած . ինչ ըսեմ , տահա և ոչ մէկ տեսակին մէջ
քանի սոյ ըլլալը գիտցրված է . քանի սոյ կապիի
(մայմուն) ըլլալը , քանի սոյ աւիւծ . քանի սոյ օձ .
և այլն :

Անհուն կարողութե այ վր կրղարմանաս , երբոր կրնա-
յիս մէյմը էն մեծ կենդանիներու վր . ինչպէս են ֆիլ-
ձիագետ , ֆալեանոս . անգամմը վնենտիկ մեծ ֆիլին
երկու աղբաները երբոր կըուցիննէ , պզտի կովու մը
չափ ծանր գտան . ֆիլինիսէ անդտար ծանրուի կու-
տայ ան աղբաները . ինչպէս մեր երկու աղբաները մէ վի-

Մէյմաւ երբոր նայեա Էն սղտիկ կենդանիներու վը-
րայ • ինչպէս են լու (փիւրէ) • կմ ան որդը որ փայ-
տի Թօղի մէջ կըլլայ • Թօղի չափ է կմ ալիւրի հատի
չափ • մեծ կենդանիիմը պէս ոտվըներ ունի կըքալէ •
աջվըներ ունի • սիրտ ունի • տամարներ ունի, Լն • ապ
ամմէն բանս ունին իրենց սղտաիկ ձագերնաւ • նայէ
տե՛ս որ ինչպտար մանր պիտոր ըլլան աջվըները
տամարները Լն, ան սղտիկ կենդանիներուն վը =
Էա ուր Թողունք ան սղտիկ կենդանիները, որ պիւ-
թիւն մարմիննին հիւ աչքի տակ չիյնար • այլ միայն
խոշորացուցով կերեայ • ինչպան աւաղի (խումի) մէկ
հատին վը տեսնըվեցաւ խոշորացուցով՝ որ կենդա-
նի մը կըքալէր :

Այսպէս ահա կենդանեաց պատմութիւն որ մէկ մասն
է միայն բնական պատմուն, 'հէմ' այ մեծութիւ կերե-
ցընէ իբրեւ հոգեւոր գիրք մը, հէմ ալ զմարդը կը
գոճարձացնէ : Ասանկ ըլլալով շատ հարկաւոր էր
մեր աղբին մէկ գիրք մը, յորում գանրվի ստորագ-
րութիւ և պատմութիւ գոնէ երեւելի կենդանի-
ներու • Բայց ասանկ պատմութիւ առանց պատկե-
րաց՝ կըդառնայ սանքի մէկ մարդ մը, որ փէրտէին
Էտեէն կըխօսի • ձայնը կըլսես, ամա զինքը չես
ճանչնար • իսկ պատկերներով պատմուն կենդանի-
եաց՝ Թէպէտ կատարել կըլլայ, Բայց մեր աղբին
ամմէնուն ձեռք չիտար • ղէրէմ շատը չեն կընար մէ-
կէն վճարել, ինչ որ պատկերներուն խարճը կըրե-
րէ : Աս երկուքին մէջը գտնելու համար՝ յարմար
երեցաւ, որ կենդանիներու պատմութիւն իրենց
պատկերներով ըլլովի, լսքին ամմէնը մէկէն չիաղա-
վի • այլ Էտեէ Էտե տետրակներու մէջ • որ առնո-
ղին խօլայ ըլլայ գինը • Էտքը ըմննայնէ, ան ատենը
ուղօղը մէկ տեղ կաղմէ կուտայ ան տետրակները •
մէկ գիրք՝ մէկ հատոր կըլլայ : Անոր համար՝ ամմէն
մէկ տետրակին Թղթերը նոր նոր ըռախամով չըսկը-
սիր • այլ շարունակեալ • որ Էտքը մէկ տեղ կաղմը-
վինէ, զանազան ըռախամ չունենայ • մէկ գիրք
երենայ :

Չորս մասն բաժնէնք աս գործքս լը չորից սեռից կեն
դան

դանեաց . Մէկ մասը Գամաքային կենդանեաց : Երկ-
րորդը՝ Զրայնոց : Երրորդը՝ երկակենցաղ կենդա-
նեաց : Չորրորդը՝ օդայնոց , որք են Թռչունք : Եւ
ստոնց մէջնալ ամմէն կենդանիները պիտոր չտո-
րադրենք . և ոչ իբր կատարեալ բնական սրտմուճ
կենդանեաց՝ բնական կարգը նայինք . ինչ կարգաւ
որ խօսեցան երևելի բնարանք վերջին ժամանակիս
Ռայ կի՞ Ռէ . Գլէյն . Լիննէոս , (որում հետեւի
Մելլեն), և Պրիստոն . այլ այն բաժանումն ընտ-
րեցինք , որնոր աւելի յարմար կերևնայ հասարակ
մարդկանց հասկընալու . ստորագրելով աւելի երև-
ելի կենդանիները . աւելի հարկաւորները . զստոնք
միայն տեղեկացնենք , ինչդոտար որ կրտանի հիմակ
վան վիճակ ազգիս :

Ե Օ Վ Ք Օ.

կամ

Օ Ր Ը Ն Կ Ո Ւ Դ Ը Ն Կ:

Ամէն կենդանեաց մէջ աս կենդա-
նիս է մօտիկ մարդկային բնուն.
անոր համար հնոստանցիք ()րանի ուղանի
կըսեն, այսինքն անտառի մարդ. կամ
եապանի մարդ. և ասոր համար էն ա-
ռաջ ասիկայ ստորագրենք, իբրև աւելի
կատարելագոյն քան զայլ կենդանիս. և
ամէն կապիկներու (Տայճուհնէրու) գը-
լուխ: Ըս կենդանիէս վարի աշխարհը
չիգանըվիր. և ոչ եւրոպա. այլ միայն ա-
սիա և ասորիկէ. էն տաք գիւրը՝ ուր
տեղ կը լան ուրիշ տեսակ կապիկները.
նաև տաք կղզիները. ինչպս ասիա կգըտ-
նըվի հնոստան գօրօմանտէլի հիւսիսայ-
ին դին. և գառնադէ. և ճեաւա կղզին,
և այլն:

1. Օ անաղան տեղ զանաղան անուն կու-
տան. հնոստանու պաղիսէմթ կըսեն

Գրու.

ԴՈՒՆԱԳԻՄԱՐԼԱԿՔՕ . Կուինէա երկիրը ափրի
կէի' կըկոչեն Պատու-իս . Ըսանկօ երկիրը ափ-
րիկէի' կըսեն Փօնիւս . անկօլա քալօղ ին-
կելիզները' որ նոյնպէս ափրիկէի մէջ է'
կոչեն Ք.Վեմէկէ . սլազի տեղ ափրիկէի'
կըսեն Ք.Ղայամօրաս . Կամ Ք.Ղայալօրան .
իսկ գօնկօին երկիրը' որ նոյնպէս ափրիկէ-
է' կոչեն Լ.Նեօգէ . քայց սիւֆֆօն որ ետ-
քի ատեններս երևելի բնաբան եղաւ կէն.
դանիներու վր' խօսող , Եօգէ անունս
կուտայ պղտիկին . իսկ մէկալ անունները
Փօնիւս , Պատու-իս . են կուտայ մեծին .

խնայեա որ ճամփորդները կրկոցեն :

2. Պղտիկէն ատեն ատեն բերին եւրոպա.
 Գր 1668ին. 1738ին ՚ի լոնտուա . ևն . և վար
 պետ մղիկներ՝ դիտոն . քուբէն . գիւլ
 բէ . և էտվարտ՝ ստորագրեցին և նկարե
 ցին . որոնցմէ մէկնալ որ 2 տարվան էր ,
 տեղաւ սիւֆֆոն ֆրանսա . և երկայնմը
 տու թք քննեց . իսկ մեծէն ինչվան հիմա
 չէ բերված եւրոպիա . թողունք ան կեն
 դանին , որ 1760ին մայիսի մէջ բերին ՚ի
 պարչէլոնա Սաղիրուս հոջէլով . որ 5 ոտք
 բարձր էր և 3 բուծ . որոյ վր չունինք
 տեղեկուի . այլ մեծերուն վր ճանապարհ
 հորդներէն ունինք տեղեկուի . որոնց վր
 շատ զարմանալի բաներ կըգրեն . թէ որ
 ամմէն աշտամածնին իրաւ ըլլայիննէ

կըսէ պիւֆֆոն , պէտք էր՝ որ ուրիշ և
տարբեր տեսակ մը սեպէինք զմեծը . եօզ-
քօհն աւելի կատարեալ , և աւելի մարդու
մօտիկ :

Մենք հոս էն առաջ ստորագրենք զպըզ-
տիկը նի Լօդքօն . որ եւրոպայի վար-
պետ բնաբանները տեսան . և հաւատար-
մութիւն հալէսով մէկիկ մէկիկ քննեցին .
ետքը ստորագրենք նաեւ զմեծը . ինչ որ
կըզրեն երևելի ճամփորդները :

3. Լօդքօն թէնպտ տեսակ մընէ կապկի (Տաշ-
հունի ,) բայց ուրիշ մեծ տեսակ կապիկնե-
րու հետալ բաղդատեցիննէ , տեսան որ
ներսի և դրսի կազմով աւելինման
է մարդու , քան թէ ինչեւիցէ տեսակի
կապկի . անանկ որ՝ ըսելու է անասուն մը
մարդու կերպարանքով . կամ թէ առ-
ջինը կապիկներու , և վերջինը մարդիկ-
ներու . պոյը կէս մարդու չափ երկայն .
նի 2 ոտք . 2 ոտք ու կէս (երկրաշախտան) .
չունի պօչ . չունի աման կամ քէսէ իր ճէն
եէին տակ , ինչպէս ուրիշ տեսակ կա-
պիկները ունին . ուր կերակուրնին կըպտ-
հեն կուլ տալէն առաջ . այլ մարդու
պէս է բերանը . ամէն աղբան նաեւ կե-
րիչ աղբաներնալ նման են մարդու և նոյն
թունով . երեսը տափակ է և լայն . մերկ
թիւյսիւղ . զէյթինի գունով . նոյնպէս
թիւյ .

Թիւյսիւղ են տկանջը , ձեռքը , ոտքը ,
 փորը . բիչ մը Թիւյ ունի կոնակը և մէջքը .
 և այլա Թիւյի ուրիշ տեղեր . մարդու պէս
 է ըղանկները . մատվըները հաստ . ունի
 և բուծ մատ . նոյն պաշ փարմաղի մարդու
 պէս . գագաթը ամմէն կապիկներէն շատ
 մեծ է նման մարդու . չէնէն և ուրիշ
 ոսկորները գլխոյն և երեսին ամենեւին
 մարդու կըմանին . ծնկվները մարդու պէս
 դուրս են դէպ 'ի առջևի գին . անոր հա-
 մար երկու ոտքի վր կըքալէ . միայն ոտ-
 քին մատվըները խիստ երկայն են . և էօք-
 ճէն աւելի դժուարաւ կըդպչի գետինը
 քան մարդուն . անոր համար իրեն աւելի
 խօլայ է վազել , քան Թիւ քալել :

4. Այրիու երեւելի ինկիլիզ անդամազննին
 դիտօն և քուբէռ անունով , երբոր մեռա-
 ւա կենդանիա , բացին մէկիկ մէկիկ քննե-
 ցին . զանազան նշաններ կըբերեն որով
 մարդու կընմանի , և զանազան նշաններ
 որով կապկի . պիւֆֆօն ան նշաններէն
 պաղիտները դուրս ձգելով , 48 նշան
 կըբերէ որով մարդու կըմանի . և 25 նշան
 որով մարդէն կըտարբերի . և կապկի կըլ-
 մանի :

Պարսի երեւելի տարբերութիւնները որով մար-
 դէն կըտարբերի՝ ասոնք են . ճակատը նեղ
 է . կմ կարճ . աչվըները մէկմէկու խիստ

մօտիկ . քիթը դուրս ելած չէ . ու բերնէն
շատ հեռու է . ականջը համեմատաբար
խիստ մեծ է . թւերը խիստ երկայն են .
ափը պինտ երկայն և նեղ . բութ մատը
պինտ պզտիկ . ոտվրները աւելի ձեռքի
ձևով են՝ քան թէ ոտքի :

Երսի երեւելի տարբերութիւնները ասոնք
են . աչքը խոր է . երիկամունքը աւելի կլոր
են . լեզւոյն ամանք աւելի նեղ է և երկան .
իր կողերը 13 են . մարդուն 12 է . և այլ
պաղի ոսկորներով և վզովը կրտարբերի
մարդէն . մնացած ուրիշ մասունք մարմնոյն
գլխոյն և անդամաց անանկ կատարելէ կը
մանի մարդուն , որ չի կրնար մարդ մէկմէ .
կու համեմատել առանց զարմանալու .
միայն աս երկուքն են , քի օրանկ ուղեմկը ու
մարդը՝ որ ունին կուրծք լայն . օմուղ տա-
փակ , պալտըր լեցուն մսով . աս երկուքն
են՝ որ ունին մի և նոյն միջնոցն . մի և նոյն
ուղեղ , սիրտ , ճիէր , ճերմկուց , ստա-
մոքս , պաղրասխ . ևն :

5. Մարդու նման կերպարանքին կեօրէ ,
մարդու նման և իր գործքը . որովհետեւ
հաւատարիմ և ականատես վկայ ունինք
զպիւթֆոն , անոր տեսածները բերենք
ուսիկից կառնուն Պօննէ և Պօմար : Իմ
տեսած եօղքօս կըսէ , միշտ երկու ոտքի
վր կը քալէր , նաև ծանր քան վերցուցած

ատենը . իրեն երեսը մաղձոտ . քալունձ
 քը ծանր . շարժունձքը չափով . բնուիր
 հեզ (Տահճուպ) . տեսայ որ եկող միսա
 Ֆիրներուն ձեռք կուտար մարդուպէս
 ներս տանելու համար . անոնց հետ պարա
 պար կը քալէր . ծանր ծանր օլթա կը զար
 նէր ընկերի պէս . սեղան կը նստէր . փէշ
 կիր կը փռէր կուրծքը . դդալով չաթալով
 հաւնէր կերակուրը . բերանը կը սրբէր .
 իր բմպէլիքը գաւաթի մէջ կը լեցնէր .
 կերթար քեասէ և ուրիշ բան կը բերէր
 սեղանը . շէքէր կը պանէր . չայ կը լեցնէր .
 կը թողուր ինչվան պաղի որ խըմէ . մէկ
 մարդումը զարար չէր իտար . այլ իլէ ըզ
 դուշուք մը կը մօտիկնար . ամմէն բան
 կուտէր . բայց աւելի՝ հասած ու չոր
 պտուղը . գինի քիչ կը խամէր . թէ որ կաթ,
 չայ , և այլ անուշ խմելիք գտնէրնէ , գի
 նին մէկ գի կը թողուր . զէրէ խիստ կը սի
 րէր անուշը . և չիւնքի սաստիկ հազ ունէր ,
 ամմէն եկողը անուշ կուտային . ասդտար
 անուշները պատճառ եղան՝ որ իր կեանքը
 կարճըցաւ . մէկ ամառ կեցաւ փարէզ .
 անկէց լոնտուա բերին ինկիլիզին փայ
 թահտը . հոն մեռաւ ձմեռը : Եւ ամ
 մէն բան կընէր , կերեւայ որ առաջուց
 սորվեցուցած պիտոր ըլլար . լաքին կընէր
 սալթ մէկ նշանով մը կի՛թ խօսքով իր ա
 ղա .

ղային . որ էր նոնֆուքս . և շատ անգամ
ինքիրմէ կրնէր . ուրիշ կապիկներնսկէ՝
ինչդտար սորվեցնես կրսէ պիւֆֆոն ,
պէտք է մենծ նշան մը տալ դրդելով զար-
նելով և այլն :

6. Սանկ գործքեր եւրոպիա բերած պըղ-
տիկ օրանկ ուղւնկներու վր փորձված տե-
սած են հաւատարիմ քննուլ . գանք հի-
մաինչ որ ճամփորդները կը պատմեն բուն
իրեն երկիրը տեսածներուն վրայ . թէ
պղտիկին, և թէ մենդ մեծին . լաքին ինչդը
տար հետաքրքրական է աս կենդանիս ,
անդտարալ քիչ ծանօթութի ունինք վրան
իրեք պիտճուի հմը . մէյմը որ քիչ կը գտնու-
վի . զէրէմ տեսակնին քիչ է ինչպէս կե-
րեայ . եկդ սաստիկ դժուար է բռնելը .
եթրդ՝ որ ինչվան հիմա մէկ հետաքրքիր
ճնպհորդ մը չի գնաց , որ ինչ կը գրենէ ,
հարկաւոր պարագաներով գրէ . հէմ վրա-
նին շատ զարմանալու գործքեր որ կը պատ-
մեննէ , չեն գրեր՝ սորվեցուցած մի կրնէ
ին թէ չի սորվեցուցած . թէ որ չի սորվեցու-
ցած ինքիրերնին կրնէին , ան առենը պիւֆ-
ֆոնին կեօրէ ըսելու է , որ անոնց տեսած
մեծ օրնկ ուղւանկները՝ տարբեր սոյ մընէ
եւրոպիա բերած պղտիկներէն . շատ կա-
տարեալ քան զնո ու շատ մօտիկ մարդու :
Ի՛նչ և իցէ ասոնք սյսնդս կստորագրեն .
դ եմ

գէմքերնին կի՛մ երեւնին կըսեն մի՛ռ պէ՛տ
 է. աչվընին խորունկ. գլուխնին մաղ ունին,
 որ երկու ականջի քովէն կըկախու՛ի. մար-
 միննին քիչ մաղ ունի. և՛ն. ինչպէս որ վերը
 պղտիկներուն վր՛ պատմեցինք. պոչէրնին
 կըսեն՝ պինտ մեծ մարդու չափ երկայն են.
 5, 6. ոտք (երկրպագական) . լաքին կեօվտե-
 նին երկու մարդու չափ լայն է ու հաստ .
 քալելուն վր՛ ոմանք կըսեն թէ միշտ երկու
 ոտքի վր՛ կըքալեն . և յանկարծ քէֆեր-
 նին գայնէ չորս ոտքի վր՛ . ոմանք թէ՛ եր-
 բեմն միայն երկու ոտքով կըքալեն . երբոր
 դուքը ասոնցմէ տեսաւնէ ատրիկէ բարե-
 յուսոյք թին դիերը, տեսաւ որ երկու ոտ-
 քով կըքալէր . աղի պէս ձայն կըհա-
 նեն . կըկանչեն . անանկ ուժով են ,
 թեթեւ , չուստ , և տաք , որ մէկը տասը
 մարդու գէմկըդնէ . անոր համար մարդ
 չիկրնար կենդանի բռնել , իլլէ կըսեն թէ
 իրենք երբեմն կուգան մարդ կըյափշտա-
 կեն կըտանին . մարդ եղաւ որ տարի մը
 երկու տարի երենց տեղը պահեցին , ետ-
 քը առանց զէն մը տալու արձըկեցին . եր-
 բեմնալիզսիզ տեղերը մարդ սպանեցին .
 իրենց բնակարանը անտառներու մէջ է .
 շատ անգամ ծառերու վր՛ կըպառկին .
 շատ անգամ դօլիվայի պէս օտայ կըշինեն
 ծառի ճիւղերով . հոն կըպահուին անձ-
 րեւն

րն էն և արևէն . երբոր Ֆիլ մը կանցնի
 իրենց . անտառէն , վր կը վազեն դուրս կը
 հանեն . երբոր արաօյները կրակ կը վա-
 ռեն , կուգան ցուրտ ատեն չորս դին կը
 շարվին , տաքնան տէի . բայց անշտար
 խելք չունին որ ետեւէ ետեւ փայտ դնեն
 չիմարի տէի . միս չեն ուտեր . պտուղ կու-
 տեն . երբոր պտուղ չի գտնան , կերթան
 ծովուն քէնարը աշը վատէղ ըստոխտեա
 կը բռնեն կուտեն . փինէղին բերանը բայ
 իքէն , չի գողէ տէի , բերանը քար մը կը ճը-
 գեն . անանկ կը հանեն կուտեն . խմբով
 մէկ տեղ կը քալեն . բայց իրենց էն մեծ
 խումբերնին երեսունի չափ չի տեսնուի-
 ցաւ . անիսէ ուրիշ տեսակ կապիկներուն
 խումբը՝ ինչվան 4000 , 5000 , մէկ տեղ
 տեսնուիցաւ . անոր հմը կըսեն թէ քիչ որ
 է ասոնց տեսակը : Տահա ուրիշ մարդկայ-
 ին դործք կը պատմեն վրանին . տեօշէ կը
 պառկիլ . տեօշէ կնին շտկել . եօռղան առ-
 նել վրանին . սաղ չալել . հալանի մէջ
 բան ծեծել . ամանով ջուր բերել են . լա-
 քին յայտնի է , որ աս բաները սորվեցու-
 ցած պիտոր ըլլան :

7. Իրեք մեծ բան տահա կը պատմեն , որ ա-
 ւելի մարդու դործք է . մէյմը որ երբոր զի-
 րենք պաշտպանելու ըլլաննէ , ձեռվընին
 սօփայ առած տայմա անով կը քալեն . և
 անով

անով գէմ կըդնեն Փիլերուն . նաև զինեղ
մարդիկներու . երբոր ուրիշներու վնա-
սել ուզեննէ , քար կառնեն ձեռվընին .
քարով կըծեծկըվին անոնց հետ . աս գործ-
քըս՝ քի իրմէ դուրս եղած զէնք առնու-
լ քանեցնել , մարդու է . հայվանները
միայն իր վրէ եղած զէնքը գիտեն քանեցը-
նել . աղքայով , եա ոտքով , եա պուխու-
զով , ևն : Ահդ՝ իրենց մեռելը կըթաղեն
կըսեն . երբոր մէյմը տեսնան իրենցմէ մե-
ռած , ծառերու ճիւղեր վրան կըձգեն , ա-
նանկ կըծածկեն : Արդ՝ ամչնալ ունին
կըսեն . մանաւանդ էգը . երբոր մէկ օ-
տար մարդ մը իրեն նայի , ձեռքովը կըդո-
ցէ . 'ի մէջ այլոց կօդ անուն ճնալ՝ քորդը
կըսէ , թէ ճեալա կղզին տեսայ ասոր էգը ,
երբոր երկու ոտքի վրէ կըքալէր , ան ա-
տենը մէկ ձեռքով զինքը կըդոցէր . ասանկ
ալ էնրիքօ կռօսսէ կըսլատմէ երկուքի վրէ
արուււ էդ , որ ինքը փէշկէշ տըվալ հնոս-
տան պուճպայի քաղաքը նստող իշխանին .
երբոր մարդ մը վրանին կընայէր կըսէ ,
ձեռքով զիրենք դոցէին . նոյննս կըսլատ-
մէ պօնցիոս գլխաւոր բժիշկը 'ի պաղա-
վիա . որ աղէկ բնական պատմութի ունի
հնոստանու :

Զ. Արապները զասոնք սոյ մը մարդ կըսե-
պեն , որ ուրիշ տեղաց եկան իրենց եր-
կիւր

կիրը բնակեցան, չիսօրաթէ ընին վախէն
 կուգայ կըսեն, չըլլայ թէ զիրենք աշխա-
 տանքի բերեն տէի: | Իննէ ոսերէ լի բնա-
 բանը քրյը անուն ճնայ՝ Տորդէ լսելով,
 կըգրէ, թէ օրանկ ուղանկը (որ 25 տար-
 վան էր.) ցորեկը չիտեսնար կըստահուի.
 գիշերը կըտեսնայ դուրս կըլլայ. անոր
 համար գիշերային մարդ կըկոչէ. սուլե-
 լով քրյը լսել չալելով կըխօսի. կըմտած է.
 կըհաւատայ որ Զքս իրեն հփր ստեղծ վե-
 րէ. ինքը կենէ պիտոր տիրէ. բայց ինչնիս
 կերենայնէ, ան ճնայ՝ Տորդը մարդը հայ-
 վանի տեղ առնելով, ծուռ հասկըցուց.
 գերէ հնոստան սոյ մը մարդ կըգտնուի.
 որ Քաթերլա կըսվի. օրանկ ուղանկի պէս
 սրելը ճերմակ մազ ունի. աչքը կարմիր.
 տեսութիւն տկար, բայց է մարդ բա-
 նական:

10. | Ե՞ծն աղէքսանդր հնոստան ըռաստ-
 եկաւ օրանկ ուղանկներու մէկ մեծ խում-
 բիմը. որ լեռներու վր կարդաւ շարված
 կեցած էին. չիգիտնալով (կըսէ սդրա-
 վոն, գիրք ժէ.) ասկէր մը կարծեց թշնա-
 միներու. թէզ մը հրամեց իր դօրացը որ
 պտղմին. ան ատենը դաքսիլ թիւրը որ իր
 հետն էր, հասկըցուց. ասոնք մարդ չէն
 ըսաւ. այլ կենդանիմը մարդ ունման. մե-
 ղի զարար չէն իտար: | աքին կարթագի-
 նէ

նեցիք 336 տարի քրիստոսէն առաջ, իրենց
 ցօրապետ ունենալով զհաննոն, աս օրանկ
 ուղանկներուն հետ պտերազմեցան արեւ-
 մտեան ամբիկէի մէկ կողմի մը մէջ. ա-
 սոնք դիմագէմ չեկան, այլ սառւի ապա-
 ռած քարերուն վր փախան. հոն տեղս զի-
 րենք անանկ պաշտնյնեցին, քարեր նետե-
 լով կարթագինեցւոց վր, որ հիջ մէկ արու-
 մը չիկրցան բռնել. այլ հգէրէն (որ արու-
 ներէն տահաշատ էին), իրեք հատ միայն
 կրցան բռնել. անոնքալ անդտար գէմ
 դրին խածնելով, որ չիկրցան կենդանի
 բերել, այլ մեռուցին. մօրթերնին հանե-
 ցին. կարթագինէ տաճարի մը մէջ դրին.
 ինչպէս կըպատմէ հաննոնին նաւարկուէ
 գիրքը. և արրիանոս. հռոմայեցիք երբոր
 կարթագինէ առին, տահա դրած էին ան
 մօրթերը. ինչպէս կըպատմեն պլինիոս և
 սոլինոս:

11. Հին ատենը զանազան սոյ մարդիկ
 կըյիշէն, զանազան անուն տալով. Սա-
 դիրուս, Լիկիբան, Փաւնի, Բան, Դի-
 դիրէս, Սիլենոս, Սիլվանուս, և Բիկ-
 մէոս, իմ թգուկ. աս ամմէնը հիմակուն
 պաղի հեղինակները օրանկ ուղանկնէ կը
 սեն. և անոր զանազան սոյերը. որ հիները
 զանազան կեղծեօք և մասալներով զար-
 դարեցին: Իսկ որ Ֆիլէ անուն մատե-
 նա

նապիրը (որ էր յաւուրս կայսեր միքայէլ
բալէոլոկոսի), կանոնանէ Վինոգէֆալոս.
37 շանագլուխ . և կատորագրէ իբոտանա-
ւորներուն մէջ : Ըստ օրանկ ուղանկն է
կրսեն ոմանք նաեւ ան ձիացուլը՝ զորոյ
մորթը բերին ի հռոմ սլլինիոսի ժամա-
նակը , և ադրիանոս կայսեր օրերը :

12. Ըստ կենդանիս թէպէտ ասղտար զար-
մանալի է գործքով, թէպէտ յար և նման
է մարդու կազմունածով և լեզունով ,
բայց չիկրնար խօսիլ . թէպէտ ուղեղը ա-
մենեին նոյն ձևով է և նոյն համեմատու-
թիւ մարդու հետ , բայց մտածել չունի ,
որ է արմատ խօսելու . գործիքները կան ,
այլ գործքը կրպակսի . յայտնի նշան՝ որ
մտածելը և խօսիլը (որ նշան է մտածե-
լու) , չիլլարսալթ մարմնական գործիքով
ինչդոտար կատարել ըլլայնէ . ինչպէս որ
մէկ գերագոյն սկզբնէ մը յնչ չիգայնէ .
որ է սրտիկեր և շունչ նոյն . զոր միայն ի
մարդն շնչեաց արարիչն . և անով մարդը
յանբանուէ ի բանականութի անցաւ . որ
է մէկ վիճակ մը՝ որ անբաւ հեռաւորութիւն
գերագոյն կրնէ զմարդը , քան զօրանկ ու-
ղանկը :

Ընհուն իմաստութիւնն նոյն իր ամմէն
գործքը միշտ կարգաւ կրնէ . յանկատա-
րէ տաճա կատարեալը յնշանալով . այլ
կեն

կենդանեաց ու մարդու մէջը չիկար մէկ
էակ մը . այս կենդանիս ըրաւ՝ որ մարդու
և կենդանեաց մէջ տեղը կապէ . և այն
սէս կարգաւ վեր ելլայ նաև կենդանիներ
րուն տեսակը : Այս ամէն բերոր լոճ իր առ-
ջը բերաւ բոլոր կենդանիքը , տեսաւ
նաև այս կենդանիս . իմացաւ ինչդտար
նման էր իրեն կազմովն . բայց այս ալ
իմացաւ՝ թէ ինչդտար հեռու էր իր նմա-
նուն , զուրկ լլալով բանականութիւն . ինչդ
տար գերազանց էր կազմովն , ան-
բան էր . անբան մը բանականի չէր կրնար
օգնել , ընկերութիւն ընել . անոր հօր սք-
զիրքը յետ ցրցընելոյ զկենդանիս ազա-
մայ , կըսէ . || Բայց առաջնայ ոչ գտաւ օգ-
նական նման նմ . || : Այս մէջ այնչափ ազգ-
կենդանեաց չիգտնուեցաւ մէկ կենդանի
մը նման բանականութիւն որով կրնար օգնել .
այլ միայն նիւթական գործիքներով , ո-
րովք չէր կրնար ընկերել . զոր և յարմարե-
լով առաքել բաղիշեցին իւր ոտանաւո-
րաց մէջը կըսէ :

Այս հազար ազգ կենդանիս ,
բերեալ կացոյց հանդէպ նմին .
զի թէ հաւան լիցի նոցին ,
առցէ ընկեր յայնց իւր անձին :
Այս յանբանից ընկեր չառնէր ,
զի իւր նման ոչ գտանէր .

Բայց անասնոց անունն դնէր ,
 որպէս նոցա իսկ վայելէր ...
 Ս'նաց ադամ ինքն միայն ,
 զի ոչ եղիտ իւրեան նման .
 զի նա պատկեր էր տիրական ,
 ինդրէր ընկեր իւր բանական ॥

Սէծ և Փոքր :

Քանի մը կենդանի կայ , որ տեսակ
նին՝ իմ սոյերնին խիստ շատ են . ա-
նոնցմէ մէկնալ կապիկնէ , որ է Սայմոն .
առաջ լէհանրապէս խօսինք կապիկ վր ,
ետքը Նիպոն ըսած տեսակին վր : Ինչ-
վան հիմա բնաբանից հասկըցածին կէօ
րէ 40 տեսակ մը կապիկ կելլան . բայց
ճիշդ տեսակաւ մէկ մէկէ տարբեր՝ կե-
րեայ թէ 30 կըլլան Պիւֆֆոն հեղինա-
կին կէօրէ , որ ամէննալ հինգ դաս կըշա-
րէ ասանկ : Լ՝ առջին է Վապիկ . լա" Սիմ .
Փրանսզերէն Սիւլ : Լ՝ ս անունով զանոնք
միայն կըկոչէ , որոնք որ պօջ ունին . դէմ-
քերնին տափակ է . աղբանին ձեռվունին
մատվունին մարդու կըլմանին . ու մարդու
պէս երկու ոտքի վր կըքալեն : Լ՝ սկէց 3
տեսակ կայ : Լ՝ բիշվարի դասերը՝ յատուկ
կապիկ չիկոչէր :

Լ՝ կի՛՛ Վապպոն . որ պօջ ունին , բայց կըրճ .
դէմքերնին տափակ . տակերնին նասըր ու
նին . ասոնքալ 3 տեսակ են :

Լ՝ ըրդ՝ Ս՝ ծնա կամ Կլէնոն . ասոնք պըղ-
տիկ են , և պօջ ունին երկան՝ կիմիրենց պօյ-
ին չափ , և կիմպօյերնէն աւելի . դէմքեր
նին

նին տաժիակ է . մաղերնուն գունը խա-
 տուտիկ (ալաճա) . իսկ առջի և եկդ գա-
 սը՝ գրեթէ մէկ գունով մաղ ունին . կի՛
 տեղ տեղ քիչմը տարբեր : Մտնցմէ ցտեսակ
 կայ : Մտնց մէջ կըսեսլին Մախա ըսած-
 ները . որ գէմքերնին սուր է . կերիչ ըսված
 աղւանին 6 են . իսկ մօննաներուն 4 են :
 Գործդ՝ Մախա . ասոնք չունին տօսրակ
 չէնեէն կախված կերակուր պահելու հա-
 մար . տակերնին թիւսիւղ չէ , ևնասրը
 չունին , այլ մաղ . քթերնուն մէջի գին բա-
 րակ բանով բաժնրված չէ մորդուսի , այլ
 հաստ բանով . և քթերնուն ծակերը տա-
 կէն չեն , այլ քովէն բացված են . անոր հմը
 տեսկէ նաև սեռի՛ կըտարբերին վերոգը-
 եալ մօննայէն : Մտնք պօշերնին ձեռքի
 տեղ կբանեցընեն . և են 6 . կի՛ 7 տեսակ .
 Հինգերդ՝ Մախան . որ պօշը չիկըրնար բա-
 նեցնել սրբայուներու սիւ . և են 6 տեսակ :
 Մտնցմէ զատ մէկ տեսակմը կայ կապ-
 կին և պապպուինին մէջ . մէկ տեսակմը
 նալ կայ պապպուինի և մօննայի կի՛ կվե-
 նօնի մէջ , որ կըսվի Մայման . ասոր պօշը
 մաղ չունի , խողու պէս է . և որովհետեւ
 ետքի դարերուս ատենները Մայման կոչ-
 վեցան ան կապիկները՝ որ կարճ պօշ ու-
 նին , անոր հմը Սիւֆֆօն Մայման կըկո-
 չէ աս տեսակս . չիդիտնալով իր բուն ա-
 նու

նունը որով կրկնեն աս տեսակ կապիկ
հաստատան ուր որ կըլլայ :

Ա երջի երկու դասը ք Սաբայու և Սակո-
րնի միայն վերի և կըգտնուին կըսէ Սիւք.
Ֆոն • իսկ մէկաշնոնք միայն վերի և :
Լսոնցմէ դուրս տարբեր կապիկներաւ կը
գտնուին . ինչպիսի տիրիկէ ոսկի ծովեղերը
ըսած երկրին մէջ միայն՝ 50 էն աւելի կա-
պիկ կըգտնուին կըսեն մէկ մէկ տարբեր-
բայց ասոնց դատ տեսակ ըլլալնին ստուգ-
չիւք խոցիւր . անոր համար հիմակու հիմա-
ցեղ մը (սոյ մը) սեպելու է ասոնք վերի
գրածներուն : Լսորիկէի մէջ նիկրիտիւս
ճը կամայրա գետին քով կապիկ մը կայ
կապոյտ և կարմիր գունով, որ միշտ 2, 3, 4
հզր մէկ տեղ կըբալեն, ու իբր թէ հա-
տարակապեալ թի մը են կըսեն . զէրէմ
մէջերնին մեծաւորներունն, որ մարմնով
ուրիշներէն մեծ են, անոնց կըհնազան-
դին . վերջապահ խումբ ունին, անոնքաւ
խոշորներէն են . ասանկ կարգաւորելով
զիրենք ճամբայ կելան . մէջերնին իր-
ենց լեզուով բան կըհասկըցնեն . տուն
տուն են, որ մէկ մէկու չեն խառնուիր . ինչ
ասանկ որ ափրիկեցիք ասոնք տեսակ մը
մարդու կըսեպեն, որ տուն չեն շիներ .
այլ կեօ չէրէվլի քրդերուն պէս աս դիտան
զին կերթան :

Մարդս թգր Յի՛ կրտեանայ իր ետեւն
 ասչափ մեծ բանակ մը 30 տեսակ կապիկ
 ներու, որ կրնար բանի բերել իր ծնունդ
 ընելու. բայց կապիկը անազգաց մէջ կը
 գըտնուի, որ հոգերնին չէ ծառայեցընե
 լու. այլ մենդ ան բաները կրնեն, որ հիշ
 պէտքը չէր. զէրէմիա հմատապատ հնտ
 տանի մէջ որ մայրաքաղաք է գուճրադի,
 որովհետեւ հոգեփոխուի կ'ընենին, անա
 սունները մարդ կրտեպեն, իրեք մեծ հի
 ճանդանոց շինած ունին կուապաշտները.
 հոն կապիկներուն կերակուր կուտան, հի
 ճանդեննէ, հոգ կըտանին. զէրէմ հոն
 օձերը խիստ թշնամի են աս տեսակ կապ
 կին: Տեղ տեղ ուղեննէ ծառայութիւն
 ընել կուտան կապիկին. քր ջուր բերել,
 պտուղ ու նառկիլէ ժողովել, առաջ կու
 դան հնտստանցիք ծառերուն ճիւղերը
 վարժաշէլով նառկիլէն կըկտորեն գետի
 նը կըթափեն, կըթողուն կերթան. կա
 պիկները որովհետեւ նմանիլ կուզեն, կու
 դան իրենքալ կըկտորեն գետինը կըթա
 փեն կերթան. ետքը կուգան հընտստան
 ցիք թափածները կըժողովեն, բայց գիշե
 րանց, որ կապիկները չիտեսնան: Տեղ
 տեղ պահպանուի ընել կըսորվեցընեն.
 որ տանը վր կելլայ, անկէց կրնայի, քան
 զշունը աղէկ կըպահպանէ: Տեղ տեղ ինչ
 պէս

պէս սէնէկալ ամբրիկէի մէջ՝ կապկին մը
 օր կուտեն . բրնձի վրայ կըձգեն , սրա-
 տըրմայ կընեն , որ խիստ անուշ կուգայ
 իրենց : Տեղ տեղալ կապկին մորթը բա-
 նի կըբերեն գլխարկ շինելով իրենց :

Բս կենդանոյս բնութիւնը երկու բան ունի ,
 որ ամմէն բանէն աւելի կըզարմացնէ :

Մէյմը հնարագէտ , ինչպէս իր սօջը օւ-
 թայի տեղ կըբանեցնէ , չաղանօղ , փափուր-
 եա կըբռնէ անով : Միտեա սղռիտեա

դտնայնէ՝ քար մը տակը կըդնէ , քարմը-
 նալ վրան կըձգէ , անանկ կըկոտրէ կու-

տէ : Ետքը պատմենք ասոնց կամուրջ մը
 քէօփրիւ շինելին . որ առանց փայտի ի-

րենք իրենցմէ կըշինեն , ու ջրոյն մէկ դի-
 կն մէկալ դին կանցնին առանց լողալոյ :

Եկի՛ մարդուս նմանութիւնը առնօղ է , մը
 թախլիթ ճիւ . անանկ որ՝ կերեայ թէ մեր

լեզուին մէջ ասոր համար իրեն լապիկ են
 ըսէր . իբր թէ յինքն լապօղ զնմանութիւն

մարդոյ . կի՛ թէ լապօղ զբնութիւն մարդոյ ը
 բնութեան անանոյ :

Բսկէց կըհետեւի եր-
 բեմն աղէկ բաներ , մը ծառայութիւն

ընել տալ իրեն մարդու պէս , երբեմն վը-
 նասակար բաներ , և երբեմնալ ծիծաղա-

կան : Բնուանի եղաւ ան խաղը կի՛ քօմի
 տիան , որ վարի Յըրին . խաղցողները ամ-

մէննալ կապիկ , Երկու աստղաբաշխ Ֆը-
 րան .

բանասայէն հոն խրկելէրէին, որ աստղերը
 նային, ասոնք լեռներու վր՝ օրերով նայ-
 եցան. բայց հոն տեղացի կապիկներնալ
 իրենց նայելովաղէկմը թվսլիթնին առին.
 ասոնք որովհետեւ ընտանի կապիկներ է-
 ին, ժողովեցին խաղմը ընել տրլին. ան աստ-
 զաբաշխերնալ հոն կանչեցին: Կապիկ-
 ները անանկ մէկիկ մէկիկ ըրածնին ձեւ-
 ցուցին, նշաններ տնկել գետինը. տիւ-
 րիւնով դործիքներով երկինքը նայիլ.
 ձեռքը երեսը տանիլ իբր թէ կրմտածեն.
 ետեւ վաղէլ թուղթ գրիչ առնել, հիսապ
 ընելու նստիլ. սահաթը նայիլ, ևն. ան-
 անկ որ՝ ամմէնալ ծիծաղցուցին:

Բայց կապիկը և մուկը երկու կենդանի
 են, որ չորս հոգի մէկ տեղ ժողվին, վը-
 րանին խօսք բանաննէ. չիլմնար ան խօս-
 քը: Իսկ քանք ճիպտօնին վր՝ սլատմելու:

Եւ ճիպտօն ըսած տեսակը՝ որ կը գրվի
 նաև Կոնիպօն, բաներ ունի՝ որ աւելի մար-
 դուս կը լմանի ք թէ եօդքօն. բանալ
 ունի՝ որ մարդէս ալ ուրիշ կենդանիներ
 էնալ շատ կը հեռանայ: Եւսիկայ հնտ-
 տանէն բունդիշերի քաղքէն մէկ մը բե-
 րաւ ֆրանսա. բայց աս անուես հնտտան
 ցոյ չէ, այլ հին հեղինակայ տրլված ա-
 նուն է. ղերէմ Պլինիոս ը. 19. Զէքօս ա-
 նունով կենդանի մը կը լիշէ, որուն ձեռովը,
 ները

ներքո ոտմըները մարդուս կրկմանի կրսէ .
 և Սդրասուն դիրք ժէ , Վեյթոս կմ' Վեյթոս
 կրկուցէ . Ֆրանսա բերողը աս հին անու-
 նով բերաւ , անկէց նոյն անունը ուրիշնե-
 րուն ալ մտաւ . բայց յոյնք Վեյթոս օր խա-
 տուտիկ իմ ալաճա ըտելէ , կրկուցէին էր
 կան պօջով կապիկները . ինչպիսի Վեյթոս կը
 սէին պօջ չունեցողները . աս Վեյթոս անու-
 նէս ելած կերեայ Շէպէտ անունս տա' :
 Աս տեսակէս կրգտնրվի հնոստան մէնդ .
 Վօրօմանտէլի երկիրը , Սալաղա , և Սօ-
 լուքեան ատմները . և ինչպիսի կերեայ հնոս-
 տանէն վեր Վաննաուրալ որ չինու կիպ է'
 անանկ կապիկ կրգտնրվի ֆէֆէ անունով :
 Իրեն պօյը 3 ու կէս , 4 ոտնաչափ մը կհաս-
 նի , չունի պօջ . իրեն դլուխը կլոր . երեսը
 մարդու նման տափակ , խաչվէի գունով .
 բայց երեսին բոլորտիքը փերվաղի մը պէս
 մաղ ունի ճերմակ ալաճա . անով ահուե-
 լի մը կերենայ . թէսկէտ և մարդսալ
 իրեն մաղերը մօրուքը առանց շտկելու
 թողուրնէ ինչ որ է իր բընականը , ա-
 սոր պէս կրլար : Այլնները խոշոր են և
 խոր . ահանջները թիւյսիւղ սե ու կլոր .
 քիթը տափակ . աղրաները համրանքով
 և ձևով նման են մարդու . միայն կերիչ
 աղրաները իր համեմատութ. մեծ են եր-
 կան ու սուր ք մարդուն . լեզուն լան .
 լեզ

ընդունին ծաքը՝ կլոր : Ստվերներուն և ձեռ-
վերներուն թաթերը թիւյսիւղ , բայց մար-
մինը մազոտ ու բրդոտ . սև կի՛ խաճվի
գոյն խառուաիկ . տեղ տեղ խնչա՛ն կերև-
նայնէ՛ նաև ուրիշ գունով : Արունքին
մէջ տեղը ու կողին ամմէն մէկ դին 12
անյան ոսկոր ունի մարդու նման :

Բայց մէկ բանմը որ մարդէնալ և ամմէն
կենդանիներէնալ կը հեռայնէ աս կապի-
կըս, իր ձեռվերն են . անչափ երկան են
որչա՛ր իր մարմինը և ոտվերը մէկ տեղ
առնենէ . անանկ որ՝ շիտակ ոտքի վրալ
կենայնէ՛ իր ձեռքին մառվերը գետինը
կը դպչին . ու իր մարմինը չի ծռելով՝ կըր-
նայ 4 ոտքի վր քալել : Իրեն բնուիք հան-
դարտ է և հեղ շարժմանքը անանկ չուստ
կի՛ խիստ չէ . հանդարտ կուտէ . կերածը
սլաւող է , հաց , լիճ . իրեն կիրքը՝ ցաւը
տղի մը պէս կիմացնէ :

Եւ Ղիպայօն բուն կապիկներուն դասէն
է՛ որ վերը դրինք . բայց քիչ մը մէջ տեղը
կըյնի մարդակերպ կռիկներուն , և սրապ-
սլուն ըսածներուն . ղերէմ Ղիպայօնին
տակը նասրը է սրապսլունի պէս . և ոտ-
վերներուն ըղունկները աւելի սուր են :
Եւ տենօք մալաղայէն ասոր նման կապիկ
եկալ Ֆրէնկիստան , բայց պղտիկ . խնչա՛ն
սլատիւրին մէջ կը տեսնաս :

ա . Մակոդ : բ . Բաբիօն մեծ :

Իմակլան լատին բնաբանք ասանկ
 կոչեցին . ուրիշները Պապական
 սին . որով իրեք տեսակ կապիկ կիմացվի,
 անոնցմէ մէկ տեսակ կապիկը (որ գլխա
 ւորն է) Պիւֆֆոն հեղինակը զատելու
 համար՝ Բաբիո քսաւ : Լ'փրիկէ Բարեյու
 սոյ քեթին գիւերը՝ ուր խիստ շատ կըլլայ,
 Բօսաֆանա կըսեն . Սատաքասկար ափ
 րիկէի կղզին՝ Բաբիո կըսեն . կըդըտ
 նըվի նաւ Լ օանկա, որ նոյնպէս ափրիկէ
 է . Ֆիլիբբին ըսված հնոստանի կղզինե
 ղուն մէջ, և Լ'րապստան : Հիներուն
 մէջ միայն Լ'րիստոտէլ կըլիշէ աս տեսա
 կը . Սապիկ խաղանման կոչելով . զէրէմ մարմ
 նոյն ձեւը խողու կըլմանի : Մարդուս
 կըլմանի իր ձեռվըներովը, և երբեմն եր
 բեմն երկու ոտքի վր քալելովը . բայց
 ուրիշ ամմէն բանով կըհեռանայ մար
 դունէս, և վերոգրեալ կապիկներէն:
 Բաբիո կապիկը երբոր շիտակ կըկենայ,
 իր պոյին երկանքը 3 . 4 ոտք է . իր պոյին
 կէօրէ յաղթանդամ է . Թանձր, լեցուն .
 ջլոտ (սինեիրլի) . երկու տարվան կովու
 չափ հաստ . զէրէմ անդամները հաստ են
 ու կարճ . գրսէն աւելի հաստ կերևայ,
 զէրէմ երկան մազերով գոցված է գլխէն

*

ինչ

ինչպէս կէսը . փոքր չունի անշաղի մաշ
ու պղտիկ է իր համեմատութեւն , մաղերու
դունը խաճվէի գունովսե . մաղերուն տա
կերը մոխրագոյն . կուրծքին դին աւել
լան է . երեսը հաստ է ու երկան . ապր
ները մէկմէկու մօտիկ . ականջները մերկ
(թիւյսիւղ) , բայց դուրս ելած չեն . կերկ
աղբանները մարդու համեմատութեւն շատ
աւելի երկան են աւելի հաստ . ետեւի ոտ
վրէները կարճ են . ձեռքի ըղունկները
սուր . պոչ ունի 7 , 8 բութ երկան . տա

կը նասրըլը է ու թիւյսիւղ :

Ինչպէս որ երեսովը ահաւելի է ու տղեղ ,
անանկալ բնութեւն ժանտ է ու կատաղի .
միշտ աղբանները մէկմէկու կը զարնէ կը
շարժէ , իրեն բարկութիւն ցըցնելով . ա
նանկ ու ժով է , որ մէկ քանի մարդումը
գէմ կը դընէ՝ թէ որ զէնք չունենան : Ար
երկիրները կգտնուիինէ , ան տեղացիները
շատ կը վախնան աս կապկէն . Քրանտա բե
րիննէ , երկթէ խաֆէսի մէջ դրած կուած
էին . ձեռքովը անանկ կը զարնէր երկըթ
ներուն , որ ամմէնուն վախ կը ձրգէր :
Նսանկ դաղանային բնութի ունի , բայց
դաղանի կերակուր չուտէր , այլ ուրիշ
կապիկներուն պէս պտուղ , արմատ ,
ցորեն , ամմէնէն աւելի բրինձ , Միս ,
ձուկ կուտէ , երբ որ աղէկ մը եփած ըլլան .
իր

իր չենեկէն տօպրակ կախված ունի, ուր
կերակուրը կըստահէ: Բնուէ խիստ մարմ
նամուլ. ձաղերը մէկ մէկ կը բերէ. մայրը
թւին տակը բռնած անանկ ժուռ կ'ըծցնէ:
Ասոնք երբոր կերակուր գտնաւու կեւ
լաննէ, տեսնելու բան է. որ զանազան
ճամբորդները կըստամեն. շատվոր մէկ
տեղ բանտի մը (օռտու) կըկասեն, ի
րեք խումբ կը բաժնւնլին. մէկ խումբը
սլարտէզը կ'իսպօսթիւր կըմըտնայ. մէկա
լը պատին վր կըշարվի. մէկալը սլարտէ
զէն ինչվան իրենց ստահելու տեղը կար
գաւ կըշարվի կըկենայ: Ասանկ տեղա
ւորցնելէն ետե իրենց բանակը, կըսկը
սին սլարտէզի մէջի եղօղները կըտրտել
ծուերու վրէն, գետինը անկոծ ուտելու
բաներէն, եւ: Ամէն մէկնու իրենց կտ
րած պտուղը կընետէ սլարտին վր կեցօղ
ներուն ձեռքը. ասոնքու կընետեն գուր,
սլ կեցօղներուն. դրսի կեցօղները մէկ
մէկու մէկ մէկու նետելով, կըհասցնեն
կըղիզէն ուր էնէ իրենց մահսէն, որ հա
սարակօրէն բարձր լեռներու վր կըլլայ:
Աս ամէն բանը անանկ չուստ, անանկ
ուսուլով, ու առանց ձան ձուն հանելու
կընեն, որ մարդս չիկրնար ընել. անանկ
նշան առնելով մէկ մէկու կընետեն մեծ
մեծ պտուղները Գր սեխը, Կր խաւուն,

որ հիշ դետինք չեն ձգել տը : Քայց պա-
տին վր եղողները միանգամայն դէտ են
(կէողջիւ) . երբոր մարդ մը տեսնան
ձան մը հանելով խապար կուտան . ա-
տենք անանկ շուտով մը կը փախչին , որ
աչք ոցել բանունին՝ ան մեծ բնակը կը
պիկներուն աներեւոյթ կը լայ . մէկը չի
բռնըվիր . թէ որ մարդ մը ետեւէ ընա-
լու ըլլայնէ , անչափ կը պըտըտցնեն աս
դիս ան դին , որ կը ցոգնեցնեն :

Եւ կերպ շատոր մէկ տեղ կերկուր ժող-
վելնին , նաև ուրիշ շատ տեսակ կապիկներ-
նալ կընեն . Միայն ըսած տեսակը որ է
Միդիոս՝ առաջ մէկը իրենց մէ դէտ (կէող-
ջիւ) կը խրկեն . ասիկայ բարձր տեղ
մը կէլայ , ուսկից կերեւայ բոլոր գեղը
արտերը . երբոր մարդ մը չի տեսնար ,
ձան մը հանելով նշան կուտայ . անոնք կը
մտնան իմբով արտերուն մէջ . ցորեն
ըլլայ՝ պտուղ ըլլայ՝ հասած չի հասած կը
կըտրտեն , որը կը հաւնիննէ՝ կուտեն կիմ
կը պահեն հետերնին տանելու , որը չեն
հաւնիրնէ , գետինը կը ձգեն . երբոր դէ-
տը մարդ մը տեսնայ , բարձր ձանով նշան
կուտայ . ան ատենք ամմէնը մէկէն մէկ
ծառէ մէկալ ծառ ցաթ կելով , կը փախ-
չին լեռները կէլան . էգէրնին 4, 5 ձագ-
վրանին շալկած , անանկ կը փախչին :

Բ Ի Գ Ի Գ Ո Ս ,

Լ Ս ահօր կի՛մ Ս ահօ .

Լ ոջինը տեսակ մընէ կապկի , ամե-
նեին մարդու նմանօղ . երեսը տա-
փակ . ըղունկները տափակ ու կլոր . իր
կերիչ ըսված աղբաներնալ մարդունէն
աւելի մեծ չեն՝ իր համեմատութեւ կէօրէ .
երկու ոտքի վր կը քուլէ . իր պոյը ոտքու
կէս . կի՛մոր նոյն է՝ մէկ կանգուն . բնու-
թիւ հեղձ տաք՝ ոգեւիր . կերածը խօտէ ,
պտուղ , ու ցորեան . խօլայ կընտանենայ .
ինչ որ կըտենայ մարդու վր , անորնը
մանը ինքնալ կընէ . շատվոր մէկ տեղ կը
քալեն : Բիդիգաս անունը յունարէն է .
հին հեղինակներու բանեցուցած : Խի-
թայի Թաթարը Քենիկ կըսեն ասոր .
ղերէման կերպ ձան կըհանէ : Սինումա
չին Սիս ասի կըսեն : Արդըանըվի ասիից
նու Սիբիկէի հիւսիսային դիւերը . Սըս-
ըայ վերի դիւերը , որ կըսվի Քարձը ե-
գիպտոս . նաև Սըսպստան . ու Փոքր
տսիա : Բայց ասոր պատկերը ճիշդ քա-
շած չիգայ :

Կամ աս Բիդիգոսն է և կի՛մ վերոգրեւ
կապիկներուն մէկ ցեղմընէ , որ կըգտնը-
վի անատոլու ցուրտ երկիրները . ինչպիսի
Քաւ

Բաղէշու գիւղը հայաստանի մէջ, իրաւ
 զունին ու ()սայ անտառներուն մէջ
 Թէպետ և պատմածնին կէօրէ՝ պոյը մար
 դէն աւելի բարձր է նման օրանկուդան
 կին . անորպէս կըսեն երկու տաքի վր կը
 քալէ . ձեռքը զէնք կառնէ . կուգայ կրա
 կին քով կըտաքնայ . երբեմն տղայ կըյա
 փշտակէ կըտանի . ևն : Թէպետ և բնա
 քանք եւրոպոյու օրանկուդանկը տաք երկ
 րի կենդանի կըսեպեն . իսկ բաղէշ ու դը
 րապղուն ձմեռը ցուրտը շատ է . ինչպէս
 կընայ դտնըվիլ հոն, զարմանք կուգայ մը
 դուն : Բայց ատենօք իրաւը դուրս կելլայ,
 ստոյգը կիմցվի : Հայերը Վիշերվան տիրայ
 կըսեն ասոր , գիշերը դուրս ելլալուն հա
 մար . իսկ քրդերը Սիւրէ շալէ կըսեն , որ
 նոյն կընշանակէ : Տեղ տեղ չիդիտցող
 ները գիշերվան երեւոյթ մը կըսեպեն .
 կիմ խօրդլանմիշ եղօղ մարդ :

Սախօդ ըսված կապիկը կըսվի նաև Թաթ
 Խարին . զէրէմ հարաւոյին Թաթօրքսաան
 շատ կըգտնըվի . բայց աս երկու անուն
 նալ՝ Փռէնկիստան դրած անուն է : Հի
 ները՝ լատինք և յոյնք՝ զո Վրիստոտէլ
 տեսակմը կենդանւոյ կըսիշեն Վիսոգէֆա
 շա անունով , որ կըթարգմանի Շանագլուխ
 Պիւֆֆոն բնաքանին ըսածին կէօրէ՝ աս
 տեսակ կապիկն է . զէրէմ տեսակմը շուն
 կայ

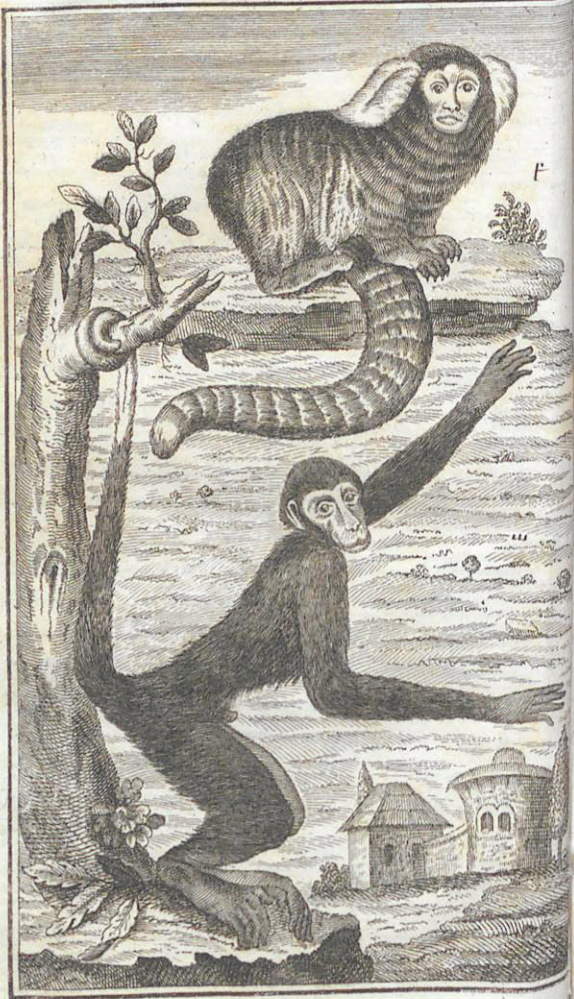
կայ Մանու անուն , առ կապիկն երեսը
անոր պէս դուրս ելած է :

Մսկէց կը դըտնուի շինարարտան Մալա
պարու երկիրը , Մրապատն , և Մփրիկէի
մէջ պարպարըշի երկիրները , Վարձը ե-
գիստոս , Եթովպիա , և Վարեյուսոյ ը-
սած քիթը . և ուրիշ ամմէն տաք երկիր
վերի Յիս մէջ . նաև ցուրտ երկիրներնալ
բարեխառն դօտույ մէջ . զէրէմպօզ չու-
նեցօղ կապիկներու մէջ՝ ամմէնէն աւել-
ի առ տեսակս կրնայ մեր երկիրներնալ
կենալ . ցրտէն շատ չինեղիր . Ֆրանսա
տարիներով կեցաւ ձմեռը մէկ օտայի մը
մէջ առանց կրակի :

Մս տեսակ կապիկը չունի պօզ , այլ մա-
ղերուն ծայրերը պզտի պօզ մը կը ձևացու-
ցանեն , երկու ոտքի վր կը քալէ , բայց
աւելի չորս ոտքով կուզէ քալել . երբոր
հանգիստ կենալ կուզէ , երկու մեծ նա-
սրը ունի տակը , անոնց վր կը թնամ նս-
տածի պէս կը կենայ : Իր գլուխը հաստ
է . քիթը շատ տափակ . երեսը դուրս ե-
լած . քիչ մը տեղ կակուղ մաղերով կամ
թիւյով գոցված . աչվըները պզտիկ են ու
մէկ մէկու մօտիկ , ակնջները պզտիկ ու
թիւյսիւղ , շատ նման մարդունին . բայց
բոլոր դէմքը մաղձօտ և տգեղ : Կերիչըս-
ված աղբաները խիստ երկն , ամմէն աղ-
բա

րաները սըխ սըխ մէկ մէկու կը զարնէ ,
 գիտես թէ խօսիլ կուզէ . ինչպէս ուրիշ
 շատ տեսակ կապիկներնալ աս սովորուն
 ունին : || Իզը կարճ է . մէջի դին տօսը
 րակ ունի կախւած . անոր մէջը կերակուր
 կը պահէ . ուզած ատենը կը հնէ կը ծումէ :
 Սարմնոյն վր շատ տեղ սըխ մազ ունի
 երկնակէկ . կըռնակի վրայի մուկերը՝ դու
 նով կաննչ կը զարնեն , փօրուն տակի մո
 ղերը՝ Զարմակոյն դեղին : Քուծ մա
 տը տափակ է , բիչ մը նման մարդունին .
 բայց մատվներուն ըզունկները ծռած ,
 Իր պոյը 2 ոտք ու կէս , կմ 3 ոտք բոյր
 ձրը է . բիդիգոսէն աւելի մեծ է , աւելի
 ոսկորոտ , բայց էգը արուէն աւելի սղ
 տիկ է :

Ի.ս Ս. Իկօն լմն մէջ տեղնէ վերոգրեւ
 կապիկներուն՝ որ մարդուս կը լմնին , և
 անոնց՝ որ Պապպուն կըսվին . առջիննե
 րէն կը հեռանայ , ղերէմ երեսը երկան է .
 և կերիչ աղբաները հաստ են . Պապպու
 ին ըսածներէն կը հեռանայ , ղերէմ ասի
 կայ պօչ չունի : || Իայն թէ Ս. Իկօն տե
 սակին մէջ ցեղ ցեղ տեսնուեցաւ , աւելի
 մեծ , աւելի պղտիկ , աւելի մազոտ , ա
 ւելի մուծ գունով լի :

ա. Բաւիդ ա : Բ. Օվիսդիդի :

Սաքայու ըսված կապիկներուն մէջ
 մեծը կայ, պղտիկը կայ, Վօտիդա ա-
 նոնց մեծ տեսակներէն մէկն է, կը գըտ-
 նըվի վարի Ծ որ է ամէրիքա, հոն զանա-
 զան գաւառներու մէջ զանազան անուն
 կուտան. Կույանաի մէջ կըսեն Վօտիդա
 կիմ Վոտադա, Բէրու՝ կըսեն () Գաթէ Կիմ
 Գաթէ. Սուռինամ կըսեն Գաթարո: Իսկ
 բնաբանը Զերգոթէթէթոս ըսված կապիկնե-
 րուն մէկն է կըսեն. ու աս անունով կը
 հասկըցնեն իրենց գըքերուն մէջ, յն՝ կը
 գըվի Գէրգոթէթէթոս, որ կընշանակէ Կա-
 պիկի ագիտոր իմ պօք ունեցող. զէրէմ Բէ-
 թէթոս յն՝ Կապիկ ըսել է. իսկ Գէրգոս Պօք
 ըսել է: Ի իննէոս բնաբանը Բանիտոս
 Կապիկ կը կոչէ: Պրիսսօն բնաբանը Զեր-
 գոթէթէթոս Պէլլէպոտո կըսէ ասոր, աս Պէլ-
 Զէպոտո անունով փարէզ բերին քիչմը ա-
 ուաջ զաս կապիկս. աս անունս կուտան աս
 կապիկին՝ իրեն սև գունոյն համար, անոր
 համար ոմանքալ Նիսի կիմ Լիստոսի սապա-
 նայ կըսեն: Ֆիլէմէնկները Գարջիլիսո
 Կապիկ կըսեն ասոր:

Լս Վօտիդան կապիկներուն մէջ տգեղ-
 մընէ. գլուխը պղտիկ է. երեսը հաստ է
 ու երկան, աչվըները մեծ՝ տղի աչվներ
 կըլ

Կըլմանին . ահանձները կարճ ու անմա-
 յի թիւյսիւղ մարդու նման . քիթը տե-
 փակ . մէջի բաժնոյ կռճիկը հաստ , ո-
 քթին ծակերը քովընտի . ասով շատ կհե-
 ռանայ վերի դաս եղած կապիկներէն
 աղրաները 36 են . ընդ մի չունի , թէպէտ
 ընդ միներուն տեղերը դուրս ելած են
 չունի տօպրակ պողաղին մէջ՝ կերակուր
 պահելու համար . երեսին գունը բաց
 կարմիր , անմաղ , տեղ տեղ միայն սև եր-
 կան ու կարծր մաղ ունի . մարմնոյն վը-
 րայի մազերը տնկըված են . մազին գու-
 նը շատինը սև է , ոմանց ճերմակ . ոմանք
 մօրուք ունին ինչպէս կէտ ոտնաչափ եր-
 կան , ոմանք չունին : Մարմինը կարճ է ,
 ոտվըները ձեռվըները երկան առանց հա-
 մեմատուէ , ասով շատ տգեղ կերեայ .
 ըղունկները տափակ ու սև . ոտվըները
 հինգ մատով են , ձեռվըները չորս մա-
 տով , զէրէ բուծ մատ չունի . ասով կը-
 զանազանի նաև ամէն Սաբայու քոված
 կապիկներէն , որ հինգ մատ ունին :
 Բայց ասոր տեղը ինքը ունի մէկ երրորդ
 ձեռք մը , որ է իրեն երկան պօջը . ասոր
 երկանքը մէկիմը վր չափեցիննէ , 2 ոտք
 երկան գտան . իր մարմնինսէ 1 ոտք և 4
 բուծ երկան էր . աս պօջը կէսէն աւելի
 կըր է ձեռով ու բրդոտ . անկէց դէպ ի
 ծարը

ծարը՝ քիչմը կըտափկընայ ու մազ չունի :
 քիչմընալ կըծռի կեռ կըլլայ (խանճայի
 մը պէս) : Աս կեռ ծարը ուր տեղ ըղուն
 կի պէս ալ ունի , մատի տեղ կըբանեցնէ
 իրեն : ու անով կընէ ան բաները՝ ինչ որ
 փիղը (Ֆիլը) կընէ իր խօրդուամով . ինչոր
 կուզէ կըբռնէ ասանկ պօջովը , իրեն կը
 քաշէ , դեմնէն ծանր բան կըվերցնէ ա-
 նով , ինչվան երբեմն ուտելու բան անով
 կըբռնէ բերանը կըտանի . ձեռքէն աւելի
 դրեթէ իր պօջը կըբանեցնէ : Ամադըր-
 տամբերած քօաիդան չունանով կապած
 կըպահէին . նոյն չունին վր իր պօջը
 պինտ մը կըփաթթէր , անկէց կախված
 կըմնար , վեր վար կըդառնար կըսլտը-
 տէր , անանկ որ տեսնողները կըդարմացը-
 նէր : Արբոր երկու ծառ մէկ մէկէ հե-
 ոռ են , ու ինքը ուղենայ ան ծառէն մէ-
 կալ ծառը ցաթկել , ծառին մէկ ճիւղը
 պօջովը կըբռնէ կըկախվի , ու անանկ
 կախված կսկսի օդու (հաւայի) մէջ զին-
 քը շարժել , անչափ որ՝ աչքը կըկտրէ որ
 կընայ մէկալ ծառը ցաթկել , ան ատենը
 մէկէն կըթողու պօջով առջի ծառը , եկդ
 ծառին վր կըցաթկէ , անոր մէկ ճիւղը
 ձեռվըներովը բռնելով :

Աւելի կըզարմանաս , երբոր լսես կերպը
 թէ ինչ հնարքով աս կապիկը ջրոյն մէկ
 դիւա

գիացէն մէկալ գին կանցնի առանց ջու-
 րը մտնալու : Շատվոր մէկտեղ կըժող-
 վին ջրոյն քէնարը , ուր տեղ որ գիմացէ
 գիմաց ծառ կըգըտնելի , և ուր տեղ որ
 ջուրը անչափ լան չէ . մէջերնին սվոր ա-
 լելի սրտոտ է ու աւելի ուժով , պինտ ա-
 ռաջ ծառին ան ճիւղին վր կելլայ , որ ա-
 լելի երկան է և աւելի կընայ ծռիլ . ու
 ճիւղին պինտ ծարը ելլալով ձեռքէն թող-
 չիտար , որ ուրիշներնալ իր ետեւէն գան .
 եկդը ետեւէն կուգայ պաջինին պօջը կը-
 բռնէ . երբդնալ կուգայ եկդին պօջը կը-
 բռնէ . ասանկ մէկմէկու ետեւ ծառին
 ճիւղէն կըկախվին մէկզմէկու պօջը բռ-
 նելով . կի՞ ոմանց ըսածին կէօրէ՞ երկու
 ձեռքով մէկ մէկու գլուխ բռնելով , և
 պօջերով մէկ մէկու պօջը բռնելով , ասանկ
 կով կըլլայ սանքի մէկ կապկէ շինած
 չո՛ւան մը ծառէ կախված : Երբոր աս-
 սանկ երկան բարակ կըկախվին ծառէ ,
 կսկսին աս կապկէ չո՛ւանը երերցնել , տա-
 նիլ բերել : Երբոր սաստիկ կըշարժուի
 կուգայ ատենը աջվընին կըկտրէ , որ ալ
 թըխ կընան ջրոյն ան գին ցաթկել , մէ-
 ջերնին գլխաւորնին ձանմը կըհանէ . ան
 ձանին վր ամմէնը մէկէն ուժմը տալով
 մէկըզմէկ կըհրեն : Առջինը որ ետեւին
 ները զինքը հրելով ուժ առած կըլլայ ,
 ջրոյն

ջրոյն աս դի դի պինտ ամուր ծառին մէկ
 ճիւղը ամուր մը կը բռնէ . ու ամէն իր
 ետեւինները իրեն կը քաշէ : ասանկով ամէ
 մէնաւ ջրոյն մէկալ գին կանցնին :
 Աս ճամփովալ շատվոր մէկ տեղ մէկ ծառ
 է : մէկալ ծառ կը ցաթկեն , թէ որ ծառ
 երբ խիստ հեռու ըլլան մէկմէկէ : Թէ
 որ ծառերը մօտիկեննէ , մինակ իրենք ի
 րենցմէ վրանին ցաթկուտելով ծառէ ' ի
 ծառ կը քաշեն աւելի խօլայ ք թէ գետ
 նին վր : Հասարակօրէն մէկ կ'մ երկու
 ձագ մէկէն կը ծնանին . ու երբոր ան
 տառի մը մէջ մտնան , մէկ ճիւղէ մէկալ
 ճիւղ մէկ ծառէ մէկալ ծառ , ցաթկու
 տելով ճամբայ կրնեն . ձագերնինալ վը
 րանին շալկած ժուռ կածցնեն . տեսնօ
 ղին անանկ կերևայ , որ իրենց ծանրուի
 մը չի տար : որչափ վազեննէ , ձագը մօրը
 վր հեծած է , ու երկու ձեռքով շլիքը ա
 մուրմը բռնած , որ չի սար :

Հասարակ իրենց կերակուրը պտուղէ , ա
 նոր համար պտղոյ ատենը խիստ պարարտ
 կը լան . ու ան ատենը իրենց միսը խիստ
 համով կուգայ ամէրիքացւոց : Աւրօպա
 ցի ճամբորդներէննալ ո՞վ որ կերաւնէ , կը
 գովէ : Պտղէն զատ կուտեն նաեւ որդ ,
 մամուկ , օջիւ , ու ձուկ , որ իրենց պօջով
 ջրոյն մէջէն կը բռնեն . չաղանօղ բռնել
 ու

ուղեննէ , իրենց պօշը ծովը կըթողուն
 ծարը չաղանօղին կըմտիկցեն . երբոր
 չաղանօղը մատվըներովը կըբռնէ մի
 կարծելով , մէկէնմը վեր կըքաշեն :

Սէկ զարմանալի քանմընալ ունի աս
 կապիկս , իր աղիքներուն (պաղրօտախնե
 րուն) մէջէն շատ օրդեր կելլան եր
 կան բարակ , 7 , 8 բթամատ ինչպան 12 ,
 13 բրթամատ երկան . պաղիպիին մէջ
 ավուճով օրդեր ժողվեցին :

Տնուք շատ չուտէ աս կապիկս , յաջող ,
 աչքը բաց , հասկըցօղ , որ մարդը կըզար
 մացնէ . նաեւ մեղմ է ու հեղ (մահճուպ) .
 շուտով կընտանենայ , և զինքը կըսիրեցը
 նէ , կանչեննէ կըսեն ոմանք Վեհ ձան
 մը հանելով պին կուտայ . եկօղներուն
 բարե կուտայ նշանով : Տայց ծաղը (մառ
 խարա) ընօղ բնուի ունի , ու շատ ծի
 ծաղական շարժմունքներ . բարկանայնէ
 աղրաները մէկ մէկու կըզարնէ : Շատ
 վոր մէկ տեղ կըքալեն , մէկ մէկու բան
 կըհասկցեն , մէկ մէկու կօգնեն . երբոր
 իրենց անտառէն մարդ մը անցնին , ա
 նանկ շարժմունքներ կընեն ծաղը ընե
 լով , երեսնին ծռմուկելով , որ մարդուն
 դժոճարը կուգայ . ոմանք կըսողաւնան
 աղրանին ցըցնելով , մէկմէկու զարնելով .
 ոմանք ծառին մէկ ճիւղէն մէկալ ճիւղը
 կինջ

կինջնան իբր մարդու վր լաղեն տէի .
 ոմանք ծառերուն ճիւղերը կըկտրտեն
 կընետեն , ոմանքալ իրենց աւելորդուիր
 մարդուն վր կընետեն կըձգեն :

Որսորդները զ անաղան ճամբայ ունին
 բռնելու աս Վօսիդաները , և ուրիշ
 Վերդոբիթիգոս կապիկները . ք երկան
 պօջ ունեցողները , երբոր ուղեննէ ա
 սոնք բռնել , կելլան ան լեռներուն գլու
 խը , ուր որ իրենց ձագերը պահած են .
 հոն աս դիս ան դին փայտեր կըշարեն .
 փայտերուն բոլորտիքը մայիղ կըձրգեն ,
 (որ ցորենի պէս բան մընէ , վարի Յ կել
 լայ , կապիկները կըսիրեն) . փայտերուն
 մէջնալ մէկ բան մը կըձրգեն , որ կըա
 կով տաքնայնէ , որոտման պէս ձան կը
 հանէ : Արբոր կապիկները մայիղ ուտե
 լու հետ են , ու յանկարծ աս զարհուրե
 լի ձանը կըլսեն , վախերնէն կըթողուն
 ձագերնին ու կըփախչին . ան ատենը որ
 սորդները ուզածնին պէս ձագերնին կըը
 նան բռնել : Վերջերնին անանկ չուստ ու
 ճարպիկալ կըգըտնըվի , որ ան միջոցին
 մէջ չուտ մը ձագերը կունակը կըշալկէ ,
 անանկ ծառի մը վր կըցաթկէ կըկենայ .
 կմ թէ ծառէ 'ի ծառ ցաթկուտելով կը
 փախչի՝ անանկ չուստ , անանկ յաջող , որ
 գետնի վր անանկ հեշտ (խօլայ) չիկը
 նար

նար փախչիլ : Երբեմնալ կրբունեն նառ,
կիւէին մէջը նեղ ծակմբ բացած թողլով,
կապիկները կուգան մատերնին հրելով
կրխօթեն, մէջինը հանեն ուտեն տէի,
ան ատենը որսորդները վր կրվաղեն : Կա-
պիկներուն ձեռվոնները աղատ չըլլալով
էն կրնար շուտ մը փախչիլ, անանկ կը
բռնելին :

Եսոնք փախչելնինի՝ երբոր տեսնան որ
մէկը իրենց վր նշան կառնէ, հովուն գէմ
կրսկսին փախչիլ : Ե զարհուրելի ձան-
մը կը հանեն կանչվառելով, աղբանին
զարնելով, որ մարդը կրվախցնեն : Որ-
սորդները կընային, որ նետը (օխը) ե-
րեսնին զարնեն, զէրէմ ան ատենը գե-
տինը կիյնան, բայց զարմոնալի է կա-
պիկներուն ճարպիկուիր, հեռավանց կը
դիտեն կընային ուսկից կուգայնետը, ա-
նոր կէօրէ զիրենք կըշարթեն, կըփախ-
չըտին, որ նետը իրենց չիգտչիր : Երբե-
մնալ տահա նետը իրենց չիհասած, օ-
գուն (հավային) մէջէն ձեռքովնին կը
բռնեն կրխալըսին, որ ճիրիտ խաղցող
վարպետ ճինտի մը հազիւ կընայ ընել :
Երբոր մէկը իրենցմէ կըվիրաւորվի գետի-
նը կըյնի, որսորդներուն ձեռքը կըբռնը-
վի, ան ատենը կըկատողին, ամմէնը մէ-
կէն մէկ ճնջվառաւմը մէկ աղաղակ մը
կը

կրվերցնեն , որ բոլոր անտառը կը թնայ ,
 մարդուն ականջը կը խնայ : Այլայ եր-
 բեմն՝ որ ծառին վրիթէն կը զարնըվին
 վար կիյնան , բայց ըյնալնինի՝ ծառին մէկ
 ճիւղը կը բռնեն իրենց պօշովը , անանկ
 պինտ մը կը փաթթըվին , որ թէպէտ հոն
 կը մեռնին կը չորնան , բայց չեն խնար , ա-
 նանկ կախված կը մնան : Այնոր մէկը է
 ընեցմէ վիրաւորվի , բայց չիյնայ , քովի ե-
 ղող կապիկները ամմէնը կը վազեն հող-
 կը տանին , որ ձեռք չիյնայ . որը կերթայ
 տերև է՝ խոտ է՝ կը փրցնէ . որը կուգայնե-
 տը կը քաշէ կը հանէ . մէկը ձեռվներովը
 ետրան կը նայի կը սրբէ . մէկալը տերևնե-
 րը կը ծամէ լաբայի պէս կը շինէ , ետրայ-
 ին մէջ կը խօթէ թիֆտիկի տեղ : Աս հո-
 գըս ցըցնէլէն ետե իրենց ընկերոջ վր ,
 կը նային որ՝ վրէժալ առնեն թշնամիէն .
 ամմէննալ երկերկու քար առած՝ անանկ
 կելան ծառերու վր կը սպասեն , որ որ-
 սորդը անցնիլնինի զարնեն : Այնոր ան ջ-
 րը չի գիտցող ճամբորդ մը յանկարծ անց-
 նինէ ան անտառէն , վայ կլլայ ան մար-
 դուն . զերէմաս է զարնող որսորդը տէի ,
 ամմէննալ ծառերու վրայէն քարէ անձրե-
 մը կարկուտ մը վրան կը թափեն , քար-
 տակ կը թաղեն : Անոր հմը կը լլայ որ՝ տեղ
 տեղ անտառներու մէջ քարէ կոյտ (եր-
 ղըն

դընթը) կըտեսներվի ասդիս անդին , քա
 ղերը վար կառնեննէ , մարդու մեռել կը
 գտնան , չեն դիտէր թէ ո՞վ է մեռուցեր ,
 բայց սորված տեղացիները դիտեն , որ
 աս կապիկներուն ըրածներն են : Շատ
 անգամ կըլլայ որ երբոր մէկը իրենցմէ
 կըվիրաւորվի , կմ կըյնի , ուրիշ զօրաւոր
 կապիկները կատղելով ետեւէ կըյնին որ
 սորդներուն , ինչվան իրենց տունը (կմ
 գօլիվան) կըվազեն . թէ որ դուռը գո
 ցեն իրենց դէմ , անանկ հնարքներ կը
 բանեցնեն , որ դուռը կբանան . հոն կաւ
 րեն կաւորշտըկեն . ինչ որ իրենց ձեռքը
 կուգայ՝ տանը մէջէն կառնեն
 կըտանին :

Սակօին ըսված կապիկներուն մէկ տե-
սակմընէ, պղտիկ՝ բայց սիրուն ու աղ-
վոր : () Լեպտէրի անունով կոչեցին զասի-
եւրոպացիք իրեն ձանին հմը, զէրէ երբե-
մըն երբեմն ասանկ ձան կհանէ : Իր սոյը
հազիւ կը հասնի կէս օտնաչափ , բայց
իր պօջը մէկ օտնաչափէն աւելի երկան է .
երեսը մաղչունի, մուծ մսի գունով է . քը-
թին ծակերը քովնտի են . գլուխը կլոր ,
պղտիկ, ճակատին վրայի մազերը փերչէմի
ոյէս սև գունով . ճակատին վերի ծարը
ճերմակ գունով . ախանձները կլոր , տա-
փակ , բարակ ու անմազ : Սէկ աղվորուն
մը ունի աս կապիկս արտառոց . ախանձ-
ներուն առջևէն երկու զարդ կելան շատ
զարմանալի . որ են երկու սօղունձ ճեր-
մակ ու երկան թիւյերով , գիտես թէ
մախսուս շինած գլուխը տնկած են , որ ե-
տեի գին կը ծրոին ախանձներուն վրայ-
ովը , աննկ որ՝ առջևէն նայիսնէ չերևար :
Երեսին բոլորտիքն ալ լեցուն մազերով
զարդարված է . վզին ու կուրծքին վր մա-
զեր ունի բաց խահվէի գունով դեղին
խառնած . տակնալ մազոտ է , նասրլը չէ .
չունի տօպրակ վզին մէջը :

Եւ որ մէկ ուրիշ աղվորուն մընալ՝ պօջն
է

է , որ է երկան , բրդոտ , ու ճամբայ
 ճամբայ , մէյմը սև մէյմը ճերմակ մաղե-
 րով զարդարւած : Ստովըներուն ըղունկ
 ները մեծ են ու սուր . ոտովները մսի գու-
 նով : Իր բնութիւն ազնիւ է ու սիրելի .
 կերածը պտուղ է , ընդեղէն է , որդ , նաև
 ձուկ . չորս ոտքով կը քալէ : Քայց ասոր
 ճագերը խիստ տգեղ են . ամենեւին լերկ
 մաղ մը չունին վրանին . մէկ ամսէն ե-
 տև կուգայ մաղերնին . երկու ամսէն ա-
 լելի պէտք է որ կատարել լմանին մեծե-
 րուն . երկու ամսի չափ կաթ կուտայ
 մայրերնին , ետքը զօռով սանքի կը կտրէ
 կաթէն : Քիչ մը մեծնալէն ետև մօրը
 կրունակը կելլան , անանկ ժուռ կածցնէ
 մայրերնին . երբոր յոգնի , հայրերնին
 վրան կառնէ ժուռ կածցրնէ . ան ատեն
 ները տեսնալու բան է ասոնց խաղալները ,
 շարժմունքները :

Ետենօք Սրասիլիայէն որ ամէրիքայի
 մէկ Յմընէ , աս կապիկս բերին փօրթու-
 կալ , հոն օդը ձեռք տալով շատցան . ետ-
 քը փարէղալ բերին տաք օտայի մը մէջ
 պահելով , (որուն տաքուիլը կը հասնէր 30
 35 աստիճան ,) հոնալ շատցան . տեսնող-
 ները ամմէնը կը զմայլէին ասոնց զնն
 շարժմանը վր , և ընկերուէ վր :

Ինչպէս հոս ասչափ ահա զանազան կա-
 պիկ

պիկներու վր գրեցինք , բայց դեռ չորս
 մասին մէկը չիլըմընցուցինք : Ինչ զար
 մանալի աստիճանաւոր կարգ տեսակաց
 մի և նոյն կենդանւոյ մէջ , որ մէկ անու
 նով Սասիկ կըսենք , և չիքնենքնէ՝ իբր
 մէկ տեսակմը կենդանւոյ կըսեպենք կանց
 նինք կերթանք : Ինչ զարմանալի զանա
 զանուի մի և նոյն տեսակինալ մէջ : Սինտ
 տդեղ կապիկներէն՝ ինչպիսիք վերոգրեւ
 Սօսիդան , պինտ գեղեցիկ կապիկը ե
 լանք , ինչպիսիք աս () վիսգիդին . մէկը
 տգեղուի ունի , բայց և ճարպիկուի ու
 կարողուի շատ . մէկալը անանկ կարո
 ղուի չունի , բայց գեղեցկուի ունի : Սա
 նի որ մարդս շատ երկիրներ քալեց , քա
 նի որ նոր նոր տներ գտաւ , քանի որ մը
 տագիր եղաւ , իբր թէ անչափ շատցն կա
 պիկներուն դասը , տեսակը , ու թիւը ,
 ու իմացանք արարչին մասնաւոր հավէտը՝
 որ բանեցուցերէ անմիջապէս մարդէն ե
 տե եկած կենդանիին վր . կարգ կարգ
 վար ինքեցնելով անանկ հասուցեր անցերէ
 ուրիշ կենդանիներուն դասը : (Ի) Եոր մար
 դըս նոր տներ չիգտնար , մտադիր չըլլար ,
 մեր առջիններուն պիս մէկ քանի մը տե
 սակ կապիկներու գիտցած պիտոր ըլլայ
 ինք . ասչափալ գիտնալովնիս , դեռ շատ
 բան ալ կայ կապիկներու վր , որ չիտենք :

Իրենց շատութիւնէ վր թէ որ մէկիմը ըսա-
 ծին հաւատանք, միայն ամբողջի մէջ աւե-
 լի կապիկ կգտնվին ք թէ մարդ . մարդ-
 ուն համրանքն իսէ ամբողջի մէջ պազի
 Յադրաց կէօրէ 160 միլիոն կը հաս-
 նին : Լ'փրիկէին ներսի լեռները ան
 տառները բոլոր կապիկներն են բռնած .
 իրեն արեւմտեան կողմը՝ մէնդ Լ'ըկուի
 մէն ինչվան Սեռա լիօնա գետը՝ անհա-
 մար են կըսեն կապիկները : Լ'ամէն մէկ
 տեսակը զատ զատ տեղ ունին իրենց .
 անանկ որ՝ մի և նոյն տեղը՝ ոչ երբէք
 երկու տեսակ կը գըտնուվի : Սակի ծո-
 վեղերքը ինչպիսի որ վերը գըրեցինք , լե-
 ցուն է կապիկ շատ թուով և շատ տեսա-
 կալ . մէջերնին մէկ տեսակմը կայ , որ
 ուշ կընտանենայ . խիստ կատաղի է ու
 չար . սև ամբողջիք ասոնց փառաներէն
 խալըսին տէի , յատուկ պահան կը գնեն .
 բայց երբոր կապիկները շատվոր են , շատ
 անգամ կը պաղթեն սևերուն . ու երբոր
 յաղթող կըլլան՝ սևերուն վր կը վազեն ,
 իրենց մատվըները աչվընին կը խօթեն կը
 փորեն : Նինտիստան ահմատապատ քղքը
 անանկ երես առած են կապիկները , որ
 բնակիչքը պէտք է որ շաբաթը երկու ան-
 գամ բրինձ է , կորեկ է , շէքեր խամիշի է ,
 գնեն իրենց տանիքներուն վր , որ մօտիկ
 եղած

եղած կապիկները գան ուտեն . չէնէ՞
տները կրմտնան , ան ատենը աւելի վը-
նաս կը հասցընեն :

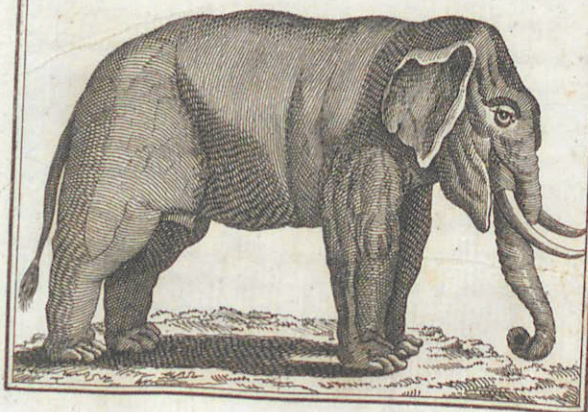
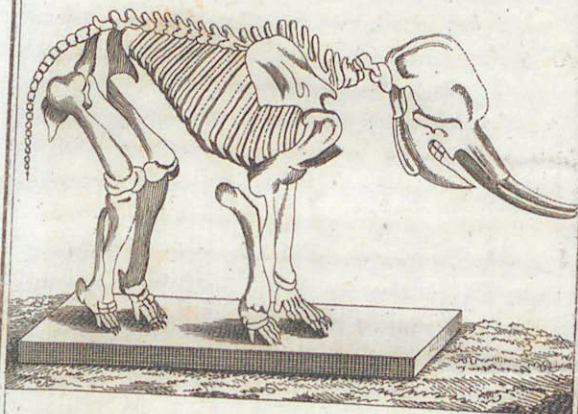
Պէնկալայի կապիկները անանկ ճարպիկ
են , որ գողուի ըրած ատեննին , երբոր
մարդիկ վր կը հասնին , առջևի մէկ ոտ-
քով կիմ ձեռքով մեծ մեծ պտուղները կը
բռնեն . ու իրեք ոտքով վազելով անանկ
կը փախչին . Իսկ ամէրիքա Նոդիլէան
կղզիներուն մէջ կապիկ կայ , որ ամմէ-
նէն աւելի ճարպիկ է ու աչքը բաց . ան-
անկ որ՝ ամմէն տեսակ կապիկներուն ճար-
պիկութիւնը ասոր վր մէկ տեղ ժողվըված
կերևայ կըսեն : Եւ ատ կապիկ ունեցող
ճներուն մէկնալ սէյլան կղզին է . մեծ
մեծ կապիկներ կան հոն զարմանալի ու
տարբեր տեսակներով . մէջերնին մեծ
տեսակմը կայ՝ որ սև երեսունի , բայց մե-
րուք ճերմակ՝ անանկ մեծ ու լան , որ մէկ
ականձէն մէկալ ակննձը կհասնի . սէյլան
ցիք ծեր մարդ կսեպեն աս կապիկն :

Տեսիլքով տարբեր կապիկ մէկնալ Պամ-
պուք ըսված Թիբուէ մէջ կը գըտնըվի .
ճիւղճերմակ ու փայլուն աւելի ք ճերմակ
նապաստակը . աչվըներնալ կարմիր մեր-
ճանի աչվըներ ունի . շուտովալ կընտա-
նենայ . բայց ուրիշ երկիր տարվածին սիւ-
բան չուտէր , անանկով կը մեռնի :

կապ.

Կապկին շատվորուէ պատճառ մէկնալա-
 ւէ՝ որ քիչ թշնամի ունի իրեն յաղթող,
 մի միայն իրեն թշնամի գրեթէ օձն է,
 առիւծէն ուրիշ գաղաններէն կըխալըսին
 իրենց թեթևութիւն ծառերուն ծարերը
 փախչելով, բայց օձը իւր ելլաննէ, ետե-
 նին կըհասնի, շատ անգամ կընայի՝ որ
 քուն ըլլան, ան ատենը ինչպան վերի ծա-
 րը կելլայ ծառին, անանկ կուտէ, շատ
 անգամ տեսնելեցաւ՝ որ ամբողջ կապիկ
 մը կուլ կուտար օձը:

Կապկին բնուէ վր թէ իրջափ մօտիկ է
 մարդու, մէկնալաւ է դարմանալին, որ
 կըպըլըշտրկի մարդու հիւանդուէ՝ ծաղ-
 կի ու խղամուխի, առջինին փորձը եղաւ
 1767ին մէկ տեղ մը՝ որ մօտիկ է փարե-
 զի. եկդին փորձը նոյնպէս եղաւ փարեզ
 1770ին, ու ան դեղերով ըռնացաւ կապի-
 կը՝ ինչդեղերով ըռնացաւ հիւանդ միւր:
 Տեսակ մը կայ կապկի՝ որոյ լեղւոյն մէջ
 երբեմն երբեմն կըգըտնան թանձրա-
 ցած քար ընկուզի չափ որ է փանդէհիւր,
 ունի աններգործութիւն (հասիւթը) ինչ որ
 ունին ուրիշ կենդանիներուն փնդէհիւրը,
 բայց շատ տեղ թող չեն իտար իրենց երկ-
 րէն դուրս հանելու, իրենց պիտանաւո-
 ըրուէ համար կըպահեն:

Ինչլան հիմա մարդու մօտիկ կենդա-
նի մը ստորագրեցինք , քի Վապիկը ,
քրուն տեսակը շատ . ամմէն մէկ տեսա-
կին վր պատմելու ըլայինքնէ , շատ եր-
կան պիտոր քշէր , մէկ քանի տեսակը
միայն դնելով լմնցուցինք . չիշելով նաև
հասարակ կապիկը , որ դրեթէ ամմէնը
տեսած կըլլան : Հիմա մէկ կենդանի
մը ստորագրեցինք , որ մէկ տեսակ մը ու-
նի , բայց պատմուիլը նոյն կենդանուոյն
երկան ու զարմանալի , որ է Փիղը :
Բոլոր ցամաքի վր որչափ կենդանի ա-
րարած կան , ամմէնէն մեծ աս կենդա-
նիս է . մէկ էակ մը ոչ՝ որ իր մեծութե-
ամմէնուն վր կրնայ պարծիլ : Մէկ ա-
հագին թանձր լեռ մը մսէ , կենդանու-
թի ունի , չորս ոտքի վր կը քալէ . աս
մեծութե ճետ ուժով ունի զարմանալի ,
ասանկալ մեծ ու ուժով ըլլալով մտա-
կեր չէ , խոտ կուտէ . մտակերալ չըլլա-
լով ոչ մարդու ֆնաս կուտայ , և ոչ ու-
րիշ կենդանիիմը . ինքիրմէ մէկիմը ճետ
թշնամութի չունի :

Երկու դրսի կատարելութե վր երկու
ներսի աղէկութիալ ունենալով , կըլլայ
ասիկայ մէկ կենդանի մը դերագանց ,

յորու մեծութիւն մարմնոյ , ուժ , մեծասր-
տութիւն , ու ճարտարութիւն , մէկ տեղ միա-
ցած կըլլան : Անոր համար ամմէն ատեն
աս կենդանիս պատիւն ունեցաւ . հինե-
րը մէկ հրաշալի բան մը կըսէպէին , ու
իբր սքանչելիք բնութիւն . ինչպէս որ իրօք
է վերջին ճիգն բնութիւն կենդանեաց մէջ :

1. Անուն և Տեղ :

Հայերէն ասոր փիղ կըսենք , որ է ա-
նուն հասարակ ան ազգաց մէջ ասիոյ ,
ուր որ կըլլայ աս կենդանիս . վասն զի
անոնք փիլ կըսեն , որ մեզի կըղաւնայ
փիղ . ու ոմանց ըսածին պէս աս անունս
քաղդէացոյ լեզուէն կելլայ , որ յա-
տուկ աս կենդանիիս ոսկորը կընշանա-
կէ , իմ փիլ տիշի : Աս փիլ անունէս ե-
լած կերեւան ամմէն եւրոպացոյ ա-
նունները . որով յունարէն կըսվի **Սէ-
ֆաս** , և լատ . **Սէֆանդուս** . ավերջա-
րէն զիտակ անունը , փիլը լէֆ փոխ-
ված կերեւայ . առջեւն ետեւնալ ուրիշ
վանկեր յաւելցուցած . ինչպէս որ սուր-
բութիւն է ամմէն ազգի . ուրիշ լեզուէն
անուն մը աւանանէ , մէկ քանի գրեթով
կըրփոխեն : Արեւելեան հնոստան ատեն
մը Պարթ կըսէին ասոր , անկէջ լատինք
Պար

Պարրուսալ կոչեցին փիղը :

Ըս կենդանիս չըլլար չիդիմանար ան
բաժիններուն կի՞ք թլիմաներուն մէջ , որ
բարեխառն դօտիի տակ են , որչափալ
հոգ տանին չըլլար : Ըտենօք 1668 ին
փօրթուղալու թի՞րը Փրանսայի թի՞րին
ժի՞ լուծիին փիղ մը ընծայ խրկեց փա-
րէզ , որ 4 տարւան չիկար . 13 տարե-
փայն կըցաւ դիմանալ վերսալիայի մէջ ,
որչափ հոգ տարին , լիուլի կերակրեցին ,
չեղաւ . 1681 ին յունւի՞ . մեռաւ 17 տար-
ւան : Ըտենօք նաբօլիալ տարին , որոյ
բաժինը օդը ցի հալան փարիզինէն տաք
է . հոնալ քանի մը տարի ապրեցաւ . իսկ
անոնք որ բէզրպուրկ տարին , մէկմէկու
ետեւ մեռան , թէնդտ և աղէկ մը կըզո-
ցէին :

Ըսկէց կիմացվի որ , աս կենդանիս յա-
տուկ տեղը ասիայի մէջ՝ հնոստան է ,
ու անոր առջևի եղած մեծ կղզիները ,
ինչպէս է ճեալալ : Փիլիպպեան ըսված
կղզիներուն մէջ միան Սանտանա կըզ-
ղին շատ կայ : Բայց ամմէն կղզիէն ա-
ւելի՝ Սէյլան կղզին շատ կայ : Ըփրիկէի
մէջ աղլանդեան ըսված լեռնէն աս դիս
վայրի փիղ հիմա չիկայ , թէպէտ և հին
ատենը կարթագիւնեցիք որք են թու-
նուս՝ ունէին . աս լեռնէն անդինալ ինչ-
վան

վան սէնէկալ դէտը քիչվոր են . բայց
 շատ կան Սէնէկալ , Վուինէա , մանա-
 ւանդ Լըկիր փղոսկրէից ըսած տեղը .
 ասանկալ Ղօնկօ մանաւանդ Պամպա
 դաւառին մէջ խիստ շատ , անտառնե-
 րու ու դէտերու շատունը համար . նոյն
 պէս Ոսկի ըսլած ծովեզերը խիստ շատ
 ըլլալով , շատ փնաս կուտան հոն պտուղ
 տունօղ ծառերուն : Եթովպիա , Հապէշ
 շատվոր ըլլալով մէկ տեղ խմբով (սիւ-
 րիւով) կը քալեն : Ասանկալ Տարեյու-
 սոյ քիթը , ու ամմէն հարաւային ափրի-
 կէ , ու անոր արեւելեան եզերքը , և ներ-
 սի ցամաքը : Տեղ տեղ միայն քիչցան ,
 ուր որ մարդկան բնակութիւն շատցաւ :
 Վփրիկէին կղզին Սատակասքար , ու
 իրեն մօտիկ եղած կղզին Քուլիպէթ
 անչափ կայ , որ անոր նման շատ ուրիշ
 տեղալ կայ մի արդեօք մարդ կը տարա-
 կուսի : Վմերիկա չիկայ , բայց կերեւայ
 որ կրնային հարաւային ամերիկայի մէջ
 շատնալ , ու ինչվան հիմա ինչպէս չի տա-
 րին փօրդուքալները վարի Տիրենց եր-
 կիրը պրասիլիային տաք բաժիններուն
 մէջ , շատ զարմանալու բան է :

2. Ստորագրութիւն և Անդամակցութիւն :

Այս կենդանիս չորքոտանեաց մէջ ամէնէն տգէղ կենդանի կրնայ ըսվել . մէկ կենդանի մը չեկայ՝ որ իր գլուխը, քիթը, անկաճը, աղբաները, ոտվըները անանկ դրած ըլլայ՝ ինչպէս փիղը, բոլորովին նոր է ու տարբեր : Գլուխը մեծ՝ վիզը կարճ, աչքը պզտիկ՝ անկաճը խիստ մեծ . բերանը պզտիկ՝ երկու աղբան խիստ մեծ, բերանը խիստ ներս՝ աղբաները խիստ դուրս . ճիւղերը խիստ հաստ, ոտվըները խիստ կարճ . իսկ քիթը ամմէն բանէն երկան . ու բոլոր ինքը մէկ մեծ միս մը, որ երկու ծարէն երկու պօչ ունեցօղ կերեւայ դրսեւանց, մէկը ետեւէն որ է կարճ, մէյմալ առջեւէն որ է երկան, բայց պօչ չէ, հասպա իր պինտ կարողական մասն է : Կերեւայ որ բնուիլը ասոր վր աշխատելէ միան դրսսէն մարմնոյ մեծուիլը շատցնելու, ներսէնալ ճարտարութիւն ու հանձարը . վրջի դրսի անդամներով որչափ որ կռաւիտ (հանդալ) կերեւայ փիղը, անչափալ ներսէն բարակ է ու աղնիւն :

Իրեք գունով փիղ կը գտնուի, սև, կամ մուգ մոխրագոյն . ճերմակ, ու կարմրա

մրադոյն , սե գունը հասարակ է , ճերմակը ու կարմիրը խիստ դժուարագիւտ են ու խիստ համարի : Ռեկոնայ Թիբը հանդիսով (ալայով) դուրս ելլալու ըլլայ , չորս ճերմակ փիղ առջևէն կըտան սոֆաներով հաղվեցուցած , ազրանին ոսկի զարդերով եախուլթներով զարդարված սաղած . երկու կարմիր փիղալ հետը կըտանի : Սե փիղը շատ հեղ գորշ (զինձապի) աղտոտ կերևայ . վո զի ճանձերը փախցընելու համար իր մարմնոյն վրէ փոշի (Թօղ) կըցանէ . և որովհետեւ իր մարմինը լերկ ու եղւտ է , ան փոշին վրէ կաշեւով սեին գունը կըփոխէ , բայց երբոր լոնացվի՝ սե կերևնայ : Մորթը Թանձր է , կարծր , ու տեղ տեղ նասըր կապած , անանկ որ ճանձերուն կճեւը չիմանար . իսկ ուրիշ գիւերը անանկ կիմանայ , որ զանազան հնարքներով ճանձերը կըփախցընէ : Երկան մազեր մէկ քանի տեղ միան ունի , շատը ընքովնէրուն վրէ է :

Ղւլըները պզտիկ են իր գլխուն կեօրէ , իսկ իր մարմնոյն կեօրէ խիստ պզտիկ կերևան , բայց վառվռուուն , կենդանի , ու զուճարթ , և ան որ զարմանալի է , իրեն աջվըները անանկ կըշարժէ , որ կարծես Թէ միշտ կըմտածէ . իր ներսի կիր-

քը իր աջվրններովը մարդու պէս կըցըցը-
նէ . անանկ որ իրեն ներսի շարժմունք-
ները կրնայ մարդ իբր թէ կարդալ իր
աջվրններուն վր : Աս բանս ամեն կեն-
դանիներէն կըզատէ զասիկայ . վասն զի
իրաւ որ շունը իր աջվրններովը իր ներսի
կիւքը կըցըցընէ , բայց սաստիկ չուտ
շարժելովը , չիկրնար մարդ հասկընալ .
իսկ փիղը ծանր ու հանդարտ կըշարժէ :
Երբոր իր տըրը կըխօսի , անուշմը դէպ
'ի տըրը կըդարձընէ , ու մտիկ դնելու
նայված մը կընէ . երբոր լսէ տիրոջ հրա-
մանը , մտմտալու նայված մը կընէ , եր-
բոր առաջուցմէ կուզէ իմանալ տիրոջ
հրամանը , աջվրնները սրելու պէս մը կը-
նէ կըտնէ , անանկ որ գիտես թէ ին-
քիրեն կըմտմտայ կըխորհրդակցի , ու
չորոշէր ինչպէս հըր անգամ չիփնտուէ
իր տիրոջը նշանները :

Անկաճները իր քթին պէս ուրիշ կեն-
դանիներուններէն աւելի դուրս ելած
են , խիստ մեծ են ու խիստ երկամ .
բայց իր մարմնուն հետ նայիսնէ , իշուն
անկաճներէն աւելի համեմատ են . հա-
ռարակօրէն կախված են ու դէպ 'ի գլու-
խը տափկըցած մարդու անկաճի պէս ,
բայց ուղածին պէս ծանր ծանր կըշար-
ժէ , կըբանայ , կըզարնէ , վեր կըվերցը-
նէ ,

նէ , առով իր անկաճհները իրեն էլիսա,
 գէի տեղ կըբանեցընէ , փոշիէն ու ճան-
 ճերէն իր աջվըները պահելու , ու չոր
 բռնելու . մարդսալ իրեն վահանի (ղալ-
 խանի) տեղ կըբանեցընէ . ասոր աղէկ
 ձեով շինած զալխանը տեսանք մեծէ-
 ղու համար արծըթով զարդարված , որ
 թեթեւ է ու սուրը չիկտրէր կըսեն ,
 Փղին լսողութիւն կատարեալ է . նո՛ւա-
 գարաններ (չաղղըներ) խիստ կախորժի-
 անանկ որ կերեայ սր երաժշտութիւն (մու-
 սիքին) կըսիրէ . երգելուն չափերը գի-
 տես թի կըբռնէ , ու տավուլին թռաւ
 փէղային ձանին կեօրէ իր ոտվըները
 կառնէ :

Բիթը կամ խօրթու մը պինտ պիտո՛ւնա-
 կան անդամն է առ կենդանիիս , ու պինտ
 զարմանալի գործիք մէկ բնաբանի մը
 կեօրէ որ կըմնաւէ . ափիկայ բոլոր շի-
 նած է անհամար մանր մանր թեւերով
 ու ջլերով , անանկ որ բոլոր իր մարմնուն
 մէջը որչափ թեւ կ'իջի կայ մէկ տեղ
 բերես , քթին մէջի եղած թեւերնալ
 ջլերնալ անչափ կըգտնաս . սաանկ թե-
 վերով շինած ըլլալով , սաստիկ շարժուն
 է ու սաստիկ զգայուն . կրնայ իր խօր-
 թու մը ծռել ծալել ստըտցընել թոթ-
 վել երկնցընէլ կարճեցընէլ : Խօրթու
 մին

մին ծարը կըլոր կըվերջանայ հալխային
մը կիփեւրվազի մը պէս . հալխային վերին
դին երկնցած բան մը ունի մատի պէս .
հալխային մէջի դին կըձեւանայ խորունկ
քեասէ մը . քեասէին մէջ տեղնաւ եր-
կու ծակ կայ , որ է բերան երկու ճամ-
փու . անոնցմով շունչ կառնէ , անոնց-
մով կը հոսովըտայ : Ան մատի պէս բանը
որ ըսի , անով կընէ փիղը ամմէն բան ,
ինչ որ մենք կընենք մեր մատովնեւրով
մեր ձեռքով . ան մատովը գետնէն խոտ
ու ծաղիկ կըփրցընէ կըծողվէ , մէկիկ
մէկիկ ընտրելով , պինտ պզտիկ ըստակ
ալ ըլլայ՝ գետնէն կըծողվէ . չուն
կը քակէ . դուռ կըբանայ կըգոցէ բալլի-
քը դարձընելով , սիւրկիւն քաշելով .
գործիք մը տաս գրէն ալ աւելի պզտիկ ,
անով սորվեցնենք ուրուական (խապա-
ճա) գիր մը կըգրէ : Ասանկով ամմէն
գործիքներուն մէջ որ բնութիւն տրվե-
րէ կենդանիներու , կերեայ որ փղին
խօրթումը պինտ կատարեալն է , ու
պինտ զարմանալին . ասիկայ չէ թէ մէկ
գործիք մընէ , հապա մէկ նոր զգայուն
մը իրեք զգայուն է բաղադրված . ձեռք
է , քիթ է , ու նաեւ բերնի գործք կընէ .
աս իրեք զգայունիալ մէկ տեղ միացած
մէկ նոր բան մը ըլլալով , իրեքնալ զո-

բաւոր են եղէր, մէկմէկէ ուժ առնելով: Այս իսորթումովը բերնի ալէս մէկ ծծելով մը կը քաշէ հեղուկները. կը վերցընէ պինտ ծանր մարմինները. իր խորթումին ծարը անոնց դպցընելով, ու ներսէն իր շնչելովը՝ Թոքին (Ճիւրին) կարողութիւն կը միացընէ մատմանէրու գործքի հետ: Բայն հոտաւութիւն սաստիկ զօրաւոր է ու ընտրող, ամմէն խունկերուն ծուխը, հոտաւոր ծաղիկները խիստ կը սիրէ. ծաղիկները ընտրելով մէկիկ մէկիկ կը փրցընէ, փունջ մը (տէսթէ) կը շինէ. երբոր հոտովը կը կշտանայ, բերանը կը տանի: Չեռքնալ ասանկ գործքի վր ըլլալով, մեր ձեռքէն աւելի կատարելութի ունի. չորս դին կընայ ճկել, կընայ դարձընել. ասով իր շօշափողականալ ամմէնէն զօրաւոր կը ըլլայ. ինչ բան ըլլայ՝ ամմէնը մէկէն նաեւ կտոր կտորալ կընայ շօշափել:

Աս խորթումին ճկողութիւն կուտայ իրեն իմանալ դրսի ձեւերը. ծծելու զօրութիւն կուտայ իմանալ ծանրութիւն. հոտաւութիւն կուտայ իմանալ անոնց որակութիւն, երկայնութիւն կիմացընէ անոնց հեռաւորութիւն: Ասանկով փիղը մէկ անդամով մէկ գործողութիւն կը հոտմտայ, կը շօշա-

շափէ, կըծըծէ. անկէց մէկէն կիմա-
 նայ մէկէն կըդատէ շատ բանի վրայ,
 որ ուրիշ կենդանիները ետեւէ ետեւ
 պիտոր իմանան, բայց ասիկայ մէկէն
 կիմանայ բանը, աղէկ կըմբռնէ, ուշ
 մտքէն կելլայ: Ս'ո՞ղի փափկուի շօշափ-
 ման, նրբութի՛ն հոտառուէ, դիւրութի՛ն
 շարժման, զօրութի՛ն ծծելոյ՝ աս ամէն
 բանը միացերեն փղին մէկհատիկ խօր-
 թումին ծարը: Ս'ս' գործիքիս համար է՝
 որ փղին յիշողութիւնը ու իմանալը ուրիշ
 կենդանիներէն շատ վեր է, չէ թէ իր
 ըղեղին համար, որ ուրիշ շատ կենդա-
 նիներու քով պղտիկ է իր մարմնուն նայ-
 ելով. անոր համար շատ հեղինակներ
 ըղեղը չեն դնէր աթոռ պղայուէց, հա-
 պա գլխին ջիւերը ու մանր թելերը:
 Բայց աս կենդանիիս վր' աս բանս կայ
 վերողորեալ գործիքին դէմ, որ որչափ
 իր խօրթումը ճկող էնէ, անչափալ իր
 մարմինը թանձր է, ու իբր անձկելի.
 չիկրնար զինքը դարձընել, ետեւը դառ-
 նալ՝ եթէ ոչ կէս կլոր մը ընելով. անոր
 համար որսորդները որ ետեւէն կամ քո-
 վընտի վրան կըվազեն, կունենան ատեն
 փախչելու, կ'սորէնոր զարնելու, ինչ-
 վան որ փիղը ինքիրզինքը դարձընէ:
 Անվերնալ թանձր է, շիտակ, ու քիչ

Ճիշդ , չիկրնար ծալել՝ բայց եթէ կամաց կամաց ու դժուարաւ . խիստ կալածալ են իր աղդերնէրուն (խալանէրուն) հետ : Իր ծնկվրնէրը մարդու նման իր ճիւղէրուն մէջ տեղն է , և ոչ փորուն մօտիկ ինչպէս ուրիշ կենդանիները . և ոչ երկու ծալլոված ինչպէս ձիուն ու կովուն ետեւի ճիւղէրը , ու թէպէտ կարծր են ու չիճկող ինչպէս որ ըսինք , բայց ասանկալ ըլլալով քանի որ փիղը պզտիկ է ու առողջ , կրծալէ պառկելու հմր , կիմհեծցրնելու ու բեռցրնելու համար . երբոր ծերանայ կամ հիւանդ ըլլայ , աս շարժմունքս իրեն անանկ դժար կուգայ որ , կուգէ ոտքի վր կենալով քնանալ . ու թէ բռնի (զօռաքի) պառկեցրնեն , ետքը պօճուռ դառնելով պէտք է վեր վերցրնելու :

Ստվրները կարճ են ու պզտիկ , մանաւանդ էօքճէէն ինչվան մատը խիստ կարճ է , ոչ շիմացվիր , վր զի ճիւղէրուն մորթը կուգայ կրկախովի մատվրնէրը կրդոցէ , անանկ որ մինակ ճիւղէր կերեայ վերէն՝ ի վար շիտակ սեան (տիրէկի) պէս , կամ ծառի մը պէս : Մատվրնէրնալ անանկ կարճ են , որ հաղիւ թնթողցմէն դուրս ելած կերեան . ճիւղէրուն մորթնալ դոցերէ իր մատվրնէրը , միան ըղուն .

ըղունկի մը պէս դուրս ընկած կերևան :
 Հինգ մատ ունի , հինգ ըղունկ , բայց
 ոմանք չորս , ոմանք իրեք ըղունկ ունե-
 ցող տեսնուլեցան , որ պատահական է :
 Ստբին տակը կարծր կաշի է եղջիւրի
 (պույնուզի) պէս :

Լ. ռջւի ճիւղերը ետեիններէն աւելի
 բարձր կերևան . ճիւղերուն հաստութիւնը
 15 . 18 . բութ տրամագիծ ունի . 5 , 6
 ոտնաչափ բարձրութիւն . ասանկով երկու
 անգամի չափ աւելի բարձր են մարդուն
 ճիւղերէն . անոր համար մարդը երկու
 քայլ առնէնէ , փիղը մէկ քայլ մը կառ-
 նէ . իր հասարակ քալելը ձիունէն չուստ
 չէ . հասարակ քալելովը գրեթէ անչափ
 ճամբայ կրնէ , որչափ որ ձին միջակ վա-
 ղելովը կրնէ , իսկ երբոր արտորայնէ
 վազէ , ձիուն չորս ոտքով վազելուն կը
 հաւասարի . իր սովորական քալելովը օրը
 առանց յոքնելու 50 . 60 . միլ ճամփայ կը
 նէ . երբոր արտորայ վազէ , օրը 100 .
 120 , միլ կրնէ . անանկով մէկ օրվան
 մէջ վեց օրվան ճամբայ կրնէ : Շատ հե-
 ուրվանց կըլալի իրեն քալուածքը . և կըր-
 նայ մարդ անոր ետեէն երթալ գտնալ ,
 վասն զի ոտքին կոխած տեղերը անանկ
 մեծ մեծ նշաններ կըթողուն , որ 15 . 18 .
 բութ տրամագիծ ունին : Շատ դժա-
 րու

րուծի կը քաշէ դարէն (տիք եօխուշէն)
 վար իջնալնինի . ետեւի ոտվնները պի-
 տոր ծալէ որ , մարմնուն առջի դին վար
 իջնալով հաւասարակշռուիլը պահէ , ու
 իր մարմնուն ծանրութիւն ինքիւր զինքը
 վար ձգել չիտայ : Քայց աղէկ կը լողայ .
 ունենալով տարածելի ուրձք , մեծ փոր ,
 մեծ թոք (ճիւղ) , մեծ աղիք և , որոնց
 մեծ մասը օդով (հալայով) լեցված ըլ-
 լալով , ու ան բաներով որ ջրէն աւելի
 թեթեւ են , իր մարմինը ուրիշ կենդա-
 նիններէն քիչ կը մտնայ ջրին մէջ , ու քիչ
 ալ արդել կուտայ ջրին դէմ . անոր հա-
 մար քիչ մը ուժ տալով ուրիշներէն շուտ
 կընայ լողար , թէպէտ և ոտվններուն
 ու ճիւղերուն ձեւը ներհակը կը ցըցընէ :
 Պօջը առ կենդանիիս խիստ բարակ է ,
 2 կամ 3 ոտնաչափ երկան . ծարը փուռ
 կիւլի պէս հաստ մաղէր ունի անանկ
 կարծր որ երկթէ թել կը լմանի , ու
 մարդ ձեռքով քաշելով չի կրնար փրցը-
 նել . առ փուսկիւլը ափրիկէի սեկրուն
 առջին շատ համարի է անչափ որչափ բո-
 լոր ամբողջ մէկ փիղը , ինչվան մէկ պօ-
 չին համար երկու իրեք գելի կուտան .
 մէյմը որ զարդի տեղ կը բանեցընեն ի-
 րենց կնկափքը , մէյմալ որ աւելորդա-
 պաշտուէ մը զօրութի մը կուտան անոր

ու իրապատճեն , անոր համար սեկրը
հասարակօրէն նեղ ճամփաները , ուր
որ փղին դժար է դառնալ , էտէն կը
վազեն , մէկ զարնելով պօջը կը կտրեն .
աւելորդապաշտուի մը տվնին խօթե-
րէ որ՝ փիղը կենդանիիքէն մէկ զարնե-
լով կտրվինէ , ան ուժը կունենայ , չէնէ

չըլլար :

Բնգվնները երկան մազ ունի . կենդա-
նեաց մէջ մարդը , կապիկը , ու փիղն է՝
որ իր արտեանունքը ասանկ մազերով
զարդարված ըլլայ , ու ընգվի ձեացու-
ցած ըլլայ : Իսկ իր մարմնուն վր մէկ
քանի տեղ միան երկան մազ ունի :

Բերանը , լեզուն , շրթունքը չեն ծա-
ռայէր իրեն ծծելու , քաշելու իր խմե-
լիքը , ինչպէս որ կը ծառայեն ուրիշ կեն-
դանիներու . ասկէց կերեայ որ ճագեր-
նալ մօրը կաթը խօրթումնին կը քա-
շեն , ետքը բերննին կը տանին . մանա-
ւանդ որ ուրիշ կենդանիներնալ հոտվը-
տալով կիմանան ուր տեղ ըլլալը մօրը
կաթը . փղին հոտառուի իսէ ծծելուալ
ուժ ունի , թէնչա արիստոտէլ ու էլիա-
նոս բերնով կը ծծեն կըսեն :

Վըրանները անչափ համարի եղան առու-
տուրի մէջ , որ աւելի կը ծառայեն մար-
դու կրնայ ըսվիր , քան թէ իրեն . մէ-

ջեր

ջերնին երկանը կը գտնուի ինչպէս մար-
 դու չափ, ինչպէս 9. 10 ոտնաչափ. հաս-
 տուիւր կան որ՝ ինչպէս բարակ մարդուն
 մէջքին չափ կը լլան. ծանրութիւն՝ 30,
 օխայէն սկսե՛լ ինչպէս 40. 60. 80. տեղ
 տեղ ինչպէս 100. օխայ կը կշռեն, մա-
 նաւանդ կուինէա Յը փղոսկրէից երկ-
 րին մէջ: Արբոր ծերանայ փիղը ասչափ
 ծանրութիւն իր աղըրանէրուն իրեն նեղու-
 թի կուտան, մանաւանդ որ շիտակ դէպ
 ՚ի վեր կեցած չեն՝ այլ քովընտի, խիստ
 կը յոգնեցընեն գլուխը որ վար ծռել
 կուտան, անանկ որ քնանալու ըլլայնէ,
 երբեմն ախոռին պատը կը ծակէ, աղըրա-
 նէրուն ծարը հոն կը խօթէ որ քիչ մը
 թէթւենայ: Վոսկովստան սիպերիացիք
 գետնի տակէն կը հանեն մեծ մեծ աղ-
 րանէր, մանաւանդ մեծին պետրոսի հրա-
 մայե՛լէն ետեւ 1722ին խիստ շատ կը գտ-
 նան. աս աղըրանէրէն ամմէնը փղի աղ-
 րանէր չեն, թէպէտ փղոսկրի բնութի-
 ունին, հապա Վամմոնդ ըսված մէկնոր
 կենդանիի մընեն, որ գետնի տակ կը լ-
 լայ կը սեն. բայց խիստ շատալ կան որ
 նման փղի աղըրանէր են: (կ) Ե ինչպէս
 կը գըտնուի հոն փղի աղըրայ, ուր որ բը-
 նաւ փիղ չիկայ, երկու կարծիք կայ բնա-
 բաննէրու, մէկը կըսէ՝ որ հին ատենը
 հոն

Հոնալ փիղ կը գտնուի , ետքը հատան .
անոնց աղբանէրը ոսկորները հիմա գետ-
նի տակէն կելլան . մէկալը կը կարծէ
որ՝ հինաթիստան եղած փիղերուն դիակ-
ները (լէշերը) ատեն ատեն գետերուն
ջուրէրը որ 'ի դէպ 'ի սիպերիա կը վազե-
ին մանաւանդ հին ատենը , տարին հոն
ձգեցին , անոնք են որ գետնի տակէն
կելլան :

3. Օսկորներ և Սկորներ :

Փիղ մը ինչպէս 120 տարեկան չըլլայ ,
չի մօտիկնար մատակ (տիշի) փղին , չի-
ծնանիր . իրենց մօտիկնալու ատեննալ
մէկէմը մանաւանդ մէկմէկէ չեն ուզէր
տեսնուիլ . իրենց հօտը (սիւրիւն) կը
թողուն , գետերէն կը հեռնան , խո-
րունկ անապատները թանձր անտառ-
ները կերթան կը մտնան մատակին ձա-
նովը : Եւոր համար մարդու ձեռք որ
չափ փիղ կայ , ամմէննալ վայրենի են ,
լեռը ծնած են . փիղ մը չի կայ որ՝ մար-
դու մէջ մարդու առջին ծնած ըլլայ .
հինաթին թգլորները որչափ որ ուզեցին
շատցնելու ուրիշ կենդանիներու պէս՝
չեղավ : Եւ կը ցըցընէ որ՝ փղին քով մէկ
զգայու թի մընալ կայ ուրիշ հասարակ
կեն .

կենդանիներէն վեր . անոր համար հի-
նէրը օրինակ ժուժկալուծէ կրէերեն
աս կենդանիս . մատակի համարալ չեն
կուճի իրենց մէջը ուրիշ կենդանիներ
բու պէս :

Իր ձագը երկու տարի յարգանդի կրմը
նայ . ան երկու տարվան մէջ արուն ա-
մենեկն չիդպչիր մատակին . երկու տա-
րիէն ետե կրէերէ մէկ ձագ մը . մէկէն
աւելի ոչ երբեք կրէերէ : Եւ թէպէտ
ասչափ ուշ ու քիչ կրծնանի , բայց իր
կեանքը երկան ըլլալով , շատ կրգտնը-
վի աս կենդանիէս . վո՞ր զի դենեք որ 200
տարի կապրի փիղը , ու 120 տարվան ըլ-
լայնէ կրծնանի ամմէն մէկ իրեք տարի ,
30 . 40 փիղ կրէերէն ամմէն մէկը . իր
թշնամիներնալ քիչ ըլլալով , շատ չեն
կորսըվիր ասոր ձագերէն : Եւ որ համար
տաք երկիրները ամմէն տեղ կրգտնը-
վին աս կենդանիէս ինչպէս որ դրեցինք
1. Թիւր . մինակ Շ իամու թիւորը իր
տրուծէ մեջ 20 հազար փղի չափ ունի
մարդու ձեռք , թող ամբար վայրի փիղէ-
րը որ անտառները ու լեռներն են :
Հասարակ կերակուր փղին՝ է խոտ , տե-
րև (եափրախ) , արմատ (քէօք) , ու
մատղաշ ծառեր . իսկ պտուղ , բրինձ ,
ցորեն , ու ամմէն ընդեղէն (զահրէ)
շատ

շատ աւելի անորոշական է իրեն . բայց
միս կամ ձուկ որչափ անօթի ըլլայ չու-
տէր . հապա բան չիդտած ատենը գե-
տինը կրփորէ , ինչ արմատ ըլլայ գուրս
կըհանէ կուտէ . նաև ծառերուն ճիւ-
ղէրը որչափ հաստ ըլլայ կըծամէ կու-
տէ : Քօքքօ ըսած ծառը , Պանանիէ ,
Լճմաւենի (խուրմայի ծառ) , Սակու ,
ասոնք որովհետև կակուղ ծառեր են ,
կուտէ չէթէ մինակ տերեւը ու պտուղը ,
հապա նաև ճիւղէրը , բունը , ու արմա-
տը : Երբոր խօրթումովը չիկրնայ փրցը-
նել ճիւղէրը , աղբաներովը արմատէն
(քեօքէն) կըհանէ ծառը , անանկ կը-
փրցընէ : Պինտ սիրական ծառերէն մէկ-
նալ թուրունճն է . ասորալ ծաղիկը ,
պտուղը , տերեւները , նաև մատղաշ
փայտնալ կուտէ :

Տեսնելու բան է երբոր իր խօրթումով
ծառին ճիւղը կըկտորէ , ու վրայի տե-
րեւները մէկիկ մէկիկ կըփրցընէ կուտէ .
մէյմընալ երբոր իր առջին ժողված խոտ
ձգես , որչափ անօթի ըլլայ՝ մէկէն չու-
տէր , աղէկները գէշերէն մէկիկ մէկիկ
կըղատէ , մէկիկ մէկիկ կըթօթօվէ՝ որ
որդ (պէօճէկ) կի՞ աւաղ (խում) վրա-
նին կպած չըլլայ : Կապոց մը ցորենի
տաս , ցորենը կուտէ . յարդը (սամանը)
կապ

հապ կըշինէ . սինէքլիկի տեղ կըբանէ .
յընէ :

Որովհետեւ խմբով (սիւրիով) կըքալեն ,
խմբով կարծրվին , երբոր կերակուր չեն
գտնէր՝ կըցրվին . ան ատենը մէկը ա-
նոնցմէ կերակուր կմ արտ մը գտնայ ,
կըթողու չուտէր . իր ընկերներնալ կը
կանչէ որ մէկ տեղ ուտեն . ասանկով
շատ կամբըշտըկեն վարուցան եղած դե-
տինները : Սէյմը որ՝ շատ ուտելիքի կա-
րօտ ըլլալով՝ շատ կըփոխփուտեն տեղեր-
նին մէկ արտէն մէկալ արտ . մէյմընալ
որ իրենց մարմինը ծանր ըլլալով շատ
աւելի շնաս կուտան իրենց կոխկըռտե-
լովը . կըլլայ որ ամբողջ գեղի մը ար-
տէր որչափ որ բոլորաթիբը գտնըվիննէ ,
մէկ ժամու մէջ կամբեն : Մնոր համար
խեղճ գեղացիները միշտ արթուն կը-
կենան , կընային որ իրենց հողը չիմո-
ցընեն աղաղկելով , մեծ մեծ կրակներ
ընելով իրենց բանեցուցած հողին բո-
լորաթիբը : Բայց կըլլայ որ աս ամմէն ի-
րենց զգուշութիւնները պարապ կըլլան .
շատ հեղ փիղերը չիվախնալով , ներս
կըմտնան , աս դիս ան դին կըցրվին . ի-
րենց ընտանի կենդանիները կըփախցը-
նեն , անոնք փախցընելով , տերերնալ
կըփախցընեն , ու երբեմն կըփլցընեն
նաեւ

նաև իրենց պղտիկ տնէրը դետնէն ինչ-
վան վեր :

Որովհետև աս կենդանիիս մարմիննալ
ստամոքսնալ (միտէն) մեծ է , 3 ոտք ու
կէս կմ 4 ոտք երկան , ոտք ու կէս լան ,
ձիու միտէին նմանելով քան որ կովու .
ասչափ մեծ ամանը լեցրնելու՝ միշտ կա-
րօտ կըլլայ ուտելու , անոր համար միշտ
զբաղել է խոտ հանել , տերև ժողվել ,
մատղաշ ծառերուն ճիւղերը կըտըրտել-
օրը մէկ 50 . 60 . օխայի չափ խոտ կա-
րօտ է ուտելու : Ինտանի փիղը որով-
հետև շատ փափուկ է ուտելու , պէտք
է օրը 30 . օխայի չափ պրինձ տալ կամ
հում , կմ ջրով եփած ապուրի պէս , որ
իր ուժը վրան պահէ . լաւ կըլլայ պրին-
ծը աղէկ մը եփել , ու արդար եղով շէ-
քերով խառնելով մեծ մեծ գնտակ ընել .
25 օխայի չափալ հաց պէտք է տալ . աս
կէց 'ի զատ միշտ ծառի տերև կմ խոտ
տալու է իրեն՝ որ հովահրի ներսի դին ,
որովհետև միշտ տաքնալու հետ է :

Իր խմելիքը ուրիշ կենդանիներու պէս
ջուրն է . երբոր պիտոր խմէ , խօրթու-
մովը կըբաշէ ջուրը , խօրթումին ծարը
կըխօթէ , բերնին մէջ շատ ներս ինչվան
լեզուին արմատը , հոն հսկելով դուրում
պայի պէս ջուրը ներս կըխրկէ , անանկ
ձան

Ճան հանելով որ գիտես թէ խրատայ կը պարսկեն , իր խմելուն ու ուտելուն չեն ծառայէր իրեն ոչ լեզուն , ոչ բերանը ոչ շրթունքը : Խիստ կըսիրէ գինի , ըրախի , ու ուրիշ ոգելիք խմելեքներ թէ որ ամանը ցըցընես ու խոստանաս տալու , պինտ ծանր աշխատանքիաւ դնես , կընէ : Տեսնելու բան է՝ երբոր շիշէ մը ըրախին գետինը դնես , խօթթումովը կըբռնէ կըվերցընէ շիշէն , բերանը կըտանի , բերնին մէջը ամմէնաւ կըպարսկէ . ետքը շիշէն առանց կոտրելու գետինը տեղը կըդնէ : Կերեայ որ թիւթիւնաւ կըսիրէ , բայց ըղեղը կըդարձընէ կըգինովցընէ :

4. Բնա-որո-նէ և Նարարո-նէ :

Ես կենդանիիս վրաս , զարմանալին՝ որ որչափ դրսէն իր յաղթանդամ մարմնովը անձուռնի հաստ բան մընէ , անչափ ալ՝ անոր դէմ ներսէն իր բնութիւնը , իր զգայունները , իր մտածմունքը բարակ են , որ մարդը կըզարմացնէ : Պինտ առաջ ունի մէկ ծանրութի մը , մէկ մեծահոգիութի մը , մէկ խոհեմութի մը , շրջահայեաց տեղին կէօրէ պարագային կէօրէ շարժելով . մէկ հեղուի մը , մէկ քաղց.

քաղցրութիւն մը , մէկ հնազանդութիւն
 մը իր տիրոջը , մէկ ճամփով շարժիլ մը ,
 մէկ ճարտարութիւն մը , մէկ շուտ խօսք
 հասկընալ մը : Անանկ որ մարդէ ետեւ
 կենդանեաց մէջ խելացի ու խօսք հաս-
 կըցող աս կենդանիս է կապիկէն ու շնէն
 վեր : Ասկէց 'ի զատ ունի բարեխառ-
 նութիւն որ վերը գրեցինք :

Հնազանդութիւն փղին զարմանալի է իր
 տիրոջը հետ . երբոր հետը անուշութիւն
 երթըցվի , երբոր իր ուղածը տրվի , ա-
 նանկ ընտանի հնազանդ կըլլայ տիրոջը՝
 ինչպէս որ մարդ մը հաւատարիմ ու ա-
 նուշ բարեկամ ըլլար իրեն . դիտես թէ
 ան ատենը ուրիշ բան չիպակսիր իրեն
 բայց եթէ մէկ խօսիլ մը . երբոր Ծրը
 հեծնալու ըլլայ , իր ոտքը անանկ կերպ
 մը կըկեցընէ երկնցընելով , որ աստի-
 ճանի պէս կըլլայ : Իրեն առաջնորդը որ
 Քօռնաք կըսվի , հասարակօրէն վզին
 վր կըհեծնայ . ձեռքը սանձ կիմ մտրակ
 (իւլար , մօտուլ) չիկայ , հապա անոնց
 տեղը մէկ երկան երկաթ մը դաւաղա-
 նի պէս , ծարը ծուռ ու սուր ճանկ ու-
 նի . անով կըզարնէ գլխուն՝ անկաճին
 դիպէն , կիմ ուր որ դիտէ որ փափուկ
 տեղն է գլխուն . ան զարնելովը կիմացը-
 նէ իրեն դառնալը , շուտ քալելը և . աս
 եր

երկաթը որ ուրիշ կենդանիի մը զար-
 ներնէ կը ստանանէր, հազիւ հանցնի փղին
 մորթը (տէրին) . երբեմն կատաղած ըլ-
 լայնէ, ասալ հերիք չըլլար զսպելու :
 Երբոր շատ սորված է իր քօռնաքին ,
 շատ հեղ միան խօսքը հերիք կըլլայ ի-
 րեն . վ՛տ զի քիչ մը ատենի մէջ կը սորվի
 ձան հանելնէրուն նշանակութիւնէրը ,
 որ ձանը հրամայօղ է , որ ձանը բարեկա-
 նալու է , կիմանայ . անոր կեօրէ, զինքը
 կը շարժէ : Փղին հնազանդիլը ու հնա-
 զանդեցրնէլը տեսնալու է՝ երբոր նոր
 բռնած վայրի փիղմը կը գնեն երկու ըն-
 տանի փղին մէջ . կերակուր կուտան վայ-
 րի փղին , թէ որ իր կատաղութենէն
 չուտէնէ , քովի ընտանի փղերուն կը
 հրամեն որ վարենն . անոնքալ շուտ մը
 տիրոջը հրամանը կատարելով, նոր բռ-
 նած փղին ճակտին , գլխուն , իրենց խօր-
 թումովը կը վարենն . երբոր վայրի փի-
 ղը մէկին դէմ դառնայ բարեկանայ , մէ-
 կալ փիղը կը վարնէ , երբոր ասոր դէմ
 դառնայ բարեկանալով , մէկալը կը վար-
 նէ . անանկով չի գիտնալով որ դին դառ-
 նայ , կը հնազանդի :

Լ.՝ հնազանդութիւն փղին կուգայ՝ իրեն
 բնական հեղութի մը ունենալէն . ա-
 սոր վր՝ հինէրէն մէկ հեղինակ մը սղրա-
 վոն

փոքր ըսված առանկ կըդրէ : ॥ Փիղերուն
 բնութիւնը անասնի հէզ (մահճուպ) է որ ,
 բանական կենդանիի խիստ կըմտնիկ-
 նան ॥ : Մէկ ճանապարհորդ մընալ կը-
 ունէ որ , ॥ Տեսայ պապի փղեր , որ աւելի
 խոհեմ կերեւային ինծի , քան թէ պա-
 պի տեղերուն մարդիկը ॥ : Երբոր փիղը
 շէնուէրը իր ազատութե մէջն է , մէկի
 մը չիդպչիր . մանաւանդ որ մնակեր ա-
 թիւնախոսնձ չըլլալով , կատաղի չէ , մէկ
 կենդանիի մընալ փաստ չիտար , թէ որ
 իրեն չիդպչին : Իր ուժը ցաւ ունեցած
 ատեննալ ամենեւին չիդործածէր ուրի-
 շը փաստելու , հապա միան զինքը պաշտ
 պանելու համար . անգամ մը հնարաման
 ծեծի մէջ փիղ մը խոցվեցաւ . զարհու-
 րելի ճրնջվողտալով պոռչրտալով զօրաց
 մէջ վազել սկսաւ իր ցաւէն , զինուորին
 մէկը չիկրնալով փախչիլ՝ փղին առջեւը
 ընկաւ , փիղը վրան չիկոխեմ տէի խօր-
 թումովը կամացուկ մը վեր վերցուց ,
 մէկ դի դրաւ մարդը , անանկ իր վազե-
 լը առաջ տարաւ : Երբոր մարդու ձէռք-
 ալ նոր ընայ , առջի բերանն է միայն
 որ կըկատղէ , մէյմը բռնըվելէն ետեւ
 ամմէն կենդանիներէն հէզ ու հնազանդ
 կըլլայ մարդու . մանաւանդ իր հոգա-
 ցողն (սէխին) հետ սաստիկ սէր կը-
 Ի B կա

Կապէ : Նորքեմն միայն յանկարծ կատա-
 ղութէ մէջ կըյնայ . ան ատենը շտկը-
 վելու յոյս կայնէ , հաստը երկըթէ շղ-
 Թայով (զինձիւով) պէտք է կապել , եր-
 բոր յոյս չիկայնէ , պէտք է մերթել : Նր
 կատաղութէ մէջ կըլլայ որ՝ յանկարծ
 կըսպաննէ զինքը հոգացողը (սէիսը) ,
 որուն հետ առաջ աղէկ սորված էր ,
 բայց ետքը երբոր կիջնայ բաբկուծիւ ,
 անչափ կըցաւի ինքիրեն , որ կըյնի կը-
 մեռնի , ինչնոյս որ կըսպատմէ արրիանոս :
 Վրկատղի կըբարկանայ մէյմը թէ որ ա-
 պերախտուծի (նամքեօւուծի) ընեն
 իրեն , ու թէ որ խաբեն : Նոգամմը տը-
 դան ըսված քաղաքը հինախտան փիղ-
 մը իր հոգացողը մեռուց , վասն զի բան
 խոստացերէր տալու , ետքը չիտրվով .
 ասոր կնիկը ցաւէն կատղելով՝ մէկ յան-
 դիմանելով մը մէկ կանչվաւելով մը իր
 երկու ազտի զաւակնալ առաւ փղին ոտ-
 քին տակը ձգեց ըսելով , որովհետեւ ա-
 սանկ ապերախտուծի ըրիր , ասոնքալ
 մեռցու , իսալ մերցու . փիղը որ դեռ իր
 բարկուծէ մէջ էր , աս ըսելով մէկէն ին-
 քիրեն եկաւ հանդարտեցաւ . ու իբր թէ
 զղջալով իր ըրածին վր , ապերախտուե-
 տեղը հատուցում ընելու համար , խոր-
 Թուամը երկնցուց , մեծ զաւակը առաւ
 իր

իր վրին վր հեծցուց . իբր թէ հօրը տեղ
զառակը ուզելով իրեն հոգացող դնել .
ու մէկը չի թողուց որ իրեն հոգացող
ըլլար ու առաջնորդ :

Նշգամ մընալ փարեզ քաղաքը մէկը
կըցըցընէր փղին բերանը բան պիտոր
նետէ տէի , բայց բան մը չինետեց չիտը
վալ . բարկանալէն խօրթումով զարկաւ
մարդը գետինը ձգեց , ոտքով կոխել
սկսաւ վըրան , ու մէկ ոտքը կոտորեց . աղ-
բաներովալ կուզէր փորը ծակել , բայց
ետքը թող տըվալ : Նսանկ խաբէլու
պատճառի համար ուրիշ հեղմալ մարդ
մը սպաննեց պատին զարնելով : Պատ-
կերհան մը կուզէր քաշել աս փիղս եր-
բոր բերանը բացած խօրթումը վերցու-
ցած ըլլայ . անոր համար իր ծառան պը-
տուղ կըձգէր բերանը , որ բերանը բաց
մնայ . շատ հեղալ կըցըցընէր որ պիտոր
տայ , բայց չէր իտար , կըխաբէր . բար-
կացաւ փիղը , ու իբր թէ իմանալով ով
է պատճառը , ծառային տեղը պատկեր-
հանին վր հեռւվանց խօրթումով ջուր
ցըցընքնեց , ու քաշած թուղթը թըր-
ջեց :

Մէյմընալ կըբարկանայ փիղը թէ որ
իրեն փառ մը տան , իր հոգացող կառա-
վարնալ ըլլայ՝ թէ որ անմեղ տեղը զար-
նէ ,

նէ , կրքարկանայ , ու իր բարկութիւնը
 կը լմընցընէ վրէժխնդրելով . ով որ իրեն
 դպչի փաստ մը տայ , չիմոռնար անիկայ .
 աստէն կը փնտրուէ իր վրէժը հանելու :
 Ընտառի մէջ առջեւդ ելլայ իրենց խումբը
 (սիւրիւն) , թէ որ չի գըպչիս՝ բան
 մը չընէր , բայց թէ որ մէկի մը բան նե-
 տես , խոցես , կամ նախատինք տաս ,
 վրադ կը վազէ , իր խօրթու մին մէջ կառ-
 նէ , փաթթելով կը սըրիմէ կը սպաննէ :
 Ընչափ արթուն են կըսեն հին հեղի-
 նակները իրենց վրէժխնդրութիւնն ընե-
 լու , որ ուսկից կանցնին որսորդները ,
 ան ճամփուն վրայի եղած խռտէրը ար-
 մատէն դուրս կը հանեն , որ ուրիշ փի-
 ղէրը ան նշանով ճանչնան թշնամոյն
 ճամփան :

Բայց որչափ վրէժխնդիր է , անչափաւ
 երախտագէտ է , իրեն բարիք ընօղը կը
 ճանչնայ . բունդիշերի ըսված Փրանսզնե-
 բու քաղաք մը կայ հին տիստան . հոն
 մէկ զինուոր մը շատ հեղ շէքերի ըրա-
 խի կուտար փղի մը . աս զինուորս օր մը
 գինովցաւ , ուրիշ զինուորները ետեւէ
 ընկան ասիկայ բռնելու . ասալ ճար չու-
 նենալէն փախաւ իր փղին տակը փռվե-
 ցաւ ու առկեցաւ . հասան սլահապան զին-
 ուորները կուղէին բռնել , բայց փղը
 ար-

արձակ ըլլալով՝ իր խօրթու մովը անտեղ
 գէտ կեցաւ անոնց՝ որ շիկրցան տակէն
 առնել : Սաղման օրը զինուորը քնէն
 արթնցաւ , տեսաւ զինքը փղին ոտովը
 ներուն մէջը վախցաւ . փիղն որ իմացաւ
 անոր վախնալը , շոյել սկսաւ անի խօր-
 թու մով . ու շարժմունքներով հասկը-
 ցուց որ ալ վախ չունի , կրնար ելլալ եր-
 թալ : () Եծի մէջ առջի բերանը խիստ
 կատաղի է , ինչպէս նաեւ երբոր որսորդ-
 ներուն մէջ ընայ , բայց մէյմը որ յաղ-
 թըմինէ , ան սիրտը կը կորսնցնէ :
 Րնկերութի կըսիրէ . շատ վոր մէկ տեղ
 կը քալեն . մէկ տեղ կերթան աս դիւ ան
 դին անապատները անտառները արծը-
 վելու . մէջերնին աւելի ծերը առջենին
 կը յնայ առաջնորդ կըլլայ . երբոր ջուր
 մը անցնելու ըլլան , պինտ առաջ պըզ-
 տիկները կը խրկեն , չըլլայ որ մեծեր-
 նին առաջ անցնելով աւելի խորունկը-
 նեն գետը փորերնին գետինը քովելով ,
 պինտ ետեկն կուգայ ան՝ որ երկրորդ է
 հասաւաւ , որ կը քալցնէ բոլոր խումբը
 (սիւրիւն) . տկարները ու աւելի պըզ-
 տիկները մէջերնին կառնեն մեծերը .
 ինչպէս որ մարդիկալ վախնալու տե-
 ղերնալ իրենց քէվրանը ասանկ կը կար-
 դաւորեն . մարերնալ իրենց ձագերը ի-
 րենց

զածին դէմ ըլլալը կը ցըցընէ :

Խիստ կընեղին տաքէնալ ցրտէնալ, անոր համար շուք տեղերը կը սլաքտըտին անտառները, ու խորունկ ձորերը (տեղերէնէրը) արեւուն շողէն քաշվելու հմը. խիստ կը սիրեն ջուր մը տնալը, ան իրենց ահագին մարմինը արգել մը չի տար լողալու, հապա մանաւանդ կողնէ. ուրիշ կենդանիներէն քիչ կընկզմին (պաթմիշ կըլլան) ջրին մէջ. լողալու ատենը իրենց խօրթու մը շիտակ վեր կը բռնեն, անանկ շունչ կառնեն. ասով իրենց մէկ վախ մը չի մնար :

Ընչափալ կը սիրեն ջուրը՝ որ շատ անգամ խօրթու մնին ջրով կը լեցընեն. ան ջուրը վեր վար խօրթու մնին մէջ կը քալցընեն զովացընելու համար, աս դիտ անդին կը ցըցըքնեն (փիւսկիւրմիշ կընեն) զո՛ւարձանալու հմը, կամ իրենց մարմնոյն վր կը ցըցըքնեն զովանալու հմը, կի՛ք բերրննին կը տանին խմելու համար, խմելէն առաջալ ջուրը կը սլաքտորեն : Այս տեղեր կակուղ տեղեր կը սիրեն կենալու, անանկ որ ասիկայ ցետի (չամուռի) կենդանի կընայ ըսվիր կըսէ էլ լիանոս հին հեղինակ մը :

Մէկ բանէ մը չի վախնար որ՝ ձայնէ ու կրակէ, երբոր բարկուէ մէջ է՝ արօճեւ.

տաշէն խաղի կրակներ կրճրդեն , անով
 կրկեցընեն : Արբոր փիղ մը մարդու վր
 վաղէ , կրակէ Ֆիշէնկներ՝ քէսլթանէ Ֆի-
 շէնկներ աչվընին կընետեն , անով ետ
 կըզարձընեն : Մողուին երկիրը երկու
 փիղ մէկմէկու հետ կըկրովեցընեն , ա-
 սոնք իրարու հետ անանկ կըզարնըվին
 որ՝ չըլլար բաժնել մէկմէկէ , բայց եթէ
 աս Ֆիշէնկներէն երկու կառնողի մէջ
 ձգելով :

Պահք հիմա փղին ճարտարութե վրայ ,
 որուն հմը շատ զարմանալի բաներ կը
 պատմեն , որ գիտես թէ խելք ու հան-
 ճար ունի , մէկ անգամմը ծառայութի
 մը ցըցընեն՝ կըսորվի . կերևայ որ ինչ
 կըսեննէ կըհասկընայ , երբոր իր քոռ-
 նաքը աշխատալի գործք մը ընել պիտոր
 տայ , կըհասկըցընէ իրեն ինչ որ կու-
 դէնէ , ու պատճառներնալ կիմացընէ ,
 որ յորգորվի ընելու . թէ որ փիղը լեղի-
 մուի ցըցընէ , քոռնաքը բռախի կըխոտ-
 տանայ , կամ ուրիշ սիրած բանը , ան ա-
 տենը փիղը պատրաստ կըցըցընէ զինքը
 ամմէն բանի : Արբոր բան մը հրամէ
 կընդունի , ու շուտով կընէ , բայց ոչ
 շփոթելով , ոչ թալաթօսելով , հաստ
 խոհեմութ մը ու ծանրութք , շուտ կը-
 սորվի ծունկ չոքիլ , որ հեշտ (խօլայ)
 հեծ .

լմնացուցի տէի նշան կուտայ : Ի՛նչ վճարք
որ տային տիրւլտանքը , չէին կրնար ա-
սանկ զարմանալի ծառայ մը դնալ , ու
ասչափ ուժ և զգուշութի :

Երբեմն հաստը գերան (քիւրիշ) կը քա-
շէ , որ 20 • 25 • հոգի չեն կրնար տեղէն
շարժել , ճամփան հանդիպի ուրիշ գե-
րաններ կամ բաներ՝ որ արգելք տայ իր
գերանին (քիւրիշին) , ան ատենը իր ոտ-
քը իր գերանին տակը խօթելով , ծարը
վեր կը վերցընէ , որ մէկալ գերանն է-
րուն վրայէն անցնի , ասանկ մարդու
նման խելք կը բանեցընէ :

Երբեմն կովերը բեռան առապայ կը քա-
շեն դէպ 'ի վեր լեռան վր , փիղմընալ
օգնուի կը դնեն ետեւին , փիղը իր ճա-
կատով կը հրէ առապան , ամմէն անգա-
մուն ալ որ կովերը ուժ կուտան , փիղը
առապան իր ծնկվընէրովը կը բռնէ , որ
ետ չի դառնայ , անանկ ինչպէս որ մարդ
մը մտմտալով կընէ :

Ի՛նչ ամմընալ եղավ որ՝ կապած փղերէն
մէկը իր կապը քակեց առանց բան մը
կոտրելու . գիշերմընալ կապը քակելէն
ետեւ ախոռին դուռը անանկ կոտրեց՝ որ
պահապանը չարթնցաւ . անկէց ուրիշ
տեղեր անցաւ դնաց դոցած դռները
կոտրելով :

Եւ խելքէրը ու ճարտարութիւնքը տես-
նալով Տին Տեղինականէրէն էլիանոս մէջ-
մը կըսէ՝ որ փիղէրը կենդանի մընէն
մարդու զգայութիւն խիստ մօտիկ . վս զի
երկըրցոյ լեզուն կը հասկընան , հնա-
դանդութիւն տրութիւն կը ճանչնան , աղէկ
յիշողութիւն ունին , սիրվելու գովվելու
ու փառաւորվելու սէր ունին , խոհե-
մութիւն ու արդարութիւն ունին : Ուրիշ
Տին Տեղինականէրնալ կըսեն որ , փիղ մը
մեռնելու ըլլայ՝ ուրիշները մօտիկ կու-
գան կը ծառայեն . նեւ (օխ) մը մտած
ըլլայ ոտվնին , կը հանեն կը հողան .
մեռնինէ՝ լալ ու ողբալ կը ցըցընեն , մե-
ռելնին կը թաղեն ճիւղէր ու հողէր վը-
րան ձգելով :

Եւ կէց աւելի բանէր կուտան առ կեն-
դանիիս , քի գուշակութիւն , առաջուց ի-
մանալ ըլլալու բանէրը , կուտան նաեւ
բարոյական առաքինութիւն , բանաւորի
պէս վարք մը , բնական կրօնք կի՞ պաշ-
տամունք մը դէպ 'ի երկիրքը , մանա-
ւանդ արեւուն ու լուսնին , ամիէն օր
լուսնիւ , ետքը երկրպագութիւն տալ
արեւուն ու լուսընկային , որ գուցէ
Տին արեւասպաշտ պարսիկները սորվեցու-
ցերէին պազի փղէրուն :

Եւ շատ բանը որ կուտան փղին , պատ-

Ճառը ան է որ՝ փիղը դատմամբ ու տրա-
մաբանութիւն շատ կրմօտիկնայ մարդուն ,
աղէկ ճանաչողութիւն ունի , աղէկ կը-
ճանչնայ որը բարեկամութե , պատուե-
լու , սիրելու նշաններն են , և որը թշնա-
մութե կամ նախատելու նշաններ են :
Եւ որ համար կը պատմեն հինտերը , եր-
բոր որսորդը վայրի փիղ մը բռնէր կա-
պերէ , կերթայ որսորդը բարեւ տալով
թողութիւն կրկնողի վինքը կապելուն հա-
մար , ու կիմացընէ որ՝ իրեն մէկ անի-
րաւութիւն մը պիտոր չընէ , հապա առաջ
որ շատ հեղ կերակուր քեզի կը պակսէր
կըսէ , չէիր կրնար դանալ , ասկէց ետե-
լեցուն պիտոր ունենաս : Որսորդը աս
խօսքերը չի մնցուցած , փիղը բարկու-
թէն կինջնայ կը հնազանդի կըսեն անոր
մէկ գառան (խուզի) մը պէս :

Իայց աս կըլլայ չեթէ փիղը իրաւ երկ-
րին լեզուն հասկընալով ինչպէս կըսեն ,
այլ իր սուր ճանաչողութիւն կիմանայ աչ-
քին երեւին շարժմանքներովը որսոր-
դին չի գտնելու սիրտը , իրեն աղէկութիւն
ուզենալը :

5 • Ո՞ժ , պօղոտնէ , և ինչ լեզնամբ :

Փղին ուժը իր մեծութե կեօքէ է . իր
քալելովը գետինը կը դողցընէ , իր մար-
մնով

մնով հրելով մը պատը կըփլցընէ . իր
 մօրթը (տէրին) Թանձր ու հաստ ըլլա-
 լովը՝ կռնըկին վր աշտարակ (խուլէ) մը
 կըտանի , մէջնալ լեցուն մարդ . մինակ
 աս կենդանիս է՝ որ իր վրայ մեքենայ
 (շինուած բան) կրնայ վերցընել . անչափ
 բեռ կըշալկէ , որ վեց ձի չեն կրնար շալ-
 կել : Նինտին փիղերը հազար , հազար
 հինգ հարիւր օխայ ծանրուի հեշտ (խօ-
 լայ) կրնան տանիլ վրանին : Քառսուն
 կտոր բեռ ըլլայ , ամէն մէկ բեռը քսա-
 նըհինգ , քսանըութ օխայ կշռող , հա-
 մարձակ կըտանին : Քսան , քսանըհինգ
 մարդու ըրած բանը , մէկ փիղ մը կընէ :
 Կըստամեն ուժով փղի մը վր , որ ինչ-
 վան սկստի նաւ մը կի՞ չէքտիրի , ցամա-
 քը կըքաշէր , ցամաքէն ծովը կըձգէր
 հրելով : Մէկ վայրենի փղի մը Թէ որ
 դէմ ելլեն մարդիկ կռուելով իրենց
 Թիւֆէնկներովը , բայց հնարք , որո-
 գայթ , (ֆէնտ , տուզախ ,) չիբանեցը-
 նեն , երկու հարիւր և իրեք հարիւր մարդ
 պէտք է որ մէկ փղի մը յաղթեն սպան-
 նեն :

Իրեն մենծ ուժը իր խօրթուսին վր է ,
 ամբիկէի պինտ սկստիկ փիղնալ իր խօր-
 Թումով երսուն երսունըհինգ օխայ բան
 գետնէն կըվերցընէ , ու ինքիրեն կռնը-
 կին

կին վրայ կըշալկէ : Սեծ փիղը՝ վաթսու
սուն եօթանասուն օխայ բան դետնէն
կըվերցընէ իր խօրթուամօլը կունակին
վր կըդնէ : Վառսուն յիսուն օխայ ջուր
խօրթուամին մէջ կը քաշէ , ու մէկ երկու
գրկաչափ (խուլաճ) վեր դէպ ի երկինքը
կըցըցըքնէ : Վս իրեն խօրթուամը ծառ
ուն փաթթելով , արմատովը (քեօքէն)
դուրս կը քաշէ :

Վնգամ մը մէկ ծառի մը հասար ճիւղ
կուղէին փրցընել , չուն ձգեցին քոս
նըջորս հողի քաշել սկսան , չիկրցան
փրցընել , չիկրցան ալ դետինը ծռել ,
ճարէրնին հատալ փիղ մը բերին . ասի .
կայ իրեք հեղ իր խօրթուամօլը զարկաւ ,
քաշեց , փրցուց : Վս խօրթուամօլը մեծ
կոկորդիլոս գաղանը կառնէ , քարի մը
պէս հեռուն կը ձգէ : Աղաւ երբեմն որ
կաաղած փիղը մարդու ետեւէն վազել
նինի՝ մարդը փախաւ նաւակին (խաւը
խին) մէջ ցաթկեց , երբոր նաւակը գե
տին քէնարէն քիչ մը հեռըցուց , փիղը
վր հասաւ , իր խօրթուամը երկնցընելով
խաւըխը աս դիւ իրեն քաշեց , մարդը
մէջէն դուրս հանելով խօրթուամը փաթ
թելով սիւմեց մեռցուց :

Սէկ մենծ ուժնալ փղին՝ իր երկու ժա
նիքին (մենծ աղըանէրուն) վր է . աս

աղըրանէրը զարնելով՝ ղէյթինի արմաւե-
նիի (խուրմայի) ծառէրը արմատէն կը-
հանէ, վայրենի փիղը իրեքհարիւր չորս
հարիւր օխայ ծանրութի կրնայ տանիւ
իր աղըրանէրուն վրէ։ Այն փղի մը եր-
կու աղըրային վրայ երկու դուռէ թօփ
դրին, ամմէն մէկին կշառքը ինըհարիւր
օխայէն աւելի, չո՛ւաննէրով մէկ մէկու
կապեցին, միս մինակ փիղը վերցուց, ու
կէս միլ հեռու տեղ տարաւ։

Ասիային փիղէրը աւելի ուժով էն ա-
փրեկէի փիղերէն, ասիային մէջնալ ամ-
մէնէն ուժով սէյլանին փիղերն էն. ա-
նոնցմէ ուրիշ փիղերնալ կրվախնան։

Ատանկ ուժով ըլլալով աս կենդանիա,
մինակ իր մեծութնալ անյաղթելի է, չի-
յաղթւի իր ուրիշներէն, միայն մէկ քա-
նի կենդանիէն կրնայ յաղթւիլ, որ իր
թշնամինէն էն. քի՛ ուրնգեղ ջիւր, ա-
ռիւծ, վագր, ու օձ։ Անգեղ ջիւրը իր
եղ ջիւրովը (պույնուզովը) որ քթին վր-
է, կրնայի որ փղին փորը զարնելով եր-
կու ճղքէ։ Առիւծը կըծեծկրվի փղին
հետ իր ճաղէրուն համար, վս՛ զի առիւ-
ծը խիստ կըսիրէ փղին ճագը ուտելու
համար. ծեծկրվելու ատենը կրնայի որ
իր մագիլովը (փէնչէովը) երկու ճղքէ
փղին խօրթումը։ Այս առիւծէն աւե-

լի վագր (փէլէնկ) գազանէն կրտախ
նայ փիղը . վն զի վագրը մէկ արագու
(չափըխուծի) մը ունի որ՝ կարծես թէ
մէկ վայրկենի մը մէջ փղին չորս դիա
ցէն կըզարնէ . երբոր ձեռք բերէ փղին
խօրթուամը , երբեմն կըխօցէ ու կըպատ
ուէ , երբեմն ձեռքին մէջ կառնէ , ա
նանկ կըսխմէ , որ շունչ չիկրնար առնել
կըյնի կըխղզւի , երբեմնալ որ չիկրնար
բռնել , անանկ կըճըմըռքաւ , կըթողու
որ իրեն բանի չիգար , չիկրնար բանեցը
նել , անօթուծէ կըմռնի : Վնգամ մը
վագրը փղին փորին տակէն սկըգեցաւ
մտաւ , խօրթումին ծարը ձեռք ձգեց ,
որ փափուկ ըլլալով անանկ խօցվեցաւ
որ՝ փիղը ցաւէն վագրին վրայ ընկաւ ,
բայց վագրնալ փղին ծանրութէն հոն
խղզւեցաւ :

Փիղը ճանձերէն ու պզտիկ կենդանի
ներէնալ խիստ նեղուի կըքաշէ , անոր
համար իր պօջով , անկաճով , խօրթու
մով կըզարնէ , ու ամմէն դին ուր որ
կրնայ՝ իր մորթը (տէրին) կըթողվէ ,
մորթուն մէջ սխմելով ճանձերը կըմռ
ցնէ : Վսալ չըլլայնէ՝ ծառի ճիւղ կմ
երկան յարդ (սաման) կառնէ , կապոյ
կըշինէ սինէքլիկի պէս ու անով կըքշէ .
ասոնքալ չիգտնայնէ , իր խօրթումովը
դէտ

դեանէն մաղուկ փոշի (Թօղ) կը ժողովէ,
 ուր որ ճանճ կայ, կի՞ ուր որ քերվինէ,
 կը ցրցըքնէ իր մարմնուն վը. վասն զի
 ճանճէրը ամսէն բանէն աւելի փոշիէն
 (Թօղէն) կը փախչին. ասանկով բոլոր
 իր մարմինը փոշիով կը ծածկէ, ու օրը
 շատ հեղ փոշոտած կերեայ, մանաւանդ
 ջուրին մէջ լըվացվելէն ետեւ:

6. Պիտեանոսի ու Գործածութիւն:

Իրեք բանի պէտքը կը լայ փիղը, մէյ-
 մը բեռ ու մարդ տանելու, մէյմը ծեծի
 մէջ բանեցընելու, մէյմալ իր աղըանե-
 րէն կերպ կերպ բանէր շինելու: Արով
 հետեւ փղին մարմինը մեծ է՝ ուժը շատ,
 բեռը կը տանի մարմնոյն վը, վզին վը,
 աղըաներուն վրայ, նաեւ իր բերնովը,
 չոճանին ծարը իրեն տալով՝ որ աղըանե-
 րովը կը բռնէ: Ասանկով ընտանի փիղ
 մը աւելի ծառայութի կընէ, իր ախրովը
 քան Թէ հինգ վեց ձի. անոր հմը հին-
 տիստան ինչ բեռ որ պէտքը կը լայ տա-
 նելու մէկ տեղէն մէկալ տեղ մատուկ
 ըլլայ, Փջի ըլլայ, չոճալ ըլլայ, ամսէն
 նալ փիղն է որ կը տանի: Իր մեծութիւն իր
 ուժին վրայալ դիր իր ճարտարութիւնալ,
 որուն վը վերը դրեցինք, անանկ կը տա-
 նի

հի բեռնէրը՝ որ մէկ ֆնաս մը չիտար ,
մէկ բան մը չիկոտրէր :

Ի՛նչ բանի դնես՝ կրնէ , առապոյ կըքաշէ , հարօր կըքաշէ , նաւակ (խաւըխ) կըքաշէ , ու առանց ձանձրանալու շարունակաբար կրնէ իր ծառայութիւնը , հէրիք է որ իրեն անպատճառ (թէ՛վէքէլլի) չիզարնես , մանաւանդ հաւնիլ ցըցընես , ու իր ըրածին համար աղէկութիւնն է : Հինտիստան կօաքաղքին թէրօանէին մէջ շատ ծառայութիւն մէկ բանի մը փիղ են որ կրնեն , պինտ ծանր դէրան ու կայմ (քիրիշ ու տիրէկ) ըլլայ չո՛ւան կըկապեն , փիղը կուգայ չո՛ւանին ծարր բերանը կառնէ , երկու անգամմը խօրթուովն վր կըլիաթթէ , ինքիւրեն կըտանի ինչլան ան տեղ , ուր տեղ որ մէկ անգամ մը միայն ցըցուցած ըլլան : Եւ աւելի կերեայ փղին պիտո՛ւնական ըլլալը՝ երբոր գետէն անցնելու համար կըծառայէցընեն . ան ատենը փիղը կըլլայ մէկ մենծ մալուկայի մը տեղ , վրան շատ բեռ լեցընէլէն ետե , երկու լեցուցած թօխալ (օխոյ մը երկու օխոյ գնտակնետօղ ,) կըբեռցընեն , շատաւ մարդ որը պօջէն , որը անկաճնէրէն կըկախվին , ասանկ բեռցուցած ըլլալով ինքը կըլողայ , հանդիստ անդին կըտանի :

Փղին

Փղին վր հեծնիլը ապահով է . ոտքը
 չխտալիւ չխտկողիւ , բայց անհանդիստ
 կրնէ իր երեւցընելովը ոտվընէրուն ան
 հաւասարունը համար , ատեն կուզէ որ
 մարդ սորվի ան դժուարութիւն . աղէկ
 տեղը հեծնալու վղին վր է , հոն քիչ
 կըշարժէ . բայց հինտէրը անչափ հեշտ
 (խօլայ) կըսորվին հեծնիլը , որ դուն
 դին ըսված Թագաւորուն մէջ մենծէ
 րուն կնիկները հասարակօրէն փղի վրայ
 կըհեծնին . հոն փիղը բարձր կըլայ ու
 խիստ հաստ , առանց վտանգի կըտանի
 վրան մէկ աշտարակ մը վեց մարդով ,
 վղին վրայալ կընստի իր առաջնորդը .
 Սողոլի Թագաւորին կնիկներնալ խա
 Ֆէսլի օտանէրով փղի վրայ կըհեծնին .
 Բէկու ըսված աշխարհքնալ Թագաւո
 րը ու մենծէրը փղէն զատ ուրիշ բանի
 վրայ չեն հեծնիր , ու ետեւէն ուղեւէն
 շատվոր կընկերանան :

Եւ ատ տեղ փիղը ծանր սղօթանելով
 կախված ըստըկնէրով կըզարդարեն , ան
 կանճնին Թունչէրնին կըգունաւորեն ,
 ծաղիկէ շինված պսակներ կըդնեն , զան
 կակներ կըկախեն , տեղ տեղալ մար
 դքրտէ բանված Թախըմով կըզարդա
 րեն , աղբանին ոսկիով ու արծըթով կը
 սաղեն , ոմանց նաեւ ճիւղահիրներով .

բա.

քանիալ որ զարդարվի աս կենդանիս ,
անչափալ կուրախանայ կռժանորնայ :
Սողովն երկիրը դահճի տեղալ կրթա-
նեցընեն փիղը , թէ որ տըրը հրամէ որ
շուտ մը մեռցընէ մարդը , ոտվընէրովը
մէկ վայրկենի մը մէջ կըկոխէ կըսպան-
նէ . թէ որ հրամէ որ տանջանքով մեռ-
ցընէ , մէկիկ մէկիկ ոսկորնէրուն վր կո-
խելով կըկոտորտէ , ու չարաչար տանջանք
կուտայ , ինչպէս որ մարդիկ տեղ տեղ
թէքէռլէկի տակ մահապարտնէրուն ոս-
կորնէրը կըկոտորտեն : Սէ որ տըրը հրա-
մէ փղին՝ որ մէկը վախցընէ միան՝ բայց
մնաս չիտայ , ան մարդուն վրայ կատղե-
լով մը կըվազէ , բայց մօտիկցածին պէս
չիդպչիր ամենեւին հրաման չունենալուն
համար :

Եւ թի մէջ երկու կերպ կըբանեցընեն
փիղը , մէյմը իր խօրթուսին վր երկը-
թէ զննճիրնէրով թուրիւր կըկապեն ,
անանկ կըխրկեն թշնամւոյն վր . որ ամ
մէն ուժով ամմէն սրտով կըյարձըկին՝
շատ մնաս կըբերեն , թէ որ կրակ հա-
նօղ բանէրով չիվընտեն : Սէյմնալ
փղին վր պզտիկ աշտարակ (խուլէ) մը
կըկեցընեն փատէ շինված , մէջնալ զնն-
ոնորնէր , անանկ կըմտնան թշնամւոյն
մէջ , փղին վրայէն կըծեծկըվին : Ուր
որ

որ Թօփ, Թիւֆէնկ չեն բանեցընէր, փիղը մեծ գործիք է ծեծի մէջ, ու ամէն կենդանիէն աւելի կը ծառայէ. վրան չորս հոգի հանգիստ կրնան նրա տիլ, ու հեշտ կրնան նետ, նիզակ (օխ, մզրախ) Թիւֆէնկ բանեցընել, առաջ նորդը կը հեծնայ վզին վր: Նայց ուր որ կրակէ գործիք կը բանեցընեն, հոն փիղը չի կրնար ծառայէր կրակէ վախնալուն համար. միան սէյլան կղզին կան պազի փիղէր, որ կրակէ անչափ չեն վախնար, անոնք ալ սորվեցուցած պիտոր ըլլան:

Հինաւերուն մէջ առաջուցմէ վեր փիղը ծեծի մէջ կը բանեցընէին, ետքը հոռմը ներնալ հռովմայեցիներնալ սորվեցան. հինաւերուն մենծ գօրուծիւր աս էր, երկու բանակ (օւտու) սրով մէկ մէկու զարնըվելէն առաջ, հասարակօրէն փիղն էր որ կորոշէր ծեծին ետքը, մէկ գիին մէկալ գիին յաղթըվիլը. բոլոր ամբիկեցոյ մէջ միան կարծադիւնեցիք էին, որ հին ատենը փիղը ծեծի մէջ կը բանեցընէին: Մեծն աղեքսանդր առջինը եղած կերեւայ որ՝ եւրոպայի ցուցուց փիղը. ան փիղէրը որ բօռօէն առաւ՝ բերաւ յունաստան, և գուցէ (պէլքիմ) անոնք էին որ բիրբոս շատ տարիէն ետեւ

դարանդօյի մէջ բանեցուց հռոմայեցւոյ
դէմ, և անոնցմով քուրիօն հռոմեկաւ.
Ետքը աննիսպալ կարթագինեցւոյ (Թու-
նուզին) զօրապետը նաւերով փիղերը
ձերմակ ծովը անցուց, ալբեան ըսված
դժոճարին լեռները քալցուց բերաւ հռո-
մայու մօտիկները:

Հիմա հինախոտան մէկ քանի Թագաւո-
րութի կայ որ՝ փիղէբուն վր հեծածալ
կրծեծ կրվին. ասանկ կրնեն Ղաօջին,
Ղունգին, Շիամ, Բեկու եւ. երբոր
աս փիղերը ասանկ զինեալ կըյարձրկին
բանակի (օւտուի) մը վր, աղէկ կերպ
յաղթելու փղերուն աս է: Արկու կը-
բաժնըվի զօրքը, Թող կուտայ որ անց-
նի, անցնելէն ետե նայելու է սպաննել
վրայի հեծածները. անոնքալ տեսնելով
որ հեռըցէր բաժնըվերեն ուրիշ իրենց
զօրքերէն՝ իրենց ընկերներէն, իրենք
զիրենք ինքիրէրնին կուտան:

Բայց հինախոտան ուր տեղ որ կըա-
կէ գործիքներ շատ կըբանեցընեն ծեծի
մէջ, հոն աւելի տեսիլքի մը համար կը-
զինեն փիղերը. անոր համար առաջ շատ
փիղ կըպահէին հինաի Թագաւորները.
ինչպէս մօղօլին Թագաւորը առաջ հա-
զարէն աւելի կըպահէր, մատուլային
և մայսուրին և ուրիշ Թագաւորները հա-
րիւ-

րիւրէն աւելի կը պահէին , որ իրեք դաս
կը բաժնըմի , պինտ մենծէրը Թագաւո-
րին կը ծառայէն , միջակները ծեծի հա-
մար կը պահեն . իսկ պղտիկները հասա-
րակ գործածելու համար : Հիմա շատ
քիչ ցուցին անոնց համրանքը . մողովին
Թագաւորը հինգ հարիւրէն աւելի չու-
նի , որոնց երկու հարիւրը ծեծի հա-
մար կը ծառայէ , անոնցմէ մէկ մասը Թո-
փէրը տանելու համար իրենց առապա-
նէրով :

Վինը շատ սուղ ըլլալուն համար՝ ամ-
մէն հինտիստանի մենծէրուն մեծուիը
և ուժը շատ փիղ պահելու վրէ . պինտ
աժան փիղ մը 20 . 25 քէսէ կը ծախվէր
սուաջ . աղէկ փիղ մը ինչվան 50 . 60
քէսէ , հիմա աւելի կընեն : Վղին գինը
կեղևնայ , քանի որ կեղևնայ իր մեծու-
թիւր , որ աչքէն ինչվան կունըկին ծարը
չափելով կիմանան . մէկ կտորված չափ
մը կայ , երբոր ան չափը հասնին , գի-
նը ճեղհահրի պէս վեր կը ցաթկէ :
Բայց խիստ պատուաւոր ամմէնէն աւե-
լի հնոստանացոյ մէջը ճերմակ փիղն է ,
անչափ որ բէկաւցիք ասանկները սրբա-
զան կըսեպէն կը պաշտեն : Ատենօք լսե-
ցին որ շիամու Թագաւորը երկու ճեր-
մակ փիղ ունի , ուղեցին ծախու առնե-

լու ինչ գին որ ուղէ , շիամու Թադաւու
 րը չուղեց ծախելու , բէկուին Թադա-
 ւորը սրգողելով ծեծ բացաւ աս բանիս
 համար , եկաւ բրոնուք առաւ , ու շիա-
 մու Թադաւորը իրեն հարկատու (խա-
 րաճկիւզար) ըրաւ : Արբոր բէկուին
 Թադաւորը ժուռ դալու կելլայ , չորս
 ճերմակ փիղ անոր առջևէն կերթան ճէ-
 վահիւրներով ու ոսկիով սազած . երբոր
 մէկ դեսարան (էլ չի) մը պիտոր լըռնի ,
 չորս ճերմակ փիղերով կըցըցնէ անոր
 իր մեծուիւր , որ սորվեցուցած են , կու-
 գան իր առջևը , երկրպագութի կու-
 տան Թադաւորին ոտվընին վեր վերցը-
 նելով , բերըննին բանալով , իրեք հեղ
 մէկ կերպ մը կանչելով ու ծունկ չոքե-
 լով :

Ատոնց սրահէնալ հասարակ մէկալ սե-
 փղերուն պէս չէ , շատ փառաւորցնե-
 լով կըպահեն բէկուին երկիրը ըլլայ ,
 լաօս ու շիամըլլայ նա . ամմէն մէկ ճեր-
 մակ փղերուն ախոռները մէյ մէկ սերայ
 են ոսկեղօծ տանիքներով . ուստի լու խմե-
 լու լոճացվելու ամանները որ վառիլի
 չափ կան , մէյ մէկ մենծ լէյէններ են ,
 ամմէնալ արծրթի ու ոսկիի , Թափծու
 ամաններ են . երբոր ախոռէն դուրս կը-
 հանեն լոճանալու համար , վրանին մէկ

Մենք չափեր մը ութը տիրեկով ութը
 հոգի կը բռնեն արեւէն չինեղելու հա-
 մար . տեղ տեղ իրենց ծառայողները
 մանտարիններ են , որ է իրենց մենծե-
 րը (ուիճալները) . երբոր պիտոր ետ
 դարձնեն , իրեք դռամբէդդա առջեւն
 կը զարնեն . փիղնալ եղանակը կիմանայ ,
 անոնց զարնելուն պէս իրեն ոտվըները
 կառնէ ծանր ծանր շարժելով . վրայի
 հագուստնինալ դուրս ելլելու ատենը
 ծանր են ու մեծագին , մէկ աշխատանք-
 մընալ թող չեն իտար ընելու :

Սասնի պատիւ կուտան հինաւերը ճեր-
 մակ փղերուն , վն զի հոգեփոխութիւն
 կը հաւատան , անկէց դրերեն մտվընին
 որ ասանկ մենք ու փառաւոր մարմին մը
 պէտք է որ մէկ մենք մարդու մը հոգե-
 ունենայ . մանաւանդ կըսեպէն որ՝ ի-
 րենց հինափ կայսերներուն կենդանի հո-
 գիններն են , ասոր համար ճերմակ փի-
 ղը մէկմէկու ձեռքէ առնելու համար
 թագաւոր թագաւորի վր ծեծ կը բա-
 նայ , շատ մարդ կը ջարդըվին : Արաւ է
 որ մէկ փիլիսոփայ մընալ փղին կազմ-
 ունաճը՝ բնութիւնը՝ ամմէն բանը նայելու
 ըլլայ , կիմանայ որ փիղը ամմէն կենդա-
 նեաց մէջ պինտ գերազանց գործքն է
 որ բնութիւնը ըրերէ , բայց կիմանայալ

որ հողի չունի իրեն գործքերը տեսնա-
լով, հասլա բոլորովին զգայական է :
Փղին աղբաները քանի պիտական էն
մարդու՝ քիչ մը գրեցինք ստորագրուե-
մէջ, կան աւելի տեղեկուի տալու բա-
նէր, բայց երկան ըլլալով թողունք :

7 • Ուսորդութի :

Աս կենդանիիս որսալը կի՞մ բռնելնալ
լսելու պատմութի մընէ, որ ամէն էր
կիր մէյ մէկ կերպով մէյ մէկ ճամփով
կրբունէն : Բնդհանրապէս իրեք կեր-
պով կըլլայ . մէյմը զօրքով ու բռնուք,
երկրորդ՝ մատակ փիղերով, երրորդ՝ որո-
գայթ լարելով (խափանձա խուռմիշ
ընելով) : Առջի երկուքը ողջ բռնելու
համար է, երրորդ՝ մեռցնելով կրբունէ,
առջի կերպը հանդիսաւոր (սալթանաթ-
լը) է, ու շատ փիղ մէկէն կրբունըլի-
անով, աս կերպը ասիացի թագաւորնե-
րուն քովը կայ, մանաւանդ բէկու ու
շիամայ թագաւորներուն քով, որ հոս
պատմենք :

Բնտառի մը մէջ մէկ մեծ տեղ մը ու-
նին շինած իբր 400 քայլ երկան . աս
տեղս չորս դիէն հաստ ու երկան ցցե-
րով կի՞մ ծառերով փաթթւած է, բայց
ցի-

յիցերը մէկ մէկէ մէկ չափով հեռու են ,
մարդ կանցնի մէջէն , բայց փիղերը չեն
կրնար անցնիլ : Երբոր Թագաւորը կու
զէ փղի որս երթալ , պինտ առաջ կըխը
կէ , ան անտառը իր ընտանի մատակ փղե
րէն . երբոր շատ օր անտառին մէջ կըկե
նան աս մատակները , ու կիմացիլի որ
շատ արու փղեր ժողվըվեցան , Թագը
կըհեծնայ փղին վր . իրեն մանտարին
ներնալ որք են իր մեծերը՝ կըհեծնին
սլաւերազմող փղերու վր . իրենց հետ
ալ 30 . 40 . հազար մէկ տեղ կառնեն ,
սասնկով կըլլայ մէկ մենծ բանակ (օռ
տու) մը , որ գիտես Թէ մէկ մենծ սլա
ւերազմի մը համար կերթան :

Եւ բանակով կերթան անտառին ան
կողմը՝ ուր որ փիղերը ժողվըված են ,
հեռվանց չորս գիացին կըփաթթեն .
բոլոր զօրքը խուճէ խուճէ կըշարվի կը
կենայ մէկ մէկէ մէկ չափով հեռու . ամ
մէն մէկ խուճենալ կրակ կըվառէ իբր
իրեք ոտք բարձրը գետնէ՝ որ վայրի փի
ղերը վախցընեն . ուրիշ ընտանի փիղեր
ալ ունին սլաւերազմող , անոնքալ չորս
ղին կըշարեն մէկմէկէ հեռու կեցընե
լով : Եւ կոր ստոյտը ամմէն օր կըպզ
տիկցընեն մէկմէկու մօտ դալով դէպ 'ի
մէջ տեղը , ինչնպիս որ մէկ ուռկան (Թօռ)

մը ըլլար՝ քաշելով պզտիկցոնէին : Ուր
որ փախցելու վտանգ կըլլայ , հոն շատ
կըզնեն պատերազմօղ փղերէն՝ որ [ծող
չիտան փախցելու . տեղ տեղալ երբոր
վայրի փիղերը ուժ կուտան փախցելու ,
[ծօփ կըպարսկեն , դռամբէդայ կըչա-
լեն , տավուլ կըզարնեն որ վախցընեն :
Երբոր պտոյտը խիստ կըպզտիկնայ ,
կրակը մէկմէկու կըմօտիկնայ , մէջի ե-
ղած փիղերը կըտեսնան կըլսեն խժըլ-
[ծուք (շամա[ծայ) մը իրենց բոլորտի-
քը , չեն համարձակիր փախցելու . [ծէ-
պէտ և մէջերնին անանկ սրտոտ փիղ
կըզւանըվէ՝ որ կրակը մարդը չինայիր ,
միջոց մը կըզտնէ կըփախչի . չիփախ-
չօղները ուզեն չուզեն կըմտնան ցցերով
փաթ[ծած տեղը , ուր որ մարդիկ կու-
ղեն մտցընել :

Ստանկով հարիւր երկու հարիւր վայրի
փիղ կայիննէ , տասը տասնըհինկը , եր-
բեմն ինչվան քառսուն ինչվան ու[ծսուն
փիղը ներս մտցընելով կըբռնեն . վո՞ր
մտածնուն պէս՝ դուրսը վննո՞րները ու
պատերազմօղ փիղերը շարել կուտան .
որ մէջի վայրի փիղերը երբոր ուժ տան
դուրս ելլալու՝ [ծող չիտան : Ու քանի
վայրի փիղ կըմտնան մէջը , անչափաւ
զրե[ծէ իրենց ընտանի ուժով փիղերէն
կը-

կրմոցընէն հոն , վրանին երկերկու հո-
գի Քօռնաք հեծած . ձեռվընին հաս-
տը չոճանէ իւմէ կնէր քէմէրպէնամներ շի-
նած , չոճանին ծայրը իրենց հեծած փի-
ղերուն կապած , ասանկով կը վազէն մէկ
փղի մէկալ փղի վր :

Հիմա աս փիղերը կուզէն փախչիլ , դէպ
ի ցիցերը կը վազէն դուրս ելլալու հա-
մար , հոն պատերազմօղ փիղերը զին-
ուորները ետ կը դարձնեն . երբսր ետ
կը դառնան , ան քօռնաքները անանկ ա-
ղէկ գիտեն իւմէ կնէրը ձգել ան տեղե-
րը՝ ուր տեղ որ փիղերը ոտվընին պիտոր
գետինը դնեն , որ քիչ մը ատենի մէջ
ամմէն ան վայրի փիղերուն ոտվընին կը-
կապեն կը բռնեն : Արկու ընտանի փիղ
քովերնին կը դնեն , մէյմը մէկ դիացէն
մէյմընալ մէկալ դիացէն , անոնց հետ
մէկ տեղ կապելով . երբդ փիղմընալ
առջեւն չոճանով կը քաշէ . չորրդ փիղ-
մընալ ետեւն կերթայ գլխովը անոնց
զարնելով կը քալցընէ :

Ասանկով ամմէն մէկ վայրի փիղերը կը
տանին մէկ ախոռի մը պէս տեղ մը , հոն
կը կապեն մէկ հաստը սեան (տիրէկի)
մը , որ քանի որ փիղը պըտըտինէ , ան
սիւննալ նաւու պօճուրղատի պէս կը պը-
տըտի , փիղը կընայ քիչ մը շարժիլ , բայց
Ա 3 իր

իր բռնըվելուն վր զարհուրելի ճանու
 կրկանէ, ուժ կուտայ փրցընելու. ա
 ասենք հանդարտեցընելու համար վրա
 ամաններով ջուր կըթափեն. անկաճ
 ներուն վրէժ կըլեցընեն. անանկով մէ
 քանի օրվան մէջ կընտանեցընեն :
 Եւ կերպ փիղ բռնելը ցի հեռւականց պա
 շարելով՝ սէյլանցիքաւ կըբանեցընեն
 բայց քիչ մարդով, 400, 500, հոգիով
 ասոնք փղին մէկ խումբը միայն հեռւ
 վանց կըփաթթեն. (վր զի վայրի փի
 ղերը խմբովին կըքալեն երբեմն 3 միւ
 մէկմէկէ հեռու.) զանազան ճաներով
 տալու ընկերով աղաղակ կըհանեն, կըակե
 ֆիշէնկներ կընետեն, անանկով վախ
 ցընելով սխմելով կըմտցընեն ցցերով
 փաթթած տեղ մը, դուռը կըգոցեն :
 Երբեմն աւելի քիչ մարդով ուրիշ կերպ
 բանեցընելով կըբռնեն, բայց մարդիկը
 վազուկ, չուստ, ու ճարպիկ պիտոր ըլ
 լան. ասանկ քանի մը հոգի ըլլան կը
 վազեն պինտ քիչվոր խումբի վր. աս դիս
 ան դին կըհալածեն փախցընելով. իրեն
 քալ ետենին կըվազեն ձեռվնին ամուր
 չոճանէ հանկուրցներ իլմէկներ շինած
 ունին. վարպետութիւն մը ետեի ոտվը
 ներուն կըձգեն, կըթողուն որ վախչի,
 բայց չոճանին ծարը իրենց ձեռքն է. ա
 նոնք

հոնք փախչելնինի կրնային որ ծառի մը
փաթթեն կապեն . կապելէն ետե ի-
րենց երկու ընտանի փիղերէն կըկա-
պեն անոնց . թէ որ վայրի փիղը կռուիլ
ըսկսի , կըհրամեն իրենց երկու փղե-
րուն , խօրթուամիջին անշափ կըզար-
նեն որ կըթմրի . անանկով կըտանին ա-
խոռը :

Երկրորդ կերպով բռնելը անշափ աշ-
խատալի չէ , աւելի անձայն է ու աւել-
ի շուտով , թէպէտ անշափալ շատ մէկ
տեղ չեն բռնւովր : Առիթ քաղաքը շիա-
մու թագաւորը սէրայ ունի . շատ հեղ-
հոն կրնասի . աս քաղքէս մէկ մլոն (մի-
լի) չափ դուրս՝ տեղ մը կայ քառակու-
սի բարձր հողաշէն պատով փաթթած
ուր տեսնելու համար կրկենան . պա-
տին բոլորտիքնալ մէջէն հաստը սիւնէր
(տիրէկնէր) տնկած փառմախլըխի պէս
մէկմէկէ երկու ոտք հեռու , մէկ դին
որ դէպի անտառը կրնայի՝ շատ բաց է .
մէկալ դին պզտիկ դրան պէս ունի , որ
կըտանի մէկ նեղ ճամփայ մը՝ ուսկից
փիղ մը հապիւ կանցնի . ան ճամփանալ
կըլմնայ մէկ մեծ ախոռ մը :

Հիմա կուզեննէ փիղ որսալ , որսորդնէ-
րը կըհեծնին մատակ փիղերուն վր , որ
աս բանիս համար սորվեցուցերեն . ի-
րենց

րենց վրանինալ կանանչներով աղէկ մը
կրգոցեն , որ մարդ ըլլալը չիճանցցովի .
անանկով կրմտնան անտառը . մատակ-
ներուն նշան մը ընելով ձան հանել կու-
տան , վայրի փիղերը ան ձանը առածնին
պէս՝ շուտ մը կընկնեն հեռւիանց զար-
հուրելի ձան հանելով , երբոր մօտիկ
կուգան , մատակները դարձնել կու-
տան դէպ'ի քաղաքը , կամաց կամաց քա-
լելով ան վայրի փիղերնալ ետենէն կու-
գան . մատակները կրմտնան փարմախ-
լելով տեղը , վայրի փիղերնալ ետենին .
նա առենը ան բաց դին ուսկից մօտան-
նէ , գոց ունի կրգոցեն գերանները (քի-
րիշները) . քաշելով . մատակները քալե-
լով առաջ կուգան նեղ ճամփան կրմտ-
նան , բայց շատ հեղ վայրի փիղը չուղեր
մտնալ հոն . ան առենը ամմէն մատակ-
ներուն ձան հանել կուտան , ժողավուրդ-
նալ կանչելով ձեռվընին ծափ զարնե-
լով կրվախցընեն որ մտցընեն . վարժ-
տոված մարդիկներալ կան փարմախլը-
խին մէջ , որ ձեռվընին երկան խժան-
ներ (մօտուլներ) առած , անոնցմով
կրմշտեն : Վայրի փիղը կրկատդի , վա-
նին կրվաղէ . մարդը փարմախլըխին ե-
տեն կրփախչի կրպահով , ուսկից փիղը
չիկրնար անցնիլ :

Ըսանկով աս մարդուն ան մարդուն վր
վազելնինի , երբոր մարդը կրմննայ ան
նեղ ճամփան , փիղնալ ետեւէն մտածին
պէս մարդը սպաննելու համար , եր-
կու շարժական դրան պէս գոց ունի ե-
տեւէն առջեւէն որ կելլան կիջնան՝ շուտ
մը անով կըգոցեն . ոչ առաջ ոչ ետեւ
կրնայ երթալ . մարդը ծակերէն կանցնի
կրփախցի : Այլի փիղը սոսկալի ուժ
կուտայ փախչելու համար , զարհուրելի
կրկանչէ , ան ատենը ամաննէրով ջուր
կըլեցընեն մարմնոյն ու խօրթումին վր ,
տերեւներով (եափրախնէրով) կըբե-
րեն , անկաճնէրուն վր եղ կըլեցընեն ,
ընտանի փիղերը կըբերեն՝ որ շոյեն ի-
րենց խօրթումներով , չուն կըձգեն վի-
զը , փորը , ոտվըները , որ քաշեն քալցը-
նեն . ետքը մէկ ընտանի փիղ մը քովը
կըբերեն վրան մարդ հեծած աս դիսան
դին կըպտըտցընեն , որ վայրի փիղը տեւ-
նայ՝ սորվի չիվախնայ . ետքը դուռը կը-
բանան չորս փիղերով կըտանին ախոռը
ինչպէս որ վերը պատմեցինք :

Երբեմնալ իրենց աւելորդապաշտուէրը
կուգայ իրենց քուրմը որ պրամին կը-
սեն , ոսկի ամանով ջուր ունի , փղի վր
հեծած չորս դին վայրի փղին կըպտըտի ,
ան ջուրէն վրան կըցանէ , ըսելով որ աս

արարողութիւն փղին բարկութիւն կանցնի ,
 ու յարմար կըլլայ թագաւորին ծառայ-
 ելու : Ատաքը իրեն քովը երկու ընտանի
 փիղ կըկապեն . անոնց մէջը տասը կամ
 տասնըհինգ օրվան մէջ աղէկ մը կընտա-
 նենայ . ոմանք ալ աւելի շուտով կըն-
 տանենան : Արբեմնալ կըլլայ որ՝ մէկ
 մատակ մը կըտանին անտառը , անով
 մէկ վայրի փիղմը բերել կուտան , ու
 պատմած կերպովնիս կըբռնեն :
 Տէկու աշխարհին մէջնալ ասոր նման
 կըբռնեն , բայց աւելի ճարտարութիւն
 քիչ աշխատանքով . սորվեցուցած մա-
 տակին վրայ խիստ հոտաւոր եղէր կըբը-
 սեն , որ վայրի փիղէրը հեռւվանց հոտը
 առնելով մեծ տեղ կայցցէրով փարմախ-
 լըխի պէս շինած հոն բերել կուտան ու
 կըգոցեն . վայրի փիղէրը երկու իրեք
 սահաթ ուժ տալով կանչվուտելով պինտ
 ետքը կըյոքնին , քրտինքնին չորս դիա-
 ցին կըվազէ . խօրթումնին դետինը կիյ-
 նայ . ասանկ յոքնեցնելէն ետեւ նորէն
 կըմտցնեն հոն ընտանի փիղէր , վայրի
 փիղէրը անոնց ետեէն երթալով , իրենք
 իրենցմէ կըմտնան մէկ ախոռմը , հոն
 միս մինակ կըբռնըվին կըմնան . վասն զի
 ուրիշ դուռմընալ ունի , ընտանի փիղը
 ան դռնէն դուրս ելածին պէս՝ դուռը
 կը-

կըգոցեն . հոն չորս հինգ օր անօթի ծա-
րաւ թողլով , իրենց ծառայութե տակ
կառնեն կրնտանեցընեն :

Ուրիշ տեղ աւելի պարզ կերպով մը կը
բռնեն . ընտանի մատակ փիղը նեղ տեղ
մը կըդնեն կապած , անոր կանչելովը
երբոր վայրի փիղը ներս կըմտնայ , գոց
ունի կըգոցեն . պատին վրայէն կի՛ բարձր
տեղէ մը անչափ հաստ ու բարակ չո՛ւան
ներ կըծգեն , վրան կըփաթթեն հան-
կուրցներով երկաթներով , որ բոլոր
իր մարմինը ու խօրթումը կըկապկըվի ,
մնաս մը չիկրնար ընէր . ան ատենը քո-
վը կուգան ուղածնին պէս աղէկ մը կը-
կապեն , ուրիշ փղէրուն քովը կըդնեն ,
անոնցմով կրնտանենայ :

Սէլան ուրիշ կերպմընալ ունին բռնե-
լու . յատուկ արոճեստաւորներ կան փղէ-
րու որսորդ . անոնք սորվեցուցած ըն-
տանի մատակ փիղէր կըպահեն , որ լ-
իաս կըսվին , իմացածնին պէս որ տեղ
մը վայրի փիղէրու խումբ կայ , կըտա-
նին աս ալիասները հոն կըթողուն , եր-
բոր ան խումբէն (սիւրիւն) մէկ քանի
վայրի փիղ մը անոր քովը կուգան , ան ա-
տենը մէկ քանի որսորդ փիղէրուն խումբ
ըր փախցընելու հետ կըլլան . մէկ քա-
նինալ եկած վայրի փիղէրը երկու ընտա-

նի փղի մէջ կառնեն , ու անանկ պինտ
մը կը բռնեն կրտսմեն որ անկարելի կը
լայ փախչիլ :

Գանք երբոր ճամփով բռնելը պատմե-
լու , որ որոգայթ (տուղախ) ընելով է .
աս ճամփով ողջ բռնելու համար կերպ
մը կը բանեցընեն հինա Ռադանա ըսված
թիւորութիւն , որ շիամի թիւորութեան
տակն է : Մէկ ուժով ընտանի փիղ մը
կը տանին անտառը կը թողուն . վայրի
փիղ մը խմացածին պէս՝ վրայ կուգայ
որ կռուի վըռնտէ . ասոնք երկուքը
կռուելինի՝ իրենց խօրթումը մէկմէ-
կու կը փաթթըվի , որովհետեւ խօրթու-
մով կուզեն մէկմէկու զարնել : Արբոր
ասանկ վայրի փիղին խօրթումը խառնը-
ված կըլլայ մէկալին հետ , կուգան հին-
տէրը առջևի ոտվընէրը կը կապեն , անով
կը բռնըվի կը մնայ , վճղի շարժիլ ուզե-
նէ կը վախնայ որ կը յնի :

Վերիկեցի սեւերը որ անչափ արուճեաթ
չունին , ինչպան հիմա փիղը ողջ բռնել
ընտանեցընել ու իրենց ծառայուն բե-
րել չունին , հապա սպաննելով կը բռ-
նեն մանաւանդ իրեն աղբանէրուն հա-
մար , և սպաննելու ասանկ որոգայթ
(տուղախ) կը բանեցընեն : Պոս մը կը
փորեն խիստ խօրունի , փոսին վր կը գո-
ցեն

ցեն ծառի ճիւղերով . անոնց վրէ բարակ
մը հող կըցանեն . ճամփայմընալ կըշի-
նեն վրան պրինժ , պտուղ , ու ընդեղէն
ցանելով , քովէնալ խառնապինդոր ծառ-
էր կըձգեն , որ փիղը ճամփէն դուրս չեւ-
լայ : Երբոր փիղը չիգիտնալով փոսին
վրէ կերթայ կըկոխէ , վար կիյնայ ալ
չիկրնար ելլալ . հոն որսորդները վրէ կը-
թափին , նետով տէգով (օխով մզրա-
խով) , երբեմնալ թիւֆէնկով կըզարնեն
կըսպաննեն :

Եւ անկ փոս փորելով սեյլանցիներնալ
կըբռնեն . փոսին վրէ մէկմէկէ , հեռու
տախտակ կըշարեն , անոնց վրէ սամա-
նով կըծածկեն . գիշերատեն երբոր փի-
ղը կանցնի , կըյնայ չիկրնար ելլալ : Եւ այց
սեյլանցիք չեն մեռցընէր ափրիկէյոց
պէս , այլ իրենց գերինէրուն ձեռքով
կերակուր կուտան հոն . կընտանեցը-
նեն անոնց հետ , անանկ որ՝ անով մօտիկ
երկիրները կերթան ան գերինէրը , ի-
րենց ու իրենց տիրոջ ապրուստը կըհո-
գան :

Եւ թովպացիք նոյնպէս ափրիկէի մէջ ա-
ւելի պարզ կերպով որոգայթ (տուզախ)
կըբանեցընեն , թանձր խորունկ ան-
տառնէրու մէջ՝ ուր փիղերը գիշերը կը-
բաշվին , ցցելով փաթթած պզտիկ տեղ
մը

մը կը շինեն , որ պզտիկ դուռ մը ունի
 գետինը ձգած : Արբոր փիղ մը ներս
 կը մանայ , ծառին վրայէն չո՛ւնանով վեր
 կը քաշեն ան դուռը կը գոցեն , ետքը
 կինջնան տէգով (մզրախով) զարնելով
 կը սպաննեն , բայց թէ որ տէգը սխալի՝
 փիղը իրենց շինած տեղէն դուռս փախ-
 չի , ու որ առջին կէլայ՝ կը սպաննէ :
 Բայց ալ աւելի զարմանալու կերպ կայ
 լսելու աս ամբիկեցի սեւերուն քով . ոչ
 անանկ զօրքի շատվորութի ունենալով ,
 ոչ անանկ կրակնելու արուճեսանէր բա-
 նեցրնելով , հապա մինակ իրենց ուժը ու
 իրենց թեթևութիւնը բանեցրնելով կը
 ծեծկրվին փղի հետ ու կը յաղթեն :
 Բսանը հինգ երսուն կտրիճ մը իրենց
 մէ կը ժողվովին վայրի փղին վր Վագելու
 խօսք կը դնեն . ան ճամփանէրը ուսկից
 որ փիղը պիտոր անցնի դիտեն , իրեք ի-
 րեք , չորս չորս աս դիտ ան դին կը պահ-
 վին , փիղը տեսածնին պէս՝ մէջերնին
 ու որ աւելի կտրիճ ու սրտոտ են , ամ-
 մէնէն առաջ սկըրգելով մը կը մօտիկնայ
 ան վայրի փղին քով չարաչար կը զարնէ
 ձեռքի տիգովը (մզրախովը) , ու ընկեր-
 ներուն քովը կը փախչի : Արբոր փիղը ե-
 տեւէն կը վագէ՝ ուրիշ մը կուգայ իրեն
 պինտ փափուկ տեղը կը խօցէ , անոր վր
 վա

վազեւնին՝ մէկալը կուգայ ետեւէն կը-
վազէ , անոր ետեւէն մէկ ուրիշ մը : Եւ
սանկնորէնոր զարնելով ան պզտիկ ճար-
պիկ սեւերը անանկ կրնեն ահագին լե-
ռան պէս փիղը , որ իրենց ձեռքին տա-
կը կըյնի կըփռվի կըմեռնի :

Եւ ընելու կուզէ մեծ սրտոտութի ու
թեթեւութի ոտքի ու ձեռքի , բայց եր-
բոր մարդը իր բնական վիճակը կըմնայ ,
ազատ , արձակ , անհոգ , խիստ ուժով
ու թեթեաշարժ կըլլայ , գրեթէ ամ-
մէն լեռան բնակիչքներուն վր յայտնի
կերեայ ասիկայ : Բաղբըցի մարդը
տան մէջ կենալով , լաթ լաթի վր հագ-
նելով , հոգու մէջ զբաղել մնալով , կը-
փափկանայ կըտկարանայ , կըբաղլլատի
ան կենդանիներուն , որ ընտանեցած
կապած ըլլալով չունի ան ուժը :

Սպաննելով բռնելու ուրիշ կերպ մը-
նալ հինտերը ունին . գետէրունքով ուր
որ ծառ կայնէ՝ վրան կելլան , ձեռվընին
երկան չունան ունին՝ որուն ծարը սուր
կայ կապած շիշի պէս , սուրին վրայալ
ծանրութի կայ . երբոր փիղէրը կուգան
գետէն ջուր խմելու , իրենց խօթութումը
երկան բարակ կըկախեն ջրոյն մէջը ջու-
րը քաշելու հմը : Սարդը վերէն նշան
կառնէ , ան չունում կապած սուրը շի-
տակ

տակ խօրթումին վր կենջեցընէ՝ որ կու
գայ վերէն ՚ի վար երկու կըճղքէ . իսկ
խօրթումը աս կենդանիին սինաւ փա
փուկ տեղն է , կտրւածին սէս կըյնի
կըմեռնի :

8. Կէանք և Հասակ :

Եւ կենդանիիս քանի տարւան կէանք
ունենալը ինչւան հիմա իրաւը չէ իմաց
ված . մարդու ձեռք եղած փիղէրը հա
րիւրքսան հարիւրերսուն տարի կապրին .
ասկէց յայտնի է որ ինքիւրեն մնացած փի
ղէրը լեռնէրուն վր ալ աւելի կապրին ,
գոնէ երկու հարիւր տարիի չափ : Նին
տէրը կըսեն որ՝ իրեք հարիւր տարի , չորս
հարիւր , ինչւան հինգ հարիւր տարի կա
պրին , ասանկ կըգրեն նաեւ ոմանք հի
նէրէն :

Իր հիւրնտնալը կուգայ աւելի իր մոր
թը (տէրին) կարծրընալէն , անկէց բո
րոտութե սէս կուգայ , անոր հօր միշտ
ջուրը կըմտնան օրը երկու իրեք անգամ ,
անչափ հարկաւոր է ջուր մտնալը ինչն
օդը ու հողը : Նինտէրը մորթը կեղո
տեն որ կակուղ մնայ , բորոտութի չըլ

լայ :

Փղին հասակը (պոյը) մեծութիւն ծնած
ատե

ատենը պզտիկ կովու չափ կայ, վեց ամս
սրվան որ կըլլայ՝ կովէն աւելի մենծ է.
ծնած ատենը աղբանէր ունի, բայց ժա-
նիք որ է դուրս ելած աղբանէրը չունի.
վեց ամսը վան մէջ քանի մը բուլթ կը-
կրնան իր ժանիքները, ու քանի ապրի՝
անչափալ կըմեծնան:

Ընչվան երսուն տարի միշտ մեծնալու
չէտ է փիղը, երբոր կատարելէ կըմեծ-
նայ՝ պզտիկ փղէրուն բարձրութիւն կը-
հասնի տասը տասնըմէկ ոտք, իսկ մենծ
փղէրուն տասվերէք տասնըչորս ոտք:
Իր բոլոր մարմնոյն երկանքը աչքէն ինչ-
վան պօջին սկսունածը՝ գրեթէ իր բարձ-
րուէր չափ է. բայց թէ որ իր խօրթու-
մին ծառէն առնէս չափը, քսանըհինկ
ոտք կըլլայ իր մարմնոյն երկանքը, արուն
միշտ մեծ կըլլայ քան զմատակը:

Սանկ կըմեծնայ փիղը երբոր աղատ
է ու առողջ, բայց անոնք որ մարդու
ձեռք են, իբր թէ գերութիւն մէջ են.
մարդու տըված կերակուրը փոխ տըված
կերակուրմը նէ. սընունդը շատ կըփո-
խէ, իսառնըվածը ու բնական ունակու-
թիւն կավրէ, ու իբր թէ երբ մասմը իր
հասակին ու բոլոր մարմնոյն պզտըկը-
նէլ կուտայ. անոր համար որչափ փիղ ի-
րենց տեղերէն դուրս բերվեցաննէ ըս-
տան.

տանալօր ու եւրոպային ուրիշ տեղերը ,
մէկը չհասաւ ան բարձրուէր՝ որ գրե-
ցինք :

Մտիային փիղերը ընդհանրապէս աւելի
մեծ են ասիական փիղերէն , ասիայի
մէջնալ շիամ ու բէկու եղած փիղերը
աւելի մենծ ու խոշոր կըլլան , ան տե-
ղացի լեռնէրուն օդն ու ջուրը իրենց
համար աղէկ ըլլալով : Մտրիկէի մէջ
հիւսիսային ու արեւմտեան դին եղած
փիղերը պզտիկ կըլլան , ինչպէս են Սե-
նէկալ ու Վալինէա եղած փիղերը շատ
պզտիկ են , ասիայի փիղերէն կըվախ-
նան , բայց ասիական արեւելեան դին ե-
ղած փիղերը շատ խոշոր կըլլան :

Փղին մարմնոյն ծանրութիւն յիսուն մար-
դու ծանրութիւն հաւսար կուգայ . 2500 .
3000 , օխայ մը կըկշուէ :

